

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXXVI – leto 1990/91 št. 3

Jezik in slovstvo

Letnik XXXVI, številka 3
Ljubljana, december 1990/91

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 števil).

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani.

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Uredniški odbor: Aleksander Skaza (glavni in odgovorni urednik), Marko Juvan, Andrijan Lah (slovenska slovstvena zgodovina), Tone Pretnar (primerjalna slavistika), Hermina Jug-Kranjec (slovensko jezikoslovje), Alenka Šivic-Dular (primerjalno slovansko jezikoslovje) in Boža Krakar-Vogel (didaktika jezika in književnosti).

Lektor in korektor: Milan Pritekelj.

Tehnični urednik: Andrej Verbič.

Fotostavek: Studio Voje, Ljubljana.

Tisk: Partner Grosuplje.

Opremila inž. Dora Vodopivec.

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Žiro račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265.

Letna naročnina 100,00 din, posamezna številka 20,00 din.

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 25,00 din.

Za tujino letna naročnina 162,00 din (18 DEM).

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Revijo gmotno podpirajo Republiški komite za kulturo RS, Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo RS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Naklada 2400 izvodov.

Po mnenju Sekretariata za informacije RS št. 43-544/83 je revija oproščena plačila temeljnega davka od prometa proizvodov.

Vsebina tretje številke

37 *Alenka Šivic-Dular*, Ob osemdeseti obletnici akademika Franceta Bezljaja

Razprave in članki

41 *Igor Grdina*, Celjska kronika, spomenik srednjeveške književnosti na Slovenskem

50 *Božena Ostromečka Frączak*, O slovenskih prevodih leposlovne proze Marije Dąbrowske

56 *Miran Košuta*, Usoda zmaja (Ob svetovnem uspehu Bartolovega Alamuta)

Slovenščina v javni rabi

62 *Rastislav Šuštaršič*, Izgovarjava angleških besed: predlogi k Pravilom novega slovenskega pravopisa

Metodične izkušnje

70 *Metka Brcko*, Doživljajsko-spoznavna motivacija – začetna faza v celovitem sistemu šolske interpretacije umetnostnega besedila

Razgledi

77 *Aleksander Bjelčevič*, Logiški izvor Greimas-Hjelmslevovega semiotičnega četverkotnika in njegova zveza s pragmatiko

Ocene in poročila

83 *Igor Grdina*, »Vaš vdani in hvaležni Ramovš... Ваш одани А. Белић«

86 *Olga Kunst-Gnamuš*, Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti

89 *Aleksandra Derganc*, Sedmi kongres Mednarodne zveze učiteljev ruskega jezika in literature (Moskva, 11.–17. avgusta 1990) in jezikoslovje

92 *Aleksander Skaza*, Simpozij o ruskem simbolizmu na Univerzi v Bergamu

96 **V branje vam priporočamo**

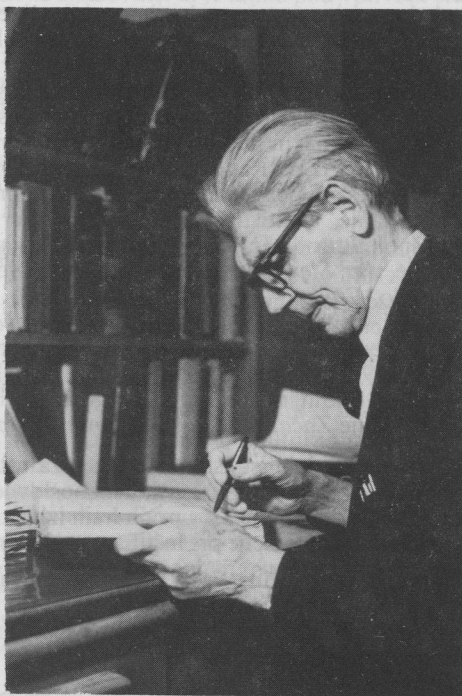
OB OSEMDESETI OBLETNICI AKADEMIKA FRANCETA BEZLAJA

France Bezljaj, po častnih nazivih večkratni akademik in zaslužni profesor Ljubljanske univerze, po znanstvenem delu pa med osrednjimi osebnostmi na Slovenskem, je dobro znan tako strokovni kot tudi širši slovenski javnosti. Naj se ga ob jubileju spomnimo tudi v naši reviji, s katero je bil vse življenje tesno povezan: vrsto let je bil njen zvesti sodelavec, leta 1965 pa tudi njen glavni urednik.

Bezljaj se je rodil 19. 9. 1910. leta v Litiji, po opravljenem gimnazijskem šolanju v Kranju in Ljubljani, se je vpisal na slavistični oddelek Ljubljanske univerze. Še pred diplomom je nekaj časa študijsko preživel v Pragi, po vrnitvi domov je dokončal študij in leta 1939 doktoriral s temo iz fonetike *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Disertacija je bila še istega leta natisnjena v Razpravah znanstvenega društva za humanistične vede. Sledilo je nekajletno poučevanje na gimnaziji, vendar ga je Ramovš že zgodaj pritegnil k izpisovanju leksikološke literature za etimološki slovar slovenskega jezika, ki ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti kmalu po ustanovitvi (1939) sprejela med svoje delovne načrte in katerega poskusna gesla je skupaj s predstavitvijo celotne zamisli slovarja Ramovš objavil v prvi knjigi Letopisa SAZU. Pozneje mu je Ramovš prepustil tudi skrb za nadaljnjo usodo slovarja. Po vojni je bil izvoljen za lektorja češkega jezika (1950), s tega mesta je odšel na SAZU, potem pa se je ponovno vrnil na Filozofsko fakulteto kot izredni profesor (1958). Na tem mestu je ostal do upokojitve (1980), ki pa je pomenila le umik od pedagoškega dela, ne pa tudi od znanstvenega, kolikor mu je dopuščalo zdravje.

Prva Bezlajeva objava o Slovencih v Italiji (1934) sodi še v študentska leta, pozneje je pisal tematsko raznovrstne prispevke, npr. prevode in spremne besede k njim, lastne književne poskuse, knjižna poročila, priložnostne spominske članke, članke o češki književnosti, o češkem filmu, o slovenistiki pri Slovencih, cela vrsta jih je povezanih s čebelami in čebelarstvo problematiko ipd., ki dajejo slutiti zelo široko profilirano osebo.

Njegov prvi jezikoslovni članek¹ je bil *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta* (1948), ki je eden najzanimivejših pojavov pri slovanskem glagolu. Osredotočil se je na kategoriji *determiniranost* in *indeterminiranost*, pri čemer pod prvo razume določljivost konkretnih okoliščin, tesno povezanih z glagolskim dejanjem (tj. odgovori na vprašanja kdaj? kje? kako? s čim? zakaj?), drugi pa pripisuje splošnejšo veljavo; prek teh dveh kate-

¹ Bibliografija Franceta Bezlaja je zbrana v Onomastica jugoslavica IX, 1982, str. 11–22.

gorij je opazoval izbiro in rabo enega ali drugega člena vidskega para. Izhaja iz slovenskih zgledov, najpogosteje podanih v minimalnem sobesedilu, vendar pa jim sopostavlja tudi tipološko enake primere iz drugih slovanskih jezikov. Po ugotovitvah v članku lahko vpliva raba določenega člena vidskega para tudi na slogovno vrednost in na sporočilnost v minimalnem sobesedilu. Od približno tega časa naprej se je Bezlajeva publicistika usmerila na jezikoslovne teme oziroma na vprašanja slovenske etnogeneze. S številnimi članki je sodeloval v domačih in tujih revijah: Slavistična revija, Linguistica, Onomastica jugoslavica, Razprave SAZU, Radovi ANUBiH, Posebna izdaja ANUBiH, Južnoslovanski filolog, Slavia, Zeszyty językoznawcze, Prace onomastyczne, Voprosy jazykoznanija, Balkansko ezikoznanie, Baltistica, poleg tega pa je sodeloval v vrsti revij in časopisov splošnokulturne narave. Napisal je več knjig, ki so zbudile mednarodno pozornost in priznanje, npr. *Slovenska vodna imena I-II* (1955, 1961), za katera je Bezlaj prejel Prešernovo nagrado, *Eseji o slovenskem jeziku* (1967), ki so razširjeni ponatis prispevkov iz tednika Tovariš, dopolnjen s članki *Jezikovne priče slovenske etnogeneze*, in vsebujejo Bezlajev zaokrožen pogled na slovensko lingvogenezo, ter *Etimološki slovar slovenskega jezika I, II* (1976, 1982). Za pedagoške potrebe so izšla skripta *Osnove fonetike* (1960), ki so bila kasneje večkrat razmnožena. Njegova sta bila tudi pobuda in vodstvo za pripravo delovne izdaje *Začasnega slovarja slovenskih priimkov* (1974).

V organizacijskem smislu je zaslužen za ustanovitev Onomastice jugoslavice, prve in do sedaj edine splošnojugoslovanske imenoslovne revije, ki jo izdaja medakademijski odbor za imenoslovje in ki ji je bil v prvih letih izhajanja glavni in odgovorni urednik, ter za ustanovitev historične sekcije pri Inštitutu za slovenski jezik na SAZU.

Ni pretiravanje trditi, da je precej lažje nizati biografske in bibliografske podatke, kot pa orisati tako samosvojo in živahno osebnost, kot je Bezlaj, ki je še v pozna leta ohranil svežega duha in svoj značilni humor, na svoje mlajše sodelavce in učence pa vplival s strokovno strpnostjo in spodbujanjem.

V središču njegovega zanimanja je bila ves čas zgodovina slovenskega jezika, kot bi jo bilo mogoče razbrati iz analize slovenskega besedišča, ki ga je opazoval predvsem skozi etimološka očala. Ker je zanj beseda še nekaj več kot skupek glasov, za katerega se veže kak pomen, je tudi etimologijo razumel kot sintezo jezikoslovnih znanj in metod, ki omogoča duhovno arheologijo, ta pa odpira vrata novih znanj ne le o zgodovini jezika, ampak tudi o sestavinah materialne in duhovne kulture kakega etnosa, do katerih bi se sicer ne bi bilo mogoče dokopati. V tem kontekstu zato ne preseneča njegova misel, izrečena ob dodelitvi naziva zaslužni profesor, da je njegova osebna zasluga le v tem, ker se ukvarja z jezikom, ki je sam po sebi bogatejši kot vse, kar je v njem napisano.

Ob tej priložnosti in na tem mestu se ni mogoče spuščati v podrobno etimološko ali kako drugo problematiko stotine besed, o katerih je razmišljal in pisal, prav tako ne v predlagane rešitve, ki bodo ostale trajno vtakane v slovensko lingvistično dediščino, ne glede na to, kako in v kolikšni meri bodo vzdržale prihodnje kritične pretese. V tem zapisu bi rada osvežila predvsem nekaj Bezlajevih izhodišč in znanstvenih ugotovitev, ki bi nam – kot je ob podobnih priložnostih v navadi – uzavestila njegovo delo.

Franceta Bezlaja je mogoče šteti za učenca tudi slovenskega jezikoslovnega izročila, ki so ga ustvarjale in razvijale med seboj tako različne jezikoslovne osebnosti, kot so Miklošič, Oštir in Ramovš; predvsem slednji je s svojo razgledanostjo in izrazito živo besedo na Bezlaja vplival zelo močno. Pri raziskovanju besedja so ga vodila načela, ki so se oblikovala v okviru gibanja Wörter und Sachen, npr. načelo o povezanosti zgodovine jezika (besed) in zgodovine realij, na katere se nanašajo, tj. načelo, ki je tudi pri lingvistih zbudilo zanimanje za etnologijo. Pomembna zasluga te šole, zlasti enega njenih najvidnejših predstavnikov (Schuchardta), je bila, da je v ospredje postavila študij besednega pomena in njegovih sprememb, tako da se je onomasiologija razvila celo kot posebna lingvistična veja. Zdi se, da je Bezlaj zaradi svoje izkušnje z besedjem vsaj deloma sprejel tudi Schuchardtovo mnenje, da je etimologijo kake besede mogoče določiti tudi na podlagi njenega pomena, četudi

se ne posreči popolnoma razjasniti njene fonetične zgodovine, ki je lahko pod vplivom številnih dejavnikov tudi motena.

Posebno pozornost je Bezljaj posvečal arealnemu jezikoslovju ali lingvistični geografiji. Areal kot posebno karakteristiko vsakega jezikovnega elementa ali pojava so zavestili lingvistični atlasi iz prvih desetletij tega stoletja,² v zadnjih desetletjih pa vse bolj prodira tudi v primerjalno-zgodovinsko jezikoslovje, še posebej v študij leksike, saj omogoča ustvarjati ploskovne predstave [stične ploskve, (delno) prekrivne ploskve, otoške ploskve] o razširjenosti kakega jezikovnega elementa ali pojava, te pa naprej omogočajo sklepanja o časovni in genetski istosti/različnosti materiala in njegovo klasifikacijo.

Bezljaj svojega leksikološkega in onomastičnega raziskovanja ni začel iz nič (obstajala je že cela vrsta slovarjev, med njimi še danes nadvse dragoceni Pleteršnikov, besednih zbirk in paberkov po revalni literaturi, imenskih registrov ipd. ter tudi razlag in interpretacij tega gradiva, obstajala so že dialektološka in jezikovnozgodovinska dela in primerjalne jezikovne osvetlitve itd.), vendar se samo po sebi razume, da je celo pri dosti bolj sistematični raziskovanosti, kot je to veljalo za slovenščino, pogosto treba orati ledino in iskati izvirnih rešitev.

Na zemljepisno tako majhnem, jezikovno pa silno razčlenjenem in kulturno starem prostoru, kot je slovenski, ki povrh vsega leži na stičišču različnih indoevropskih jezikovnih podskupin, meji še tudi na neindoevropske, s slovanskega stališča pa ima celo robni položaj, je jezikovna situacija nujno precej zapletena in povzroča dodatne težave pri raziskovanju besedja. Ni se mogoče izogniti vprašanjem substratnega in zlasti adstratnega jezikovnega vpliva na slovansko jezikovno jedro oziroma vprašanjem, povezanim z integracijo tujejezičnega v slovanski jezikovni material. Bezljaj se je s to problematiko najresneje soočil že ob raziskovanju slovenskih vodnih imen, o čemer se je mogoče poučiti iz pregleda uporabljane strokovne literature in iz objavljenih knjižnih ocen in poročil. Kasneje se je tudi ob obravnavi besedja občasno še vračal k tem vprašanjem, čeprav se je vse bolj usmerjal na slovansko jezikovno dediščino. Prav prek njega in prek njegovih predhodnikov, tudi Ramovša in Skoka, danes vemo, da substratni jezikovni elementi v slovenščini obstajajo, da se njihova gostota povečuje v smeri proti zahodu in da ponekod dosega gostoto, podobno tisti v osrednjih Alpah in na Pirenejih. Substratni jezikovni elementi se dokazujejo s substitucijsko fonetiko, ki pa jo po Bezlajevem mnenju poznamo bolj v grobem, saj dejansko lingvistično situacijo na tem prostoru pred prihodom Slovanov poznamo zelo fragmentarno. Pri adstratnih vprašanjih se je naslanjal na vrsto raziskovalcev, npr. Ramovša, Štreklja, Šturma, Striedter-Tempsovo, Mendeja itd.

Tudi pri študiju izvirnega slovanskega besedišča in lastnih imen je Bezljaj izhajal iz slovanske primerjalne leksikologije, ki se je bila najprej osredotočila na tisto, kar je v slovanskih jezikih snovno enakega in razvojno povezljivega, in v tem videla reflekse praslóvanskega stanja. Tako usmerjen pogled, ki se je gradil predvsem na dokazno še danes reprezentativnih jezikovnih ravlinah, tj. glasovni in oblikoslovni, čeprav prav ti dve hitro podlegata sistemskim nivelizacijam, je po naravi stvari moral pripeljati do predstave o (jezikovno) enotni praslóvščini, ki da je šele v času slovanskih selitev (tj. fizičnega razdruževanja) začela narečno razpadati. Vendar pa je Bezlajev verjetno že prirojeni notranji čut za individualnost stvari in pojavov pripomogel, da je ob konkretnem stiku z besedami in celimi besednimi družinami v slovenščini opazil številne razlike v glasovju in tvorbi, ki jih ni mogel razlagati v okviru slovanskega razvoja, ampak le kot slovansko dediščino. Ustreznice slovanskim variantam ali dubletam, kot je govoril Bezljaj, je iskal v drugih slovanskih in celo baltskih jezikih. Dvojnice so včasih določljive s stališča relativne kronologije, npr. *ot-*: *od-*, drugič pa so lahko le časovno nedoločljive vzporednice, npr. *-žigati*: *-žagati*, *rupa*: *rapa*, *obist*: *isto-ese* itd. Iz vrste takšnih primerov je razvil dve med seboj povezani teoriji.

² J. Gilliéron, E. Edmont, Atlas linguistique de la France, 1902–1910; K. Jaberg, J. Jud, Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz, 1928–42.

Po prvi teoriji naj bi bila slovenščina mešanica (različnih) slovanskih govorov. Nastala naj bi zaradi naseljevanja v različnih časovnih obdobjih (*Onomastika v etimoloških slovarjih*, 1975) oziroma »slovanska selitev na jug ni bila enkratna, ampak je bil to poltisočletni proces« (Leksikološke glose, 1973). Zgornjo časovno mejo priseljevanja slovanskih govorcev je datiral celo v čas madžarskega vdora in jo dokazoval s primeri, kot so *gorica/zorica*, *Balojača*, v katerih je videl razvoj (prek) ruskega polnoglasya. Spodnja časovna meja pa bi mogla biti celo nekoliko zgodnejša kot osrednji naselitveni val in jo dokazuje s primeri, kot so *Zjot/Zjut*. Tega mnenja danes na gornjih primerih ni mogoče zanesljivo potrditi zaradi tvorbnih in akcentskih nejasnosti v suponiranem izhodišču **gordjica/zordiica > *gorodii-ca/*zorodiica > gorojica/zorojica* in ker bi bilo ime *Zjot > Zějotъ* mogoče interpretirati samo kot arhaizem. Slovenščina pa naj bi bila mešanica slovanskih govorov tudi zato, ker naj bi slovanski naselitveni tokovi prihajali z različnih slovanskih ozemelj.

Druga teorija se nanaša na praslovanščino, ki naj bi bila narečno že sorazmerno razčlenjen jezik; Bezljaj govori tudi o že različnih praslovanskih jezikih. Na tako različen pogled na praslovanščino je deloma vplivala izbira jezikovnih ravnin, prek katerih se praslovanščina opazuje, v našem primeru besedotvorje in leksika, za katero danes tudi drugi jezikoslovci, npr. Martynov, menijo, da najbolje diagnosticira glotogenezo. Slika o besedni sestavi praslovanščine danes še ni dovolj jasna, vendar pa se novejša sintetična dela, npr. praslovanski etimološki slovarji, lingvistični atlasi, usmerjajo vse bolj tudi proti zornim kotom, kot jih je zastavljal Bezljaj, tj. ugotavljati koherentne praslovanske areale in njihove deleže pri oblikovanju leksične podobe slovanskih jezikov. Neposredno na to se navezujejo tudi vprašanja o izhodiščnih točkah slovanskih migracijskih tokov in smereh njihovega gibanja. Danes poznamo številne razprave in celo monografska dela, naj omenim vsaj Nalepo, Schuster-Šewca, Brozovića, ki posamezne slovanske jezike, njihove dele ali pa cele makroareale poskušajo osvetljevati podobno, kot je Bezljaj slovenščino, tj. z rekonstrukcijo lingvističnih kontinuumov, ki jih je mogoče spremljati prek določenih zakonitosti v ponavljanju arealov in ki jih je mogoče razlagati tudi kot sledi jezikovne situacije iz časov pred kasnejšimi integracijami in nivelizacijami. Bezljaj je v vrsti svojih člankov posvečal posebno pozornost zakonitostim v ponavljanju arealov in prišel do grobe podobe, ki bi jo bilo mogoče prikazati takole: – del besed, ki so severnoslovanske, je izpričan na južnoslovanskem robu (slovenščina, bolgarščina), – del zahodnoslovanskih besed ima vzporednice na Slovenskem in ob dalmatinski obali, pojavljajo pa se lahko na osrednjem Balkanu in v Makedoniji, – štokavske besede imajo več vzhodnoslovanskih ustreznih, pri čemer je veliko samo severnoruskih, prav te pa je mogoče najti tudi na srbohrvaškem severozahodu in v slovenščini (Zakonitosti arealov v slovenski leksiki, 1974). Danes lahko govorimo le o grobi podobi, saj celotno snovno in metodološko stanje slovanske sodobne in zgodovinske leksikologije še ne omogoča preciznejše. Ostane nam samo krčenje poti, ki jo je krčil že profesor Bezljaj, in želja, da bi nas na tej poti še spremljal.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta
v Ljubljani

Igor Grdina

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 830-023 Cronica der grafen von Cilli 5.06:949.712»14«

CELJSKA KRONIKA, SPOMENIK SREDNJEVEŠKE KNJIŽEVNOSTI NA SLOVENSKEM

Celjska kronika je nedvomno eden najzanimivejših spomenikov besednega snovanja na Slovenskem v 15. stoletju. Toliko prej zato, ker je na naših tleh dovolj redek predstavnik za srednji vek tako zelo značilne kronikalne vrste pisanja.¹ Kot taka bi morala zavzemati vidno mesto ne le v slovenski splošni in kulturni, temveč tudi slovstveni zgodovini, pa ga spričo najrazličnejših nerazumnih ožin naše zavesti ne.

Še najmanjši problem predstavlja srednjevisokonemški jezik srednjeveškega besedila: v onih dneh je bil v učeni kulturi slovenskega prostora nekaj najobičajnejšega, zato je pri zgodovinskem načinu mišljenja ne more predstavljati resne ovire za vključitev Celjske kronike v raziskovanje naše slovstvene preteklosti. Drugo vprašanje je seveda razumevanje tega jezika na Slovenskem petsto let pozneje, še posebej ob nerazumni, a vendarle zelo razumljivi zaukazani odrinjenosti vseh humanističnih veščin na rob slovenskega obstajanja in zavesti, kar predstavlja mračnjastvo najnovejših dni, ki je težko primerljivo z onim preteklih dob: te pač razsvetljenjskega stoletja še niso imele za sabo. Toda duh humanizma je neumrljiv; kljub babilonskim razmeram je našel rešitev: v letu 1972. je prišel na svetlo prevod omenjenega dela v slovenščino.² Zanj je poskrbel – ponekod žal ne z najsrečnejšo roko – Ludovik Modest Golia, za natis pa gre nepozaben spomin Jožetu Košarju, ki je v svinčenih časih onemogočal in onemogočil sivino v posvetnih sferah našega duhovnega življenja.

Nadalje je velika težava v slovenskem zgodovinopisju, ki mu je vsiljena metoda sociologizirajočega marksovskega historičnega materializma dolgo onemogočala poglobljen uvid v dejansko zgodovinsko problematiko. Tako beremo, recimo, pri Bogu Grafenauerju po dokaj skopem zapisu o Celjskih v njegovi Zgodovini slovenskega naroda naslednje sumirajoče misli: »To priča, da Celjani nikakor niso bili zrasli s slovensko zemljo. Niti od daleč (sic!) ni bila središče njihove politike.«³ Dosti bolje ni niti pri Milku Kosu, ki je že pred zaukazano enomišljenskostjo slovenskega zgodovinopisja pisal skoraj v istem smislu.⁴ Skratka, če parafraziramo Saint-Justa: Celjani – tujci med nami, ki smo od glave do pete zgolj ubogi že od nekdanj, ubogi in preprosti! Zares se je bilo potrebno zoperstaviti misli o Celj-

¹ Družbo ji delata na naših tleh v 15. stoletju le dve Unrestovi kroniki, *Chronicon Austiacum* in *Chronicon Carinthiacum*.

² Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972; prevod je narejen po temeljni izdaji Franza Kronesa *Die Cillier Chronik*, Graz 1883 (2. del dela *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*). Naše citiranje se povsem ravna po slovenskem prevodu.

³ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* II, Ljubljana 1965²: 402. To pa so že na prvi pogled absurde misli, saj so si Celjani v dedni pogodbi s Habsburžani zagotovili v primeru izumrtja slednjih praktično le njihove posesti na Slovenskem. Resnici na ljubo je treba priznati, da je Grafenauer razveseljivo spremenil svoje mnenje v tem vprašanju, njegov prispevek v Enciklopediji Slovenije (II. zvezek, Ljubljana 1988, 12 in sl.) je Celjanom vsekar mnogo prijaznejši kot tu citirano pisanje.

⁴ M. Kos, *Grofje Celjski*, v: M. Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1985, 258 in sl.

skih kot nekakšnih Prajugoslovanih, ki se je bohotila na Slovenskem zlasti v tretjem desetletju našega stoletja, toda izganjati jih zato iz naše zgodovine in celo s slovenske zemlje, v kateri so koreninili in iz katere so se dvignili v kneze Cesarstva, je nerazumno početje, ki z znanostjo nima dosti opraviti, kajti prisotnost Celjanov je pomembno oblikovala tako stvarno kot duhovno podobo našega prostora.⁵ Tako za dni podvigov dinastije kakor tudi pozneje.

Po vsem do sedaj zapisanem je povsem na mestu obravnavanje Celjske kronike ne samo v okvirih slovenske zgodovine, marveč tudi znotraj naše literarne vede; temu slednjemu je posvečeno naše nadaljnje razpravljanje, ki se ne ustavlja pri vprašanih nastanka besedila, njegovi poročevalni vrednosti ali ob njem odpirajočih se problemih filološke narave, ampak je poskus obravnave teksta kot predstavnika neke tipične vrste pismenstva znotraj srednjeveške kulturno-slovovalne formacije.⁶

Pismensko vrsto kronike gre opredeliti glede na razmerje med avtorjem in snovjo njegovega besedila kot izvenfiktionalno. S tem nikakor ni rečeno, da je fikcija iz kronike izgnana, temveč le to, da je izgnana s stališča avtorja teksta. Snovne prvine, ki jih bralec razpozna kot fiktionalne, avtorju kronike načeloma ne morejo biti fiktionalne. Res je, da s temi določili (kot večina literarne vede) ostajamo v območju besedilne gnoseologije, ki praktično ničesar ne pove o besedilni ontologiji, toda tudi to v primeru Celjske kronike ni malo: avtorju mora biti (mu tudi je) legenda o svetem Maksimilijanu, mučencu iz Célee, izvenfiktionalno dejstvo, medtem ko bralcu ne nujno. Avtorsko stališče je pač točka, besedilo pa, ki je tedaj rojeno, ima načeloma na razpolago bralcev v vseh poznejših časih neskončno (če seveda ne gre za izreden primer preklete knjige). Stališče bralca je potemtakem zelo obsežen, pravzaprav neskončen prostor, nasproti kateremu avtorjevo kot praviloma dovolj dobro določljivo in razvidljivo predstavlja nekakšno oporno točko literarnozgodovinskega uvidevanju stvari in vzpostavljanju razmerij. Legenda o sv. Maksimilijanu Celjskem je tako povsem gotovo pomenila avtorju sočasnemu, torej srednjeveškemu bralcu izvenfiktionalno dejstvo, kar pa seveda ne velja za poznejše bralstvo, ki prav nič ne zaupa izvenfiktionalni naravi v Celjski kroniki zapisane zgodbe, čeprav stoji v nji skladno z nivojem pričakovanja ob kronikalnem besedilu tudi točen datum dogajanja (četrti oktobrska idja leta 280. po rojstvu Odršenika človeškega rodu). Ob tem moremo reči, da pozitivističnih prijemov v literarni vedi nikakor ne gre apriorno zametovati, zlasti ob vprašanih fikcijskosti oziroma izvenfiktionalnosti dobro služijo, seveda pa se z njimi ne gre zadovoljiti: potrebno je presegati, ne pa v nemar puščati.

Pri problemu fikcijskega in izvenfiktionalnega pa je v kroniki zanimivo tudi vprašanje avtorjevih manipulacij z nivojem bralčevega pričakovanja. Zavoljo dejstva, da je kronikalni vir marsikdaj edino sporočilo o nekem dogajanju, poznejšemu bralstvu ni vselej dano zaznavanje tega pojava, zato pa toliko bolj avtorju sočasnemu bralcu. Skratka: nekatere fikcijske prvine znotraj kronike so delo avtorjeve intence, tudi tendence, ki manipulira z bralstvom, pričakujočim od izvenfiktionalnega besedila samo označevanje tistega, kar je bilo v času označevanja doživljano kot izvenfiktionalno. Tu gre za problem skoz avtorskega označevalca fingirane izvenbesedilne resničnosti; položaj bralca pa je, kakor smo že nakazali, ob takšnih mestih besedila dokaj različen: za avtorjeve sodobnosti so njegove intence in tendence precej lahko razberljive, teže pa je pozneje, zaradi pomanjkanja drugih sočasnih virov.

Znotraj izvenfiktionalne vrste pisanja je potrebno kroniko še natančneje določiti. Ureditev snovi po časovnem zaporedju izvenbesedilne resničnosti je lastna vsaj trem izvenfiktional-

⁵ Eden Celjskih, tedaj še Žovneških, je bil tudi dokaj zanimiv srednjeveški nemški verzifikator, glej A. Janko, *Der von Suonnegge, der von Oernburg, der von Scharpfenberg – trije nemški viteški liriki s slovenskih tal*, Obdobja 10 (Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi), Ljubljana 1989, 171 in sl., zlasti 173–175.

⁶ O srednjeveških kronikah nasploh glej: *Lexikon des Mittelalters*, 2. zvezek, 9. in 10. snopič, München, Zürich (Artemis) 1983, geslo *Chronik*. Naj bo tu poudarjeno, da se v pričujoči razpravi ukvarjamo zgolj s srednjeveško in nefingirano droniko (fingirana sodi literarnovrstno drugam, najpogosteje v roman).

skim pismenskimi vrstami: kroniki, letopisu (analom) in dnevniku. Toda kronika se tako od letopisa kot od dnevnika ločuje po tem, da upošteva logiko enot snovi pri svoji členitvi, medtem ko letopis in dnevnik logiko, pravzaprav zakon časovnih enot, ne glede na snovne. Enote dnevniškega besedila se načeloma oblikujejo po času vpisa, od njega so tudi določene (kadar ne gre za poznejše predelave, kakor v Kocbekovi Tovarišiji in Listini; a to dgre za netipičnost). Pri letopisih zaradi njihove sumirajoče narave takšno sprotno vpisovanje kot pri dnevniku ni nujno: čas zapisa, označujočega, tu ni toliko pomemben in ne členi besedila na enote, zato pa to počne čas označenega, vendar ne glede na zaključenost ali nezaključenost, skratka logiko snovi, za kroniko tako nepogrešljivo.

To je seveda zgolj teorija, v srednjeveški praksi se namreč letopisi in kronike včasih prav malo razlikujejo; toda na splošno gre vendarle reči, da je kronika znotraj srednjeveškega besedilnega snovanja ambicioznejša vrsta pismenstva in zahteva večji avtorski delež kakor anali, ki so formalno mnogo bolj vnaprej določeni. Tako v srednjeveških kronikah neredko srečujemo tudi rimane kronike (za slovensko zgodovino je izmed takšnih posebej pomembna Avstrijska rimana kronika zgornještajerskega viteškega poeta Otokarja iz Guele), ki s svojo verzno strukturo že na prvi pogled izkazujejo pomembnost avtorskega oblikovanja. Takšna ustvarjalna praksa pa na drugi strani dokazuje formalno odprtost te vrste pismenstva.

Po teh nujnih splošnostih se moremo spustiti v sredo našega problema, se pravi k besedilu Celjske kronike same.

Uvodno poglavje je, če govorimo v modernem slovarju, lep primer metaliterarnega govora⁷: besedilo sporoča, kje so vzroki in nameni njegovega nastanka, hkrati pa se ozira po razmerah znotraj svojega žanra. Takole zastavlja besedo:

Modri Seneca piše v svoji knjigi o štirih stožernih krepostih: eni je ime previdnost ali modrost, drugi moč ali oblast, tretji enodušnost ali zmernost, četrti pa pravičnost. Imenujejo se stožerne kreposti zato, ker se okoli njih sučejo kakor vrata na stožeru vse naše druge kreposti. In zato takole piše o modrosti ali previdnosti: če je tvoja čud modra in preudarna, mora biti urejena po času. Za sedanjost naj bo dobro urejena, za bodočnost previdna, da ne boš oškodovan, in preteklosti naj se dobro spominja, da boš imel pred očmi, kaj ti je od teh ali drugih reči ali zadev koristilo ali škodovalo: da se boš mogel po tem ravnati, je treba pregledati mnogo spisov in kronik. Zato so stari knezi in gospodje imeli vsak svojega zvestega pisarja, ki je zapisoval vse spomina vredne dogodke (torej nikakor ne vse!), da bi se jih spominjali v bodoče. Ker se pa knezi in gospodje zdaj tega ne drže, bo zato njegov spomin pozabljen ob mrljškem zvonjenju. Potem ko bo odzvonilo in odklenalo, se jih bodo mogoče spominjali še pri obletnici, potem pa še spomina ne bo več o njih. Toda plemeniti blagorodni gospod grof Herman Celjski pa je bil moder, previden gospod, zato sem njemu na čast in v spomin začel pisati njegovo kroniko z začetkom iz legende svetega Maksimilijana, ki je bil doma iz mogočenga mesta Celja in bil tam mučen. Da je bilo zares mogočno, se lahko spozna na zidovju in dragocenem kamenju, ki se tam najde.

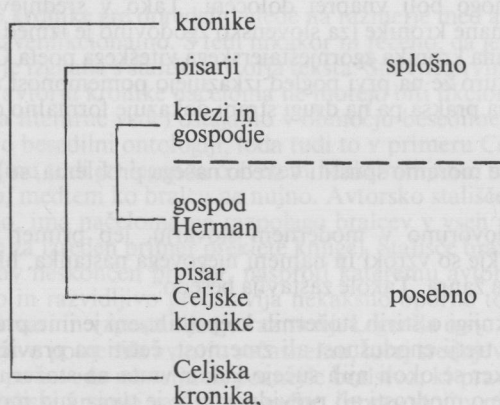
Zavoljo tega prosim, ker sem tako srčno dobro hotel, da bi vam bila vseč ta moja malenkostna usluga in delo. Usmiljeni Bog naj poboljša s svojim Duhom naše življenje, da bomo vredni po tem življenju večnega veselja. Amen. Amen.⁸

Navajani predel besedila govori o pomembnosti, potrebnosti in koristnosti kronikalnega pisanja: da se bo moč ravnati po Senecovi modrosti, je pač treba pregledati mnogo spisov in kronik. Nato gre od splošnega k posamičnemu, se pravi h konkretni kroniki: z navezavo na sv. Maksimilijana se sporoča, da bodo besede tekale okoli mogočenga mesta Celja. Toda vmes, med tema dvema vsebinama, je še nekaj, nekaj najvažnejšega: avtor. Avtor, ki odlo-

⁷ Označitev je v slovensko literarno vedo vpeljal g. Marko Juvan, o tem se je poučiti zlasti iz dveh razprav omenjenega, in sicer: Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja, SR 33, Ljubljana 1985, 51 in sl., zlasti 55, 56 in Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav, Obdobja 9, Ljubljana 1989, 175 in sl.

⁸ Kronika grofov Celjskih, 5.

ča o »spomina vrednih dogodkih«. Najprej avtor, pisec besedil nasploh, nato konkretni avtor, pisec besedila, še posebej. Kult avtorja je to, ta najstarejši in najtrdovratnejši kult, izražajoč premoč besede – ki je po Janezovem evangeliju tako ali tako prva – nad dejanjem, premoč duha nad snovjo, triumf označevalca nad označenim. Tisti, ki se udejanja z ustvaritvijo besedila, je zaslužnejši za uresničenje Senecove, v srednjem veku silno avtoritetne misli, kot oni, ki se udejanja z ustvarjanjem ubesedenega. Le znotraj avtorstva besedila je avtorstvo dejanj, ki so v skladu s Senecovo brezprizivno modrostjo: to je označeno tudi s tem, da so avtorji podvigov, ki so bili v učni kulturi srednjega veka »knezi in gospodje« na splošno in »plemeniti blagorodni grof Herman (II.) Celjski« še posebej, stisnjeni v govorjenje o splošni pomembnosti »zvestega pisarja, ki je zapisoval vse spomina vredne dogodke« in pojasnitev razloga dela konkretnega pisarja. Vsekakor gre za zelo jasno razvidno arhitektoniko:

ki jo vklepata od zgoraj vsesplošna avtoriteta srednjeveškega učenega sveta, modri Seneca, od spodaj pa lokalna, mučenec sv. Maksimilijan; torej še enkrat, še četrtič pot od splošnege k posebnemu. Četvero poti ne more biti naključje: v srednjem veku število štiri poudarja zemeljski red (štirje evangeliji, prinašajoči odrešujočo vero na zemljo, štirje elementi sveta, štiri naravna stanja, štirje značaji, navsezadnje tudi Senecove štiri kreposti).

Ob koncu uvodnega poglavja je avtor še enkrat poudarjen nasproti vsem drugim (vam), hkrati z njim seveda tudi njegovo delo, nad vse skupaj pa je priklicana še najvišja avtoriteta, troedini Bog kristjanov.

Od vseh potez uvoda je zagotovo najnovodobnejši drobec, ki priklicuje izkustveno spoznavanje v potrditev zapisanega (zidovje in kamenje, ki se tam, torej v Celju najde, pričuje za mogočnost tega mesta že izza dni preteklosti); vse drugo je tipično srednjeveško, od navezave na legendo do antičnih avtoritet (nekatero so preživele barbarsko pozebo, čeprav so bile dodobra spremenjene po potrebah srednjega veka, med modrijani zlasti Aristoteles in Seneca) in proslavljanja posameznih izjemnih osebnosti, še posebej svetniških, vladarskih in knežjih.⁹

Prvo poglavje Celjske kronike prinaša legendo o sv. Maksimilijanu, mučencu iz Célee.¹⁰ To je praktični dokaz, kako morejo posebne pismenske vrste živeti kot sestavni del strukture kronike, in to kot samostojna ter docela razvita in razvidna enota. A ne le tako: afori-

⁹ Popolnoma zgrešena je predstava, da prinese osvoboditev subjekta šele renesansa kot duhovni temelj novega veka; prinese le nov pogled nanj, na njegovo neponovljivost, medtem ko zna izjemnosti posameznih subjektov tudi srednji vek na vso moč poudariti.

¹⁰ Kronika grofov Celjskih, 7–9.

stična vrsta pregovora je povsem vtelesena v besedilno strukturo (glej XXVIII. poglavje),¹¹ kar dokazuje, da srednjeveška učena kultura do ljudske ni bila povsem zaprta. Tudi ni bilo zaprtosti med različnimi tokovi znotraj učene, saj so se le-ti prepletali (naš primer: legenda kot načeloma in prvotno predstavnica sakralne učene kulture znotraj kronike, ki vendarle predstavlja središčno posvetno prozno strukturo srednjeveške kulture, dasi ni tuja niti njeni sakralni sferi). Tu pač ne gre zgolj za navezave (reference), temveč za strukture znotraj struktur, ki se na eni strani osamosvajajo, na drugi pa v sopostavitvi tvorijo srednjeveško tipiko: tedanja učena kultura je izrazito sestavljena (in to iz zelo raznorodnih elementov, kar velja tako za posamezne pismenske vrste kot za celotni miselni svet), vendar je bila v tem enotna in v sebi zaključen sistem, kajti najrazličnejša izročila, ki so vanjo prispevala svoje elemente, so se transformirala, ne pa citirala. Niso se navajala, temveč prilagajala. Na tradicijo srednjeveška učena kultura (razen tedaj, ko je šlo za stvari pravne narave) ni hotela spominjati in opominjati, kakor humanistična in poznejša, tako protestantsko- kot katoliškoreformacijska, temveč je v svojem izrazito sinhronem doživljanju sveta, v katerem se diahronija v glavnem omejuje na štetje let in na zavest o minljivosti življenj na zemlji, izročila posedanjala. V polni meri velja to za omenjeno legendo o Maksimilijanu: čeprav je naveden točen datum njegovega mučeništva, 12. oktober leta 280., je podatek zagotovo izmišljen in necitiran, saj se za vladarja tedaj omenja cesar Kar (ki je zavladal šele dve leti pozneje!), medtem ko je tistim dnevom v resnici vladal cesar Probus, ki je bil prava ljubezen človeškega rodu (zlasti z razširitvijo vinske trte zunaj Italije si je pridobil veliko popularnost). Da je diahronična zmeda še večja, sta še prej kot vladarja, pod katerima se je začelo preganjanje kristjanov (tudi Célei, s prihodom Eulasijevim), v katerem jo je skupil tudi sv. Maksimilijan, omenjena cesarja Karin in Numerijan, Karova sinova in naslednika! Legenda, ki je bila zapisana šele po letu 1265. v okvirih passauske cerkve,¹² vsebuje tudi druge srednjeveške stereotipe, recimo tistega o Filipu Arabcu kot prvem krščanskem cesarju in sv. Kvirinu kot njegovem sinu; skratka: vse antično je prilagojeno srednjeveškemu doživljanju sveta (uzurpator in cesar Decij je, recimo, označen kot srednjeveški vitez dvora Filipa Arabca), prav nič pa ne citirano. Legenda v Celjski kroniki je zunaj tipičnega samo v tem, da je bralec prikrajšan za repertoar muk, na katere je bil dan celjski mučenec. Ponavadi takšna mesta, ob katerih zapisovanju so se pisci svetniških legend še posebej naslanjali, niso izostala, nasprotno: bila so kar se le da nadrobna in natančna. Vsaj nekoliko je za ta primanjkljaj bralstvo v Celjski kroniki odškodovano s popisom tegob Veronike, priležnice in morebiti druge soproge kneza Friderika. Poglavje o sv. Maksimilijanu kot nekakšna miselna kadenca zaključuje modri Seneca, še prej pa je pouk o ničnosti vsega zemeljskega, ki je v skladu z zaključno modrostjo. S tem je ta predel kronike znotraj celotnega besedila tudi dokaj osamosvojen.

Nadaljnja štiri poglavja v redkih besedah popisujejo pot krščanstva ne le v Celju, temveč na celotnem vzhodnoalpskem področju, toda pomembno je, da ne kronološko: najprej je povedano, kako je sv. Rupert prišel v Celje in dal kultu sv. Maksimilijana s posvetitvijo cerkve tudi institucionalno veljavo. Nato je zgodba Filipa Arabca in potem, za kontrast v nedvomno skrbni kompoziciji, še popis Dioklecijanovega krvoločnega preganjanja kristjanov. Kronološko zaporedje torej nikakor ni brezprizivno načelo kronike: kompozicija snovi, ki se spušča od nadškofa sv. Maksimilijana k Filipu Arabcu, kristjanu, a laiku cesarju, in nato k cesarju Dioklecijanu, preganjalcu kristjanov, je vsekakor nad kronološkim načelom; za besedilo je snovno-motivna logika odločilnejša kot železni zakon časovne zaporednosti: med dve zgodbi o preganjanju kristjanov, med legendo o sv. Maksimilijanu, »sub Numeriano«, in podvigi »krvoločneža Dioklecijana«, je vrinjena zgodba o Filipu Arabcu in njegovih sinovih, ki deluje kot sproščujoče nasprotje znotraj samih bridkih prizkušenj za sveto krščansko vero in enakšno katoliško cerkev.

¹¹ Kronika grofov Celjskih, 42.

¹² R. Bratož, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 179.

Šele s šestim poglavjem se začenja pripoved o rodovini Celjskih, v katerih slavo in čast (Herman II!) je kronika tudi spisana. Naše besedilo je torej v prvem delu povsem v znamenju vere in cerkve, posvetne zgodbe pridejo na vrsto šele po letu 1000. Kljub tako jasni delitvi pa ne moremo govoriti o kakšnem milenarizmu ali čem podobnem, saj mejnik med obema bralcu razločljivima dobama ni nakazan s kakšnim velikim prelomom, trenutkom, ki bi kazal pot skozi trnje do zvezd, kakor je, recimo, v projektu najznamenitejšega in tako rekoč prototipnega milenarista Gioachina da Fiore dobo Boga Očeta (epoha telesa) Kristusovo rojstvo oddelilo od milenija Boga Sinu (telesa in duha), sledil pa bo še milenij Svetega evangelija (duha) z začetkom v letu 1260. V Celjski kroniki je prvi, duhovni del le v vlogi kontrastiranja posvetnemu, brez kakšne filozofske ali nazorske podlage; samo v službi besedila je. Sferi »sacerdocium« po koncu prvih petih poglavij pripada samo še deveto, ki govori o velikem razkolu katolištva med rimskim in avignonskim papežem, vse ostalo besedilo je v sferi »imperium«. Kljub lokalnemu značaju kronike je najpomembnejše sočasno evropsko dogajanje v nji prisotno; velika kriza zahodnega krščanstva, ki je bila najpomembnejši dogodek tistih dni in je nato vodila v obe reformaciji, protestantsko in katoliško, skozi vpis v Celjsko kroniko dokazuje, kako je bil slovenski prostor tedaj sestavni del ponzosrednjeveškega Zahoda.

Osrednji, posvetni predel Celjske kronike se začenja šele z desetim iz vrst žvoneških dinastov, s Friderikom I., in sicer z njegovo smrtjo 1359. (v resnici 1360.) leta. Friderik je bil tisti, ki je žvoneški rodovninu pridobil Celje in utemeljil prihodnjo slavo rodu, čigar ime je zvezano s tem mestom. Tako je naslov kronike povsem upravičen: ne gre najprej za kroniko rodu, temveč za kroniko mesta, čeprav je pisana v slavo in čast najmočnejšega Celjana, Hermana II., ki je skupaj s svojimi predniki in nasledniki pač le del veličine Celja.¹³ Takšno razlaganje nedvomno podpira kronistovo popolno nezanimanje za podvige Celjskih, dokler so bili zgolj podeželski Žvoneški, a tudi prvo poglavje besedila o sv. Maksimilijanu, ki z grofi in knezi Celjskimi nima nikakršne krvne zveze. Tako je povsem razumljivo, da se glavni del kronike začenja šele s Friderikom I. Hkrati pa po srednjeveškem razumevanju stvari ne more biti drugačna, kot je: čeprav je kronika mesta, se ukvarja v glavnem le z dinastijo, ki mu vlada, in njenimi podvigi, čeprav se le-ta pozneje, v zlatih časih Celjskih, Celja komaj kdaj dotaknejo. Toda: zgodba Celja zagotavlja koherenco dela, ki je snovno ni mogoče vzpostaviti z ničimer drugim: Filipa Arabca, njegovega legendarnega sinu sv. Kvirina, sv. Maksimilijana, besede okoli velikega razkola Zahoda, grofe in kneze Celjske, celjsko nasledstveno vojno (poglavja od XXXIV. do XL), homatije po smrti cesarja Sigmunda (XX. poglavje), kralja Ladislava Posmrtnika (XLI. poglavje) ter usodo Jana Vitovca (XLII., XLIII. poglavje) povezuje, resda včasih zelo posredno, le Celje, ki je včasih središče dogajanja, včasih pa le posest (Filip Arabec) ali celo zgolj želja (Ladislav Posmrtnik) ljudi, pozapisanih v kroniko.

Celjska kronika se navsezadnje izkazuje za zelo umetelno izveden splet različnih biografij, ki se tako ali drugače navezujejo na zgodbo mesta Celja. Toda medtem ko je svetniški življenjepis jasno zaključena samostojna enota, so posvetni prehajajoči en v drugega – tudi tako je nakazana kvalitativna razlika med »sacerdocium« in »imperium« – (celjski dinasti od Friderika I. do Hermana II.) ali pa so medsebojno prepleteni, npr. poglavja iz življenjepisa Friderika II. režejo na dva dela snovno enoto besedila o Hermanu II., čemur je seveda krivo dogajanje okoli Veronike Deseniške. Ta predel teksta je tudi najširše vznemirjal poznejše bralstvo, tako strokovno kot drugovrstno: tod so zajemali tudi Josip Jurčič, Oton Župancič, Anton Novčan in Bratko Kreft, če naštejemo le umetniško najpomembnejši in v javnosti najrazglašenejši upesnjevalce zapletov okoli Veronike; zanimivo pa je, da je tozadevno poročilo v Celjski kroniki dejstveno precej zgrešeno, kakor je ugotovila Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško, ki jo je spisal dr. Metod Dolenc in na svetlo dal Rektorat Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani leta 1930. Habent sua fata libelli! Pisec Celjske kronike, ki se najdlje in najpodrobneje ustavlja ob političnih podvigih Celjskih, je po-

¹³ Od tod je tudi naslov slovenskega prevoda neustrezen; morda se je prevajalec z njim hotel izogniti zamenjavi z delom Ignaca Orožna iz leta 1854.

znejše rojene vznemirjal predvsem s sporočilom o prvem čarovniškem procesu na slovenskih tleh! Zapis te pravzaprav škandalozne in malo pomembne zgodbe, ki sledi bolj svetonijevski opravičljivi kot plutarhovski monumentalni biografiki in ki jo z veliko naslado omenja tudi Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II., sicer strupen sovražnik Celjanov in sploh razmer zunaj loka Alp, obdajajočega njegovo italijansko domovino, napoveduje nove čase: ko se začneta mešati srednjeveška in novoveška zavest, izbruhne najhujši pogrom na čarovnice in je vera vanje najtrdnjša ter najdejavnejša v nekakšni ulični prapodobi družbene samozaščite. Pisec Celjske kronike o domnevnem procesu zoper čarovnico Veroniko in o vsem dogajanju okoli nje poroča suho, klinično: je še pravi srednjeveščan, ki sicer verjame v čarovništvo, vendar še ni obseden od vsesplošnega strahu najzgodnejših novoveščanov pred njim. Kajti srednji vek se je v svoji učeni kulturi držal Aristotelove misli, da jih je malo, ki modro govorijo in mislijo (navedba tudi v Celjski kroniki, v VI. poglavju), kar velja celo v razmerju do slavljenca kronike, Hermana II.: tudi njegove besede niso vse suho zlato – po pripovedi naše kronike bi naj sodišče Veroniko celo oprostilo grofovih obtožb. To pa bi bilo zavoljo njihovega značaja docela nemogoče, kar dobro kaže na odnos pisca kronike do njenega slavljenca: ta avtorju ni nekaj nedotakljivega, svetega, skratka zunaj njegovega bralcu zaznavnega vrednotenja, kakor je, recimo, svetniška legenda o sv. Maksimilijanu in sploh reči iz sfere »sacerdocium« (ob velikem razkolu Zahoda se avtor odločnejši sodbi izogne z izgovorom, da bi bilo »preveč pisanja, koliko velikih in težkih pretresov je bilo (tedaj) med kristjani«, govori le o nedoločnem »hudobnem sovražniku«, ki je očitno od zunaj vplival na cerkev in botroval avignonskemu, po piščevem mnenju shizmatičnemu papežu): območje »imperium« je avtorjevim vrednostnim sodbam vsekakor zelo potrjeno. Najprej se to kaže že v izmišljivi o Veronikinem procesu, kjer se pisec nikakor ne stavlja na stran svojega slavljenca, celo nasprotno, postavi ga v zelo slabo luč. Kljub domnevni sodbi sodišča je pokončal Veroniko! To je vendar še huje, kakor je bilo v resnici, kjer ni bilo nobene sodbe sodišča o Veronikini nedolžnosti, temveč po vsem videzu zgolj Hermanovo prepričanje o njenih čarovniških sposobnostih in po njegovi volji izvršen umor nadležne ženske, ki ji seveda ni bilo jasno, da je »Celje sen visok iz roda v rod«, kakor poetično pravi Župančič.¹⁴ Toda avtor svojih sodb ne izraža samo tako prikrito, temveč tudi zelo naravnost, recimo ob koncu XVIII. poglavja, ali pa na onem mestu XXXV., ko pravi, da ni vredno pisati o tistem, kar je kdo dobil zato, da je izdal plemenito gospo Katarino, vdovo po knezu Ulriku II. Nasploh je pisec Celjske kronike za srednjeveščana nenavadno pozoren do ženstva, saj velja, da je t. i. nežnejši spol odkrila šele renesansa. Toda iz prisotnosti takšne senzibilitete ni potrebno delati predaljnosežnih sklepov o morebitnih zametkih renesančnih pogledov v Celjski kroniki: dejstvo, da je bilo Celje zibelka kraljic, celo ene cesarice, ne pa tudi zibelka kraljev – kar je še mnogo let pozneje posebej hudo peklilo Antona Novačana, sicer samozvanega potomca (če ne zakonskega, pa izvenzakonskega) Celjskih ter edinega legitimnega nadaljevalca njihove ideje –, in da je potemtakem bila celjska hiša v ženski liniji vsekakor častnejša od moške, ki pa je ženski to slavo seveda edina omogočila, gotovo zadovoljivo pojasnjuje, od kod občutljivost pisca Celjske kronike za ženske. Saj je vendar vsepovsod poudarjeno, kako so moški člani rodovino z ženskimi pravzaprav samo trgovali, dajali (!) so jih temu ali onemu vladarju za bolj ali manj idealne soproge. Celjski so vsaj tako dobro kot Habsburžani vedeli, da kraljestev ne daje samo Mars, temveč tudi Venera; ne le za Avstrijo, tudi za Celje je veljala modrost: Drugi naj se bojujejo, ti, srečna Avstrija, pa se ženi! Sorodstvo po ženski strani je Celjske povežalo tako s poljskim kot bosenskim, srbskim in turškim dvorom, da ogrskega in cesarskega sploh ne poudarjamo posebej. Avtor, ki je ob pokopu poslednjega kneza Celjskega, tragično preminulega Ulrika II.,¹⁵ zapisal, da neznanske žalosti ob tem dogodku ni niko-

¹⁴ O. Župančič, Veronika Deseniška, Dela Otona Župančiča III, Ljubljana 1970, 140.

¹⁵ Ne gre izgubiti izpred oči dejstva, da je bil Ulrik Celjski prvi slovenski politik, ki je izgubil glavo v Beogradu, v tej zloglasni »razbojniški luknji«, kakor je tamkajšnje kovačnico političnih zarot sočno označil v njem enako zavratno umorjeni vodja Hrvatov Stjepan Radić. Na tem mestu naj opozorimo še na en predel Celjske kronike, ki se kaže v luči poznejše tradicije na slovenskih tleh kot stereotipen: v X. poglavju se govori z neskrivanim zadovoljstvom o protijudovski naravnosti Celjanov.

mur moč zadosti popisati, ob tolikih uspehih žensk celjskega dvora do njih nikakor ni mogel ostati ravnodušen, temveč je zanje mogel biti le na vso moč zainteresiran.

Poleg zgodbe Celja zagotavljajo koherenco teksta tudi posegi avtorja v pripovedovanje. Pisec kot veliki arhitekt z besedo o svoji avtorski volji – ki gre v rubriko metaliterarnega govora – oblikuje enotnost teksta, prekinjajoč pripoved o enem dogajanju zato, da bi sledeč zahtevam časovne zaporednosti pripovedoval o drugem, sočasnem dogajanju in tako ustvarjal vsaj aluzijo na kontrapunktično zgradbo izvenbesedilne resničnosti, ki pa jo je v besednem ustvarjanju komaj mogoče ustvariti. Komaj mogoče ustvariti celo kot iluzijo, kakor v svetu glasbene umetnosti. Za ilustracijo povedanega vzemimo XVIII., XIX., XX., XXI. in XXII. poglavje naše kronike: zgodba velike politike Celjskih je prekinjena šele s koncem celjsko-avstrijske vojne in po popisu prvih časov po nji (konec XVIII. poglavja) zato, da se v XIX. poglavju spregovori o poroki Ulrika II. s Katarino, hčerko srbskega despotu Jurija iz rodu Brankovičev, hkrati pa se omenjena še natančneje označi in se sporoči usoda njenih otrok. XX. in delno XXI. poglavje nato posegata v širšo evropsko politiko, zlasti cesarsko in ogrsko, in to celo v čase pred celjsko-avstrijsko vojno, vse do leta 1400. nazaj. Šele z XXI. in XXII. poglavjem se nadaljuje pripoved o veliki politiki Celjskih. In avtor takole poseže v besedilo na začetku politično zgodbo prekinjajočega XIX. poglavja: »Prej nisem nič omenil o poroki grofa Ulrika Celjskega,« medtem ko XVIII. poglavje zaključuje takole sumirajoče: »Meni samemu pa se dozdeva, da še ni ugasnila stara iskra med njima (cesarjem Friderikom III. in knezom Ulrikom II.). Odslej se nista nikdar več pobotala, dokler niso Celjani končali svojega zadnjega dne na tem svetu.« Pisec pripelje celjsko politično zgodbo nazaj drugače, brez vpletanja svojega jaza v besedilo: za pripovedjo o usodi otrok Ulrika II. in Katarine, ki pa se že navezuje na Ulrikov konec, je postavljena ostra časovna zareza, skok v leto 1400. (na začetku XX. poglavja), nakar se besedovanje iz perspektive cesarsko-ogrskih splošnih razmer do srede XXI. poglavja zožuje tako, da se v ospredje spet prerinejo Celjski skozi svojo vlogo v veliki politični igri v Cesarstvu, še zlasti pa na Ogrskem po smrti svojega velikega zaščitnika in sorodnika cesarja Sigmunda. Skratka: pripovedovalec Celjske kronike uporablja postopke, ki jih poznajo tudi teksti, brez pridržkov uvrščeni v kategorijo literature, in ti postopki so v njegovem delu zelo spretno uporabljeni, kolikor pač to dopušča vrhovno kronikalno kompozicijsko načelo, kronologija izvenbesedilne resničnosti.

Celjska kronika se končuje katastrofično: »In tako je bilo Celjsko gospostvo raztrgano in razbito in gradovi in gospostva rezdeljeni, kakor ste slišali.«¹⁶ Zastor pripovedi je torej spuščen s kratko označbo poglavij med XXXV. in XLII., ki imajo brez nje včasih precej malo zveze s Celjem; glavni junak teh strani, Jan Vitovec, namreč prenese težišče svojega delovanja iz Cesarstva – po zgledu kneza Ulrika, čigar nekakšna ponovitev je (seveda le znotraj teksta, ki potrebuje junaka!) – v dežele svetoštefanske krone: toda omenjena opomba s konca XLII. poglavja popis njegovih podvigov povsem privezuje na zgodbo Celja. Nazadnje je priklicana še najvišja avtoriteta v zaščito opravljenega dela: »Svoje delo sem končal, Bog pa milost bo poslal.«¹⁷ XLIII., XLIV., XLV., XLVI. in XLVII. poglavje predstavljajo nekaj kritični aparat zgodovinskega dela: so statistični dodatek prejšnjemu besedilu. Za končni konec pa avtor dodaja še posamezne ključne listine grofov in knezov Celjskih. Ta »kritični« aparat, ki naj podkrepi pričevanjsko vrednost kronike, je pravzaprav edini predel teksta, ki je od klasično razumljene literarnosti povsem oddaljen. Avtor se tod praktično povsem umakne za navajanje oziroma citiranje (tu gre za pravne zadeve!): prisoten je le tedaj, kjer se naštevaje ustavi spričo nepoznavanja ali nedosegljivosti podatkov. Vpadljivo se »kritični« aparat nanaša zgolj na sfero »imperium«, prav nič pa ne na sfero »sacerdocium«, glede katere je edino sklicevanje čisto na začetku I. poglavja, da sta po spisih sv. mučencev Mohorja in Fortunata ta dva tudi glavna zaščitnika oglejske cerkve: a tudi tu gre za pravzaprav zemeljsko stvar, za položaj oglejskega patriarhata znotraj

¹⁶ Kronika grofov Celjskih, 61.

¹⁷ Isto.

katolicizma, ki je s tako uglednima zavetnikoma in legendarnim začetnikom, evangeli-
stom Markom, hudo pomemben do sodnega dne.

Summary

UDC 830-023 Cronica der graffen von Cilli 5.06:949.712»14«

THE CHRONICLE OF CELJE, THE MONUMENT OF SLOVENE MEDIAEVAL LITERATURE

The Chronicle of Celje, which was written in the middle/high German language in the second half of the 15th century, is the most characteristic monument of the mediaeval chronicle literature in Slovenia. Its chronological principle is the main compositional feature, although not the only one, for within the chronological framework different content units (various biographies) are in a skillful way interwoven with clearly literary procedures (the narrowing of narrative perspective, contrasted, juxtaposed content units, the interventions of the narrator's 'ego' in the text). The text consists of two parts: the sacral (the legend of St. Maximilian from Celje, the fate of Christian church in the eastern Alpine space from the time of Phillip of Arabia until the era of Diocletian) and secular (the story of the Žvončki family from the moment it became the owners of Celje until its extinction). While the biography is in the first part of the chronicle completely independent in itself and presented entirely uncritically, without the interventions of the author's 'ego', it is in the second part composed of masterfully intertwined biographies of individual dynasts. The Chronicle of Celje as a whole is not the chronicle of a dynasty but the town of Celje, the destiny of which solely connects all the content elements into one text. In order to stress the historical value of the chronicle there is some kind of critical apparatus of the work (statistical data about the reign of the Celjski family, the most significant papers from their archives), which, however, explicitly refers only to the secular sphere of work. This is the only segment of the text that is decisively different from the classic literary modulation.

The study in its first phase describes the chronicle as a special kind of non-fictional writing, widespread especially in the cultural – stylistical formation of the Middle Ages. Apart from the chronicle also the genres of the annals and a diary take into account the chronology of extratextual reality as the paramount compositional principle. In comparison with them, chronicle appears to be more ambitious from the authorial point of view: while the units of a diary are presented according to the succession of noted events and the units of annals according to the succession of noted events, regardless of the logic of their conclusion, the units of a chronicle are complete in their content, although dependent on the author's architectonic ability, where chronology is merely of a principled significance.

O SLOVENSKIH PREVODIH LEPOSLOVNE PROZE MARIE DĄBROWSKE

Maja leta 1962 je potekala v Varšavi in Kaliszu znanstvena konferenca, posvečena petdesetletnici književnega ustvarjanja Marie Dąbrowske; pripravil jo je Inštitut za literarne raziskave pri Poljski akademiji znanosti v sodelovanju s Poljsko pisateljsko zvezo; referati in gradivo pa je bilo v knjigi objavljeno leto pozneje.¹ V njej je tudi članek Stojana Subotina, ki obravnava srbske in hrvaške prevode književnih del Marie Dąbrowske in recepcijo njene književne ustvarjalnosti v Jugoslaviji.²

V pričujočem članku bi rada prikazala slovenske prevode nekaterih del Marie Dąbrowske. Subotin je zapisal: »Usoda literarnega ustvarjanja Marie Dąbrowske na srbskem in hrvaškem jezikovnem področju je dokaj nenavadna. Čeprav je pisateljica že kmalu po prvi svetovni vojni v poljski književnosti zavzela zelo imeniten položaj, je bila pri nas še dolgo neznana.«³

Nekaj podobnega bi bilo mogoče trditi tudi za prevajalsko recepcijo književnih del Marie Dąbrowske na Slovenskem. Nič ni torej čudnega, če celo v enciklopediji *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* v geslu *Dąbrowska Maria* preberemo: »Dela Dąbrowske so bila prevedena v angleščino, bolgarščino, češčino, francoščino, letonščino, nemščino, ruščino, srbohrvaščino, slovaščino, madžarščino in kitajščino.«⁴ Resnici na ljubo pa je treba dodati, da je v drugi knjigi te enciklopedije pod geslom *Noce i dnie* (Noči in dnevi) naveden tudi prevod v slovenščino.

Prevod v slovenščino je najprej doživela, kot sem lahko ugotovila,⁵ novela *Uteha* (Pocieszenie), ki je izšla leta 1937 v zbirki poljskih pripovedi in novel *Poljske nowele* (Celje 1937). Novele je izbral in prevedel France Vodnik. Naslov slovenskega prevoda te novele navaja k sklepu, da prevajalec ni imel v roki prvega natisa iz leta 1924 (z naslovom *Szukający pociechy* = V iskanju utehe), temveč prej poznejši ponatis iz zbirke *Ljudje odondod* (Ludzie stamtąd). Treba je tudi poudariti, da je France Vodnik, pesnik, književni in gledališki kritik, esejist, publicist in končno prevajalec, veliko storil za razširjanje poljske književnosti na Slovenskem, posebno ustvarjalnosti Marie Dąbrowske. Ni izključeno, da je na nastanek prvega slovenskega prevoda iz opusa Marie Dąbrowske vplival njen prihod v Jugoslavijo približno ob istem času. Težko pa je to natančno ugotoviti, kajti Vodnik je že štiri leta mrtev, dogodki pa, ki so ga spodbudili, da je uvrstil prevod *Utehe* v izbor poljskih novel, niso bili eksplicitirani. V naslednji izdaji izbora poljskih novel (1951) *Utehe* ni več. Vsekakor pa je *Uteha* edini predvojni slovenski prevod iz ustvarjalnosti Marie Dąbrowske. Te novele pa niso prevedli v srbohrvaščino.

¹ Piećdziesiąt lat twórczości Marii Dąbrowskiej. Referaty i materiały Sesji Naukowej pod redakcją E. Korzeniewskiej, Warszawa 1963.

² Stojan Subotin, *Maria Dąbrowska wśród Serbów i Chorwatów*, prav tam, str. 265–277.

³ Prav tam, str. 265.

⁴ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, knjiga 1, Warszawa 1984, str. 179–180, prim. tudi knjiga 2, str. 37–38.

⁵ Prim. bibliografije slovenskih prevodov iz poljske književnosti: Gregor Kocijan, Jože Koruza, Jože Pogačnik v knjigi Rozke Štefanove *Poljska književnost*, Ljubljana 1960; Niko Jež v antologiji sodobne poljske proze *Varuj me, mile zarje*, uredila Katarina Šalamun Biedrzycka, Ljubljana 1980; Janko Moder, *Leksikon* novjših slovenskih prevajalcev, Ljubljana 1986.

Po vojni je Vodnik začel prevajati *Noči in dneve*. Opazna sled tega prevajalskega dela sta fragmenta romana, ki ju je objavil v ljubljanskem časopisu. Gre za odlomka z naslovom *Petrčkova smrt* (Śmierć Piotrusia, Slovenski poročevalec, letnik XVIII, 1957, št. 214) in *Babica* (Babcia, Delo, 16. 10. 1960, št. 284). Več kot deset let življenja je posvetil Vodnik prevajanju *Noči in dnevo*: *Petrčkova smrt* je izšla leta 1957, sklepni, tretji del romana pa leta 1968. Slovenski prevod *Noči in dnevo* je izhajal v Ljubljani v letih 1961 do 1968 po temle zaporedju:

1961: prvi del – *Bogumil in Barbara. Večna skrb* (Bogumil i Barbara. Wieczne zmartwienie);

1963: drugi del – *Ljubezen* (Miłość);

1968: tretji del – *Veter v oči* (Wiatr w oczy).

Za zbliževanje poljske in slovenske književnosti je bil France Vodnik večkrat nagrajen: v šestdesetih letih je dobil nagrado poljske sekcije Pen kluba, leta 1977 ga je nagradilo Društvo slovenskih prevajalcev, leta 1984 pa poljski oddelek SEK.

Največ prevodov v slovenščino je doživela pripoved Marie Dąbrowske iz cikla *Frančiškinne zgodbe* (Przypowieści Franciszki) z naslovom *Zimski plašč* (Jesionka): dvakrat je izšla v Trstu (Primorski dnevnik, letnik XIII, 29. 3. 1957, št. 76, in letnik XVII, 12. 11. 1961, št. 269) in Mariboru (7 dni, letnik VII, 1957, št. 17, in letnik XI, 1961, št. 10) in enkrat v Ljubljani (Obzornik, letnik 58, 1958, št. 1). Prevajalec je v vseh objavah nepodpisan, ker pa sem objave primerjala med seboj, lahko trdim, da niso preprosti ponatisi, temveč je vsaka svoj poskus slovenjenja izbranega dela. Ena izmed objav v 7 dnevih je opremljena s kratko biografsko notico o pisateljici, v drugi objavi take notice ni. Razlikujeta se tudi prevoda, ki ju je v omenjenem časovnem razmiku prinesel tržaški Primorski dnevnik. Treba je tudi opozoriti, da *Bibliografia przekładów dzieł Marii Dąbrowskiej*⁶ (Bibliografija prevodov del Marie Dąbrowske) ne navaja prevodov *Zimskega plašča* iz leta 1961 (tistega v Primorskem dnevniku in tistega v 7 dnevih), čeprav ne gre, in to je treba posebno poudariti, za ponatisa prevodov iz leta 1957.

Poleg že omenjenih prevodov iz književnosti Marie Dąbrowske, tistih torej, ki so bili tiskani, sta prevod v slovenščino doživeli še dve deli in bili predvajani kot radijski igri v Radiu Ljubljana. To sta bili *Osvojena srca* (Zdobycie serc, prevedel Boris Verbič, 1957; prva objava 1925) in *Otrok* (Dziecko, prevedel Ivan Krajnc, 1958; prva objava 1949). Obe pripovedi sta bili prevedeni tudi v srbohrvaščino.

Dela Marie Dąbrowske so – z izjemo *Utehe* – prevajali v slovenščino skorajda v istem času kot v srbohrvaščino, pomembno je tudi, da *Uteha* ni doživela srbohrvaškega prevoda. Zanimivo pa je tudi, da pripoved *Janek*, ki so jo v srbohrvaščino večkrat prevedli, ni obogatila slovenske prevodne književnosti.

Če povzamem zgodbo prevajanja književnosti Marie Dąbrowske v slovenščino, moram – žal – ugotoviti, da je prevodov zelo malo, veliko manj kot srbohrvaških,⁷ predvsem pa mnogo premalo, da bi odzrcalili podobo pisateljice, njen položaj in priljubljenost, kakršno so si zagotovila njena dela med poljskimi bralci. Roman *Noči in dnevi* in štiri novele – *Uteha*, *Otrok*, *Osvojena srca* in *Zimski plašč* – sklepajo krog del Marie Dąbrowske, ki so jih prevedli v slovenščino. Številni poljski pisatelji, katerih dela po umetniški vrednosti s pisateljstvom Marie Dąbrowske niti od daleč ne moremo primerjati, so na Slovenskem večkrat prevedeni in bolj brani.⁸ Lahko bi se sicer zamislili nad tem, zakaj je tako, toda to vprašanje presega okvire tegale zapisa.

⁶ N. Karsov, *Bibliografia przekładów dzieł Marii Dąbrowskiej*, v opombi 1 navedeno delo.

⁷ Srbohrvaška prevodna književnost računa tudi na slovenskega bralca.

⁸ Slovensko-poljski književni stiki imajo več kot poldrugostoletno zgodovino; med več kot tristo knjigami, ki so jih Slovenci prevedli iz poljščine, je samo ena izpod peresa Marie Dąbrowske.

In še nekaj opomb o tehniki prevajanja; omejujem se samo na opazovanja izbranih odlomkov iz prevoda *Noči in dnevov*,⁹ pri tem pa ne nameravam ocenjevati prevoda izpod peresa Franceta Vodnika (tako ravnanje bi zahtevalo podrobno besedilno raziskavo), temveč samo opozoriti na nekatera vprašanja, ki so povezana s prevodom, in na lastnosti tega prevoda.

Osredinila se bom na dve vprašanji: na poljske realije in na stilizacijo, začela pa bom s prvim.

V *Nočeh in dnevih* se omenjajo različni prazniki: vsi sveti (Wszyscy Święci), božič (Boże Narodzenie). Pogostokrat pa se omenjajo samo *prazniki* (święta), kadar je iz sobesedila razvidno, da gre za božične praznike in ne za kakšne druge. Vodnik tako poimenovanje vedno precizira in prevaja *święta* z *božičnimi prazniki* in celo brez potrebe z *božičnimi počitnicami* (npr. *po powrocie ze świąt Agnieszka ... / po vrnitvi z božičnih počitnic je Agnieszka ... 'po powrocie z ferii na Boże narodzenie Agnieszke*). Zakriti pripovedovalec sporoča, da v Kalińcu »interesowano się próba zamachu na cara w czasie świąt Jordanu oraz masakrą bezbronných tłumów przed Zimowym Pałacem w Petersburgu».¹⁰ V Vodnikovem prevodu pa imamo namesto *święta Jordanu*, praznika, ki je tipičen za vzhodno in grškokatoliško cerkev, opraviiti s prenosom na praznik svetih treh kraljev: *Zato pa so se zanimale za poskus atentata na carja na sv. Treh kraljev dan kakor tudi za pokol neoboroženih množic pred zimsko palačo v Peterburgu*.

Dąbrowska pogostokrat pomenljivo tabuizira tedanjo stvarnost: npr. *cesarz, cesarski, wicegubernator kaliniecki, ukaz od cesarza* (gre za dekret o zemljiški odvezi); Vodnik te tabuizacije prevaja neposredno: *car, carski, ruski* (in ne kalinieški) *vicegubernator*; včasih celo spreminja skladenjsko zgradbo zatabuiranega pisanja, npr.: *Teraz jest ukaz od samego cesarza* → *Sedaj je tako ukazal sam car*. S tem bi po vsej verjetnosti rad približal slovenskemu bralcu lokalni kolorit Poljske pod rusko oblastjo. Hkrati pa se puristično izogiba izrazitim rusizmom, ki se pojavljajo v poljskem besedilu (nekateri izmed njih bi namreč v slovenskem prevodu lahko učinkovali kot srbizmi). Če beremo v romanu: *szare szynele chłopców* (sivi plašči fantov), *plaszczyki dziewcząt* (plaščki deklet), takoj vemo, da gre za rusko šolo, in se sploh ne čudimo, če je *uczeń* z *szynelem* med šolsko stavko zavpil: *Niech żyje polska szkoła!* (Naj živi poljska šola!) Slovenski samostalniki *plaść* take asociacije ne sproža, ker ima drugačno leksikalno konotacijo. Podobna nevtralizacija je opazna v prevodu stavka: *Postanowiono, że jak będzie wypłata dniówek, pójdą przed dwór nie tylko posyłki i rebiate, ale wszyscy* → *Sklenili so, da, ko bodo izplačevali dnino, pojdejo pred dvorec ne le posli in moški, ampak vsi*. *Moški* (po poljsko *mężczyźni*) so nekaj čisto drugega kot *rebiata* v poljskem besedilu.

Kako pa je s poljskimi – vaškimi in mestnimi – realijami v slovenskem prevodu?

Na vasi so *ordynariusze* (kočarji), *fornale* (kočijaži), *chłopi* (kmetje), *właścianie* (tudi *kmetje*), *ziemianie* (zemljiški posestniki, po poljsko: *właściciele ziemscy*), *bandosi* (sezonski delavci ali sezonci, po poljsko: robotnicy sezonowi), *szużba* (posli, služinčad, služabništvo) itd. Živijo v *pokojach szużby* (poselskih sobah), *czworakach* (poselskih hišah), *chodzą na Saksy* (odhajajo na sezonsko delo; verjetno bi bilo bolje prevesti s: *hodijo s trebuchom za krumoh*, ker bi prevajali frazo s frazo, pa tudi *sezonsko delo* ni nujno isto kot *Saksy*), dobivajo *ordynarię* (deputate, prejemke v naravi, po poljsko: zaplatę w naturze) itd. Predstavljena je torej celotna struktura poljske vasi. Največ problemov ima Vodnik s poljskim izrazom *włodarz*, ki ga prevaja zdaj z *oskrbnikom*, zdaj z *nadzornikom* ali *valptom*, hkrati pa z *oskrbnikom* prevaja tudi poljske besede: *rządca, ekonom, administrator*. Poljski *karbowy* je v slovenskem prevodu *paznik*, vendar ta izraz v slovenščini pomeni tudi stražarja, na primer v zaporu. Izmed poljskih del omenja Dąbrowska tudi *zasiewy*, (*setev*), *radlenie*

⁹ Zanimiva bi bila tudi primerjava vseh prevodov Zimskega plašča in ugotovitev bistvenih razlik med njimi.

¹⁰ Vsi poljski navedki so vzeti iz izdaje izvirnika pri Czytelniku v Varšavi leta 1954, slovenski ustrezniki pa iz prevoda Franceta Vodnika, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961–1968.

(oboravanje), pielonkę (pletev) in pŕzerywkę (npr. pese), ki jo Vodnik napačno prevaja z okopavanjem, po poljsko: okopywanie, npr.: *Wiosną Bogumił wtajemniczył ją we wszystkie szczegóły zasiewu, przerywania i radlenia* → *Spomladi jo je Bogumił seznanil z vsemi podrobnostmi setve, okopavanja in oboravanja*.

V mestu so sklepy z monopolką (trgovine z žganjem, kar bi pomenilo pravzaprav trgovine z alkoholnimi pijačami, in je torej brez odenka pogovornosti, ki zaznamuje besedilo Dąbrowske), biura spółki (pisarne družbe), v mestu hodijo na majówki (na majske izlete, po poljsko: wycieczki majowe), jedo wędliny (prekajeno meso, po poljsko: wędzone mięso), pijejo rosółek (czisto juhico, po poljsko: czysta zupka; morda bi bilo bolje: mesno, govejo juhico) itd. Szkoła Główna je pri Vodniku *visoka szkoła* (po poljsko: szkoła wyższa), torej splošno in ne posebno poimenovanje. V besedilu izvirnika je tudi *szkoła handlowa* in pogovorna različica *handlowka*, kar oboje prevaja Vodnik nevtravno s *trgovsko szkoła*, so wyzsze zakłady naukowe (višja učilišča), sale rekreacyjne w szkołach (dvorane za šolske slavnosti, po poljsko: sale dla uroczystości szkolnych, torej avle) in drugo.

O jeziku *Noči in dnevov* so pisali literarni zgodovinarji, jezikoslovci, pesniki in pisatelji: Julian Przyboś je uzel običajno navadnost jezika Dąbrowske in zapisal: »Ne nenavadnost, temveč prav običajna vsakdanost je naravna substanca jezika Marie Dąbrowske.«¹¹ Za prevajalca je izjemno težka naloga poustvariti stil izvirnika. V primeru *Noči in dnevov* izvira vprašanje jezikovne naravnosti iz rabe raznovrstnih stilističnih sredstev, npr. iz narečne in mestne stilizacije, iz individualizacije pripovedovalčevega ali junakovega jezika itd.

Vzemimo pod drobnogled narečno stilizacijo in probleme, ki jih nudi prevajalcem: Dąbrowska pogosto uporablja narečne pregibanjske končnice, dodaja izrazila preteklega časa zdaj glagolu, zdaj drugim izrazilom, zamenjuje oblike za moške osebe z njimi nasprotnimi, uvaja narečno fonetiko itd. Teh postopkov v prevodu ni. Repliko stare Żarnecke prevaja Vodnik, kakor mu dovoljujejo sistemska pravila in ubeseditvene navade v slovenskem jeziku: *Że ja się czasem położę, to ja stara, lata swoje mam* → *Če jaz kdaj ležem, je zato, ker sem stara, imam pač svoja leta*. Isto bi veljalo tudi za prevode zaznamovanega govora drugih oseb, npr. Witkowie: *Chodziłam, chodziłam* — *biadała* — *gówno znalazłam i z próżną płachtą żem się do domu wróciła. Tak już ten Niechcic wygrał, że do cna. Przódzi to ludzie nie byli takie chytre. To on ni mo w stodołach pełno? To nie mógł tego kłoska la mnie ostawić?* → *Hodila sem, hodila, je tarnala, a sem drek našla in s prazno plahto sem se vrnila domov. Je že tako Niechcic pograbil prav do čistega. Poprej ljudje niso bili tako lakomni. Mar nima v skednjih vse polno? Kaj ni mogel pustiti zame par klaskov?* Ali Banasiaka: *Pretensyjów my żadnych nie mamy. Ino dopraszamy się...* *Chcieli my się rozmówić...* → *Zahtev nimamo nobenih. Samo prosimo...* *Radi bi se pogovorili...* Ali vaško dekle: *Ludwiczkę poslalim! krzyknęła* — *Ludwičko smo poslali k njemu* — *je zaklicala*.

Če bi zdaj vso reč obrnili in prevedli Vodnikov prevod v poljščino, bi se izkazalo, da govorijo kmetje knjižni jezik, npr. Banasiak bi govoril: *Pretensji (natančneje: żądań) nie mamy żadnych. Tylko prosimy...* *Chcielibyśmy porozmawiać*. Premik izhaja preprosto iz dejstva, da narečnih in regionalnih jezikovnih posebnosti poljskega izvirnika ni mogoče neposredno prevesti v slovenščino, ki je narečno drugače razložena, drugače so tudi posebnosti »kraja« vdirale v normo »jezika«, po drugi strani pa narečna stilizacija učinkuje drugače v poljskih kot v slovenskih besedilih, in je Vodnik praviloma v prevodu ni uporabljal.

Podobno kot kmetje in vaščani govorijo v slovenskem prevodu tudi mestni delavci, ki jih je v Serbinowu zaposlil Bogumił: *Każą szyć, każą buty robić – skarżył się jeden – mówią: w dzień się nauczysz. Ale przeciech nie szewcy, nie krawcy robotę potracili, tylko ludzie z fabryków. Ja jestem tkacz i ja żądam, niech puszcza warsztaty odpowiednie dla mojego fachu. Wtedy pierwszy polecę i będę robić. – Ba, no toć są, co i swojego fachu nie lubieją – dodawał inny...* → *Hočejo, da bi šivali, pa da bi čevlje delali* – se je pritoževal eden – *pravijo: v enem dnevu se naučiš. Pa saj vendar niso izgubili dela ne čevljarji, ne krojači, am-*

¹¹ Julian Przyboś, Centrum polszczyzny, v opombi 1 navedeno delo, str. 26.

pak ljudje iz tovarn. Jaz sem tkalec in zahtevam, naj odpro delavnice, ustrezajoče moji stroki. Tedaj bom prvi letel tja in bom delal. – Saj, pa vendar so tudi taki, ki svojega dela nimajo radi, je dodal drugi. . .

Jezik *Noči in dnevo*v se imenitno prilega času, o katerem govori, in ima zategadelj že lahko patino starodavnosti, v kateri je zaobsežena njegova dodatna draž, prevodu pa se izmika, kajti Vodnik uporablja nevtrarno izrazje, ki časovno ni obarvano ali pa že prehaja iz rabe. Jezik prevoda je najpogosteje normaliziran in stilistično poenoten. Prevajalec se izogiblje ekspresivnih izrazov, pogosto blaži in izčiščuje slabšalno besedje, ga nadomešča z drugačnim, manj zaznamovanim, ali pa sega po evfemizmih, npr.: *Zaš jego baba, jak to bywa z kobietami. . . . Njegova žena, kakor je že pri ženskah navada; woda z dachów (. . .) wciąż na teb cieczce* → *voda s streh / . . . / še kar naprej teče na glavo; nie będzie miał co włożyć do gęby* → *ne bo imel kaj v usta dejati; czekaj tatka latka* → *to bomo pa dolgo čakali; jak sie warunki zmienią, to już zdechł pies* → *kakor hitro se razmere spremene, že nisi za nobeno rabo; (morda bi bilo ustrežnejše prevesti ta del z: bo pes crknil, bo vse crknilo); zanosić się od płaczu* → *bridko jokati* (po poljsko: gorzko plakač); *żołdak noszący znienawidzony mundur* → *vojak, ki nosi osovraženo uniformo; Państwo, psiakrew. . . ciarachy!* → *Gospoda, pasja vera. . . plemići*, itd.

Navedene opazke nikakor ne zmanjšujejo vrednosti Vodnikovega prevoda, opozarjajo le na težave, s kakršnimi se srečuje sleherni prevajalec. In če upoštevamo dejstvo, da je France Vodnik tudi pisec prvega in do zdaj edinega poljsko-slovenskega slovarja, ki ga je sestavljal dolga leta, da se je lotil prevajanja *Noči in dnevo*v po precejšnjih prevajalskih skušnjah, bomo videli, kako zapleteno je prevajalsko delo in kako težko je z jezikom prevoda ponoviti jezik izvirnika, posebno njegovo stilistiko. Takim težavam se ni izognil niti France Vodnik, pisatelj in pesnik, ki je do podrobnosti znal poljščino. Do danes se ponovnega prevoda *Noči in dnevo*v ni polotil noben slovenski prevajalec, čeprav je od Vodnikovega minilo že skoraj trideset let in čeprav so v tem času izhajali na Slovenskem ponovni prevodi izbranih del drugih poljskih pisateljev, npr. Henryka Sienkiewicza ali Władysława Reymonta. To dejstvo je zgovorno samo zase.

Prevedel Tone Pretnar

BIBLIOGRAFIJA SLOVENSКИH PREVODOV DEL MARIE DĄBROWSKE

Knjižne izdaje

- 1961: *Noči in dnevi* (Bogumil in Barbara. Večna skrb). Roman. I. Prevedel France Vodnik, Ljubljana 1961, 514 str; *Noce i dnie* (Bogumił i Barbara. Wieczne zmartwienie), prva objava 1932.
1963: *Noči in dnevi* (Ljubezen). Roman. II. Prevedel France Vodnik, Ljubljana 1963, 612 str; *Noce i dnie* (Miłość), prva objava 1933.
1968: *Noči in dnevi* (Veter v oči). Roman. III. Prevedel France Vodnik, Ljubljana 1968, 424 str.; *Noce i dnie* (Wiatr w oczy), prva objava 1934.
(Knjige je izdala Državna založba Slovenije v zbirki *Moderni roman*.)

Objave v periodičnem tisku

- 1937: *Uteha*, v: *Poljske novele*. Prevedel France Vodnik. Celje 1937; *Pocieszenie*, prva objava: *Polskie nowele*, 1924.
1957: *Petrčkova smrt*. Odlomek iz romana *Noči in dnevi*. Prevedel France Vodnik, v: *Slovenski poročevalec*, letnik XVIII, 1957, št. 214. *Zimski plašč*, v: *Primorski dnevnik*, letnik XIII, 1957, št. 76; *Jesionka*, prva objava 1948. *Zimski plašč*, v: *7 dni*, letnik VII, 1957, št. 17.
1958: *Zimski plašč*, v: *Obzornik*, 1958, št. 1.
1960: *Babica*. Odlomek iz romana *Noči in dnevi*. Prevedel France Vodnik, v: *Delo*, 16. 10. 1960, št. 284.

1961: Zimski plašč, v: 7 dni, letnik XI, 1961, št. 10. Zimski plašč, v: Primorski dnevnik, letnik XVII, 1961, št. 269.

Druga prevoda

1957: Osvojena srca. Prevedel Boris Verbič, Radio Ljubljana, 7. 1. 1957; Zdobycie serc, prva objava 1925.

1958: Otrok. Prevedel Ivan Krajnc, Radio Ljubljana 1958; Dziecko, prva objava 1949.

Summary

UDC 884.03=863:929 Dąbrowska M.

ABOUT THE SLOVENE TRANSLATIONS OF THE BELLETRISTIC PROSE BY MARIA DABROWSKA

Maria Dąbrowska emerged in Slovene translation literature with the novel *Noči in dnevi* (*Nights and Days*) and four novelettes, of which two were performed as radio plays on the radio of Ljubljana, while two of them were published in an anthology and in a periodical. France Vodnik deserves the highest merit for spreading her popularity among the Slovenes. He 'levelled' her speech in some places, prompted by his own linguistic feeling, within the framework of the normative literary Slovene language.

USODA ZMAJA

(Ob svetovnem uspehu Bartolovega Alamuta)

»Sanjalo se mi je . . . Zmaj se je vrtel v zmerom širših krogih okrog svoje osi; naenkrat so mu iz telesa pognale peruti . . . in – glej – žival se počasi odlepi od tal in vzleti, hreščeč in škropotajoč . . . Zmerom više se dviga, (. . .) švigne kakor izstreljena puščica v neznanske višine, zasije v bronasto zlatem sijaju in se naenkrat zazdi daleč na obzorju kot nekakšen meteor ali neka nova, še neodkrita zvezda . . .

– Alamut, je bila moja prva misel. Ali bo to tvoja usoda?«¹

Vsaka sanja – pol resnice, pravijo. In gornja, freudovska izsanjana prisposoda alamutske recepcije, ki se je Bartolu zapisala v Mladost pri Sv. Ivanu, je tako danes oprijemljiva stvarnost. Scela in skorajda preroško udejanjena.

Ob izidu knjige l. 1938 je pisatelj epistolarno povedeževal: »Čez dvajset let se bo prvemu pobilnilo, kaj Alamut pravzaprav je.«² In kakor začarano izide v Trstu l. 1958, natanko dvajset let pozneje, prvi ponatis romana.³ V Alamutianah se je temu nenavadnemu literarnemu Al Mahdiju utrnila misel o pisatelju – ustvarjalcu, ki se »obseden od duha . . . dvigne nad dobo in družbo in ju, 'inspiriran' preleti v zgodovinski perspektivi, kot da bi živel petdeset ali tudi petsto let pozneje.«⁴ Za petsto lahko ugibamo, a prva številka zagotovo drži: točno petdeset let po izidu, leta 1988, je namreč Alamut s tretjim ponatisom in hkratnim izidom novelistične zbirke Med idilo in grozo Bartola dokončno ustoličil na Gosposvetnem polju slovenske književne zgodovine po mariborski izdaji iz l. 1984 in tržaških izidih Don Lorenza ter Čudeža na vasi.⁵

Naključje? Slutnja zarje? Magija kristalne krogle?

Kakorkoli že, »preroški Bartol«⁶ je s svojim Alamutom ponovno »eksplodiral«, zaživel in zmagal tam, kjer ga je kandidatura najbolj žulila: na plebiscitu čitateljev.⁷

¹ Vladimir Bartol: Mladost pri Sv. Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 105, Primorski dnevnik 1955–56.

² Ibidem, feljton št. 95.

³ Vladimir Bartol: Alamut, Graphis, Trst 1958.

⁴ Bartolova zapuščina, korespondenca s Christo Schaar, pismo iz Ljubljane z dne 17. 10. 1956.

⁵ V odstavku omenjene izdaje so kronološko zapovrstjo:

– Vladimir Bartol: Alamut, Obzorja, Maribor 1984, s spremno besedo Draga Bajta Bartolov Alamut, str. 453–499;

– Vladimir Bartol: Čudež na vasi, ZTT, Trst 1984;

– Vladimir Bartol: Don Lorenzo, ZTT, Trst 1984;

– Vladimir Bartol: Alamut, Zbirka Hram, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, s spremno besedo Mirana Košute Alamut: Roman – metafora, str. 551–597;

– Vladimir Bartol: Med idilo in grozo, Novele (1935–1940), uredil Drago Bajt, spremna beseda: Andrej Blatnik, Igor Bratož, Marko Crnkovič, Miran Košuta, Luka Novak, Tadej Zupančič; Književna mladina Slovenije, Zbirka Aleph 19, Ljubljana 1988.

K oživilanju Bartola sodita vsaj še knjiga Vladimir Bartol: Demon in Eros (Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, s spremno študijo Tarasa Kermaunerja Vladimir Bartol predhodnik današnje slovenske moderne literature, str. 423–445) ter simpozij o Bartolu, ki ga je l. 1976 priredila v Trstu revija Most.

⁶ Prim. npr.: Bogdan Pogačnik, ob prevodu »Alamuta«: za Francoze Bartol preroški, Delo 9. 10. 1988, str. 9;

⁷ Vladimir Bartol: Mladost pri Sv. Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 107: »Danes mi je jasno, da si mora tak 'novum' šele pridobiti 'pravico bivanja' ali 'domicil', kar lahko traja, kot vemo iz zgodovine literature, krajši ali daljši čas, in to pravico bivanja mu utegne podeliti samo 'plebiscit' čitateljev.«

Ne le slovenskih. Alamut Zmaj, Mit, Genieakkord, novum, prapodoba, Jungovski arhetip je danes evropska, če že ne kar svetovna uspešnica, »veliki tekst«, kot bi ga poimenoval njegov idejni pobudnik Josip Vidmar.

V Franciji je – že spet pol stoletja po »spočetju« – nakupilo prevod Claudea Vincenota 30 tisoč bralcev. S ponatisom in televizijsko promocijo Bernarda Pivota v znani oddaji *Apostrophes* je Alamut zaslovel tamkaj kot osma najbolj prodajana knjiga. Leto zatem je 10 tisoč primerkov španskega »zmaja« izginilo še pred uradno predstavitvijo v Madridu, da je moral založnik Mario Muchnik zanj ponovno zavrteti tiskarske stroje. Italijanska izdaja budi od lanskega novembra, kljub skromnejšim distribucijskim zmožnostim Založništva tržaškega tiska, dokajšnje bralsko, kritiško in založniško zanimanje. V Kölnu bo izšel nemški, v Antwerpnu pa flamski prevod, medtem ko je bil roman že pred časom natisnjen tudi v češčini in srbohrvaščini.⁸ Če upoštevamo še vnete priprave na kolumbijski in angleški izid, ne bo pretirano trditi, da zadobiva ekspanzija Alamuta bestsellerske razsežnosti.

Zakaj? Katere so, mimo naključno osebnih in založniško konjunkturalnih razlogov za uspeh,⁹ tiste čiste, kristalne vode, ki so morale »privreti iz bitnih praprvin ustvarjalnega organizma«?¹⁰ Kaj vidijo tuji zanimivega, univerzalnega v Alamutu?

Obojski »a« francoskemu kritičnemu orkestru je zaigral v svojem alamutskem predgovoru urednik založbe Phébus Jean Pierre Sicre. Kljub navdušenjsko priporočilni apologiji Alamuta je v eseju vendarle izluščil nekaj njegovih pomembnih značilnosti: slikovito fabulativnost, ki naj bi dedovala pri Bildungsromanu, geometrijo zgodbe, njeno napetost in idejno bogatost, ki pa da k sreči ni prekvasila teksta v filozofski roman; nadalje sta Sicreju poglavitna predvsem bralski hedonizem, Barthesov »plaisir du texte« (užitek ob tekstu), in pisateljeva preročnost, ki delo politično aktualizira v nekakšno transhistorično metaforo fundamentalizma, verskega fanatizma in despotstva.¹¹

Številne druge recenzije podčrtujejo poleg tega še avanturističnost romana, ki je za pretanjene kritike, kot sta npr. Eric de Bellefroid in Hédi Dhoukar »le pretexte a une reflexion riche et forte sur le pouvoir et sur le ressorts de la foi ...«¹²

Na filozofske, spekulativne, intelektualistične in zgodovinske razsežnosti Alamuta je bolj kakor francoska opozorila španska kritika. Kenize Mourad je delo poimenovala »cuento filosofico« (filozofska pripoved), Fernando Sanchez-Drago je Alamut predstavil kot legendo, nadzgodovinsko meditacijo o oblasti, ugledni El Pais je Bartola vzporejal s Salgarijem in mu pripisal italijanskemu avtorju manjkajočo ideološko pronicljivost, Paco Marin je menil, da alamutska proza ni izredna, primerljiva, recimo, s Conradovim *Heart of Darkness*, a da je »vsekakor učinkovita in da »Bajo su capa de entretenimiento, el libro es, pues, una obra de ideas«.¹³

⁸ Vladimir Bartol: *Alamut, Roman*. Ze slovinštini preložil Yaroslav Zavada. Vytiskal a vydal B. Styblo. Knihovna krásné přžy 2, Praha 1946;

Vladimir Bartol: *Alamut*, Preveli: Josip Zidar i Marijana Zandor, Bratstvo – jedinstvo, Novi Sad 1954.

⁹ Prim. npr.: Miran Košuta, Kje so razlogi za evropski uspeh Bartolovega romana, *Književni listi*, Delo 8. 6. 1989, str. 3;

Miran Košuta, Svetoivančan v Parizu (in Madridu), *Jadranski koledar* 1990, ZTT, Trst 1989, str. 133–137; Marko Crnkovič, Bartol: odšel, nič videl – zmagal!, *Delo* 30. 12. 1988, str. 30; Roman Brilej, Ekspanzija Alamuta, *Mladina*, št. 29, 1. 9. 1989, str. 41.

¹⁰ Vladimir Bartol: Po dvajsetih letih, Opombe k drugi izdaji Alamuta, *Graphis*, Trst 1958, str. VIII.

¹¹ Prim. npr.: Miran Košuta, Alamut – Veliki tekst Vladimira Bartola, Univerza »E. Kardelja« v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za slovanske jezike in književnosti, Šolsko leto 1983/84 A – diplomsko delo.

¹² Hédi Dhonkar: *LÉgende – L'imagination au pouvoir*, Jeune Afrique, 10 aout 1988, n° 1440, str. 51. Sln. prev.: »izgovor za bogat in močan razmislek o oblasti in sredstvih vere«.

¹³ Paco Marin: *La aventura del fanatismo*, *La Vanguardia*, viernes, 28. julio 1989. Sln. prev.: »brez svojega zabavnega plašča je knjiga še naprej delo idej«.

O Bartolovem idejnem zaledju – ničejanstvu in freudovstvu – govori tudi italijanski esejist Ferruccio Fölkel, ki pisca enači tržaškemu literarnemu sovrstniku Robertu Bazlenu, Alamut pa razčlenjuje in razumeva kot »un romanzo storico... un libro di derivazione fiabesca... un'esaltazione dell'islamismo... un testo sulla condizione degradata della donna nell'area semitica e persiana...«¹⁴

Svet je torej po petdesetih letih popolnoma obrnil na glavo sodbo naše literarne zgodovine ob izidu Alamuta: vzhodnjaškost, eksotičnost, avanturističnost snovi, ohlapnost jezika in idejni nihilizem niso več hibe, ampak književne odlike tega za Paternuja¹⁵ najbolj neslovenskega romana slovenske literature.

Biti čim manj regionalen, čimbolj odprt, znan, umljiv, pisati za »svetovno občinstvo«, dati »svojem spisom in osebnostim, ki nastopajo v njih, čim bolj splošno človeški in torej tem bolj univerzalno razumljiv značaj«,¹⁶ ali ni to paradigma, kanonizirani imperativ vsake uspešniške literature? Je torej Bartol mojster šole kreativnega pisanja? Ali koketira Alamut z masovno, pogrošno, trivialno literaturo? Kje in koliko ustreza Bartolov Zmaj teoretičnim predpostavkam bestsellerja?

Zdi se, da vprašanja niso nepomembna pri načetem določanju razlogov alamutskega prodora ter umetniške vrednosti romana.

Izmed teoretičnih opredelitev bestsellerja kaže seveda izpustiti take, ki merijo zgolj na njegovo kupoprodajno, knjigotrško dimenzijo (J. Peters, Lauterbach, Alice Payne Hackett, F. L. Mott). Upoštevati gre predvsem tiste, ki jim je označenec pomembnejši od označevalca, signifikat od signifikanta, langue od parole, zaradi česar razčlenjujejo knjižno odzivnost globalno, strukturalistično sociološko (npr. John Sutherland, Malcom Cowley idr.) Med njimi je brez dvoma produktivna definicija, ki jo o uspešnici daje v svojih delih Sociologija literature in Revolucija knjige Robert Escarpit.

Bestseller je po njegovem knjiga, ki »izraža to, kar si neka skupnost pričakuje, delo, ki družbo odkriva sami sebi«. ¹⁷ Bestseller je hugojevski »zvočni odmev« in temelji v bistvu na redundantci, na kulturnih, pojavnih in jezikovnih sozvočjih avtorja z beročim občinstvom. Če Escarpita prekodiram, je torej Bartolov uspeh odvisen od Alamutove tematske, idejne in jezikovne redundantnosti, ki omogoča bralcem široko identifikcijo.

Tematska redundanca je na dlani, saj ni dneva, da bi se iranska snovnost romana – islamski fundamentalizem, diktatura, versko-politični fanatizem – ne »ponavljala«, zrcalila ali celo udejanjala v bližnjevzhodni kroniki: Khomeini, šiitska džihad, protirushdiejevski fedaiji, Saddam Hussein... A poleg stvarnostne bo bralec zaradi izrazite intertekstualnosti dela zlahka odkril še fikijsko redundanco alamutskih tem: kaj Hasanu močno podobnega je namreč že bral v Goethejevem Faustu, v Nietzschejevem Zarathustri, v Machiavellijevem Vladarju, v Cankarjevem Kralju na Betajnovi in Poejevih grozljivkah, v Seiduni je mogoče razpoznal Dostojevskega, Velikega inkvizitorja ali Ivana iz Bratov Karamazovih, njegovega Stavrogina iz Besov. Idejni redundanci tudi ni oporekati. Mar ni alamutski miselni ustroj skorajda opičja mimezis sodobne zahodne filozofije, ki se kakor Bartol prekrvlja z ničejanskim agnosticizmom, freudovskim determinizmom in descartovsko skeptiko? Kaj da prometejski ateizem Ibn Sabe ne diši po antropocentričnem novoveškem subjektivizmu Sartra, Bergsona, Foucaulta ali Althusserja?

A še v nečem je Alamut danes idejno redundanten, aktualistično sodoben: v literarizaciji evropskega nihilizma, ki ga pooseblja romaneskni moto »Nič ni resnično, vse je dovolje-

¹⁴ Ferruccio Fölkel: »Alamut«, la fiaba che va lontano, Il Piccolo, 11. 6. 1990, str. 4. Sln. prev.: »zgodovinski roman... knjiga pravičnega izvora... povzdigovanje islama... tekst o ponižanem položaju ženske na semitsko-perzijskem območju«.

¹⁵ Boris Paternu: Bartolov roman »Alamut«, Delo 30. 11. 1989, str. 5.

¹⁶ Vladimir Bartol: Mladost pri Sv. Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 76, Primorski dnevnik I. 1955–56.

¹⁷ Robert Escarpit: Sociologia della letteratura, Guida Editori, Napoli 1970, str. 106.

no«. Osrednje načelo Zmaja je Bartol pomotoma izvajal iz blaznega kalifa Hakima I., iz orientalske miselne tradicije, medtem ko je Janko Kos utemeljeno in prepričljivo pripisal Hasanov kredo Nietzschejevi novoveški filozofiji. Vendar to seveda še ne pomeni, da »se Alamut v celoti in brez zadržkov vključuje v horizont evropskega nihilizma«. ¹⁸ Mimo protinihilističnih nastavkov ljubezenske teme ter nacionalne ideje v romanu, ki takšno vključevanje vsaj delno omejujejo, je tu še tretji, poglavitnejši razlog: Bartolu je bil alamutski nihilizem predvsem eksperiment, »veliki eksperiment s človeško psiho«. Hasan, Ibn Tahir, Jusuf, Halima, Mirjam so zanj lutke, ki jih samodejno premika diktat vrhovnega iz-mailskega načela. Avtor je le vestni, etično nevtralni zapisovalec dogodkov, trenja nihilističnega škripčevja do najskejskih posledic. Med dobrim in zlim naj naposled odloča bralec, ki ga ateznost pisanja ter odsotnost avtorjevega rezonerja v romanu puščata popolnoma svobodnega. Ta Bartolova namera, da bi se šel z literarnim seciranjem sodnega kirurga evropskega nihilizma, je izpričana v številnih zapiskih iz let 1928–1938, zato ne more imeti prizvoka a posteriori domišljene apologije, kakršnega izkazuje npr. avtorjevega poznejša spominska proza (Mladost pri Sv. Ivanu, predgovor k drugi izdaji Alamuta). Vsaj v tem kaže Bartolu verjeti, čeprav je seveda ob relativnosti vsakršnega objektivizma vprašljivo, ali mu je »veliki eksperiment« uspel: kolikor ostaja Bartol v Alamutu supra partes, kolikor je identifikacija bralca s tem ali onim likom onemogočena, je lokacija romana v horizont evropskega nihilizma problematična. Čeprav ga obravnava in je v tem idejno soroden današnji filozofiji, Alamut ni evropsko nihilistični roman, temveč roman o (!) evropskem nihilizmu. »V tem smislu« – da rezimiram s Kosom – »predstavlja Alamut gotovo najdoslednejšo tematizacijo evropske nihilistične problematike v slovenski literaturi.« ¹⁹

Jezikovna redundanca ali sporna nespornost. Tako bi lahko paradoksalno poimenovali problem alamutskega jezika, zmajeve kože. Nesporno je namreč, da mora biti bestseller izrazno karseda nevtralen, slogovno nezaznamovan, klišejski, bran, slišan, predvidljiv, pomensko enoumen, skratka jezikovno redundanten, da se čimbolj prilika lingvističnemu standardu bralca in je hkrati lažje prevedljiv, funkcionalnejši »izvoznemu« plasmaju. Prevodni uspeh Alamuta je v marsičem odvisen od takšnih tekstovnih značilnosti. Joyceov Ulikse je razmeroma malo prevajan in najbrž ni pretirano trditi, da povzroča posrednikom s svojo jezikovno inovativnostjo nekolikanj več težav kakor Bartolov Zmaj. »Časnikarska bledica«, »neizraznost«, »konvencionalnost«, »intelektualiziranost«, »enostavna, klišejska pripoved«, »esejistični govor«, »ne posebno velik besedni zaklad« ... – plejada slovenskih kritikov in literarnih zgodovinarjev od Legiša do Kermaunerja, Kmecla in Paternuja je opozorila, da je jezik »Ahilova peta romana«. ²⁰

A slišijo se tudi drugačni glasovi, ki takšno nespornost zavračajo. Arnaldo Bressan, italijanski prevajalec Alamuta, trdi npr., da so omenjeni ugovori površni, jezikoslovno statični in anahronistični. Alamutski jezikovni nedostatek (»scarto linguistico«) naj bi bil namreč namenski, zavesten, hoten; lingvistična redundanca da je v resnici Bartolov slog, sredstvo za doseg pripovednega ritma, izraz forme, ki naj bi popolnoma ustrežal izrazu vsebine. Izviral naj bi iz doslej prezrte pisateljeve »tržaškosti«, intencionalnost jezikovnega pa naj bi potrjevalo dejstvo, da Alamuta avtor pri prepisovanju stilistično ni popravljaj. ²¹

¹⁸ Janko Kos: Alamut in evropski nihilizem, Sodobnost, leto 1990, letnik XXXVIII, št. 6–7, str. 691.

¹⁹ Ibidem, str. 692.

²⁰ Miran Košuta: Alamut, Roman – metafora, v Vladimir Bartol Alamut, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 594.

²¹ Arnaldo Bressan: Osservazioni di un traduttore sulla lingua de L'Alamut, Metodi e ricerche, n.s., VII, 2 (luglio–dicembre 1988), str. 134.

V izvirniku: »E' noto anche a Košuta che Bartol ha riscritto interamente L'Alamut per ben quattro volte e per ben sei/otto volte i primi capitoli. E tuttavia, non ha corretto una sola delle improprietà o degli stilemi che gli vengono addebitati.«

Sam Bartol takole ugovarja Bressanu: »Bilo je to v drugi polovici 1937 in v začetku leta 1938. Razlike med tretjim in četrtem prepisom niso skoraj nikjer bistvene. Stilistične je ta četrti prepis veliko bolje izdelan, karakterji izstopajo jasneje, bistveno nova so (sic!) samo dva odstavka.«²² Obilico izključno jezikovnih popravkov tipičnih avtorskih stilemov dokumentirajo tudi v NUK-u ohranjene stolpčne korekture romana, ki (kakor pisateljeva napačna raba množine v citiranem odstavku) jasno izpričujejo, da je Bartolu »največje težave ... spočetka delal jezik«.²³ Ob svojem Genieakkordu, ob »čudoviti simfoniji« Alamuta se je sicer tržaški avtor izjemno trudil, bil je besedno karseda pozoren in stilistično prizadeven, vendar ostaja seveda vprašanje, v kolikšni meri mu je to izrazno dograjevanje uspelo in če je jezikovni rezultat popolnoma ustrezen Ingardnovi notranji formi oz. vsebini, tematski in idejni briljantnosti Alamuta. Če namreč trdimo z Bressanom, da so »vrtoglave banalnosti« Bartolove pisave v resnici funkcionalne globinski strukturi teksta, mar to ne pomeni, da je Alamut po svoji vsebinski, filozofsko-psihološki izpeljavi prav tako banalen, predvidljiv, enostaven in lahкотen? Naj ga potem enačimo s trivialno literaturo, s kakšno Haggardovo Rožo sveta? Ne, če je brez izjeme vsem novejšim »bartoloslovcem« nekaj nedvoumno jasnega in nespornega, potem je to artistska vrednost, umetniškost in literarnost Alamuta. Le-to potrjuje edinole »concretum« teksta, njegova semantična fiziologija, ne pa takšne ali drugačne hermenevitične nadgradnje. Tekst pa pravi, da je v Alamutu postala meso predvsem ideja, manj beseda.

Opisane tematske, idejne in jezikovne redundance, ki jih v romanu občuduje naš čas, nam lahko pojasnijo konjunkturne razloge za uspeh Alamuta, bistvo tega uspeha pa je mimo kritiške eksegeze globlje, v »kemični« formuli teksta, v količinsko uravnovešenem spoju vseh obravnavanih sestavin, ki znano preobrazijo v neznano, slišano v neslišano, staro v novo in originalno. Ta formula pa je konec koncev avtor sam, njegova estetsko-poetološka subjektivnost, enkratnost in neponovljivost.

»V Alamutu se brez napora družijo in razhajajo sestavine zgodovinskega, filozofskega in trivialnega romana. Skratka: nekakšna slovenska varianta 'ecovskega romana' pred Umberto Ecom«, je pronicljivo zabeležil Boris Paternu.²⁴ Ker je besedilo večplastno, palimpsestno raznorodno, so ob njem mogoča tudi najrazličnejša branja, recepcije ter interpretacije. Ko bi ga Bartolov italijanski »naslednik«, ki je alamutsko snov obdelal v Foucaultovem nihalu, poznal ali celo bral, bi zanj najbrž uporabil pojem iz svoje semiološke estetike: odprto delo. Seveda je moralo miniti nekaj časa, da smo zaprti Slovenci dozoreli za odprto delo, da je postal Alamut za nas literarnozgodovinsko in bralsko sprejemljiv. A danes, ko je postmoderna pluralnost diskurzov sprejela za svojo kunderovsko »modrost negotovosti« v Alamutu, se tale zmajski »predhodnik moderne slovenske literature«²⁵ uspešno sprehajata po knjižnem nebu Evrope. In če je res, kar je tržaški avtor zabeležil v Mladosti pri Sv. Ivanu, da je »včasih tudi po več let naprej pogodil stvari, ki so se zgodile tudi po več let pozneje«,²⁶ se Zmaju obeta morda še svetovni polet, obilo dopolnjene usode in bestsellerske redundance. Bartolu zato ob koncu filmski pozdrav: Nasvidenje v naslednji vojni, gospod Nostradamus!

²² Vladimir Bartol: Mladost pri Sv. Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 93, Primorski dnevnik l. 1955–56.

²³ Ibidem: feljton št. 73.

²⁴ Boris Paternu: Bartolov roman »Alamut«, Delo 14. 12. 1989, str. 5.

²⁵ Taras Kermauner: Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature, v Vladimir Bartol – Demon in eros, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974.

²⁶ Vladimir Bartol: Mladost pri Sv. Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 74, Primorski dnevnik l. 1955–56.

Summary

UDC 886.3 Bartol V. 7 Alamut .06

THE DRAGON'S DESTINY:

The International Success of Bartol's *Alamut*

Alamut contains and at the same time lacks certain elements of the historical, philosophical and trivial novel. The text is palimpsestically varied and because of its several layers enables various readings, receptions and interpretations. From Umberto Eco's point of view it can be labelled an 'open' work. The 'closed' Slovenes took a long time to become mature enough to understand this 'open' novel. The contemporary postmodern plurality of discourses recognized the Kunderaesque «wisdom of insecurity» in *Alamut*, and this dragon-like «precursor of modern Slovene literature» clearly radiates in the European literary sky. This Dragon is in for a possible world flight, accomplished destiny and best-seller redundancy.

IZGOVARJAVA ANGLEŠKIH BESED: PREDLOGI K PRAVILOM NOVEGA SLOVENSKEGA PRAVOPISA

Znano je, da so v angleščini pravila o izgovarjavi črk in dvočrkij, kolikor jih je sploh mogoče postaviti, zelo zapletena. Pri poučevanju angleščine zato danes prevladuje stališče, da se je izgovarjavo angleških slovarskih enot treba učiti ob samem spoznavanju novega besedišča, torej ob vsaki slovarski enoti posebej. Nekatera splošna pravila so nam ob tem sicer v pomoč (npr. izgovarjava črke < r > v britanski angleščini), vendar je za številne črke in dvočrkja možnih več izgovarjav, zato je treba dejansko izgovarjavo vedno znova preverjati. To v veliki meri velja tudi za naglaševanje dvozložnih in večzložnih slovarskih enot.

Glede na to se postavlja vprašanje, ali je smiselno sestavljati pravila za izgovarjavo angleških slovarskih enot v slovenščini. Že sedaj je v Pravilih preglednica za angleško pisavo (razumljivo) najdaljša. Obsega skoraj tri strani, brez težav pa bi jo bilo mogoče podaljšati še za kakšno stran. Ob novih prevzetkih se pač ves čas pojavljajo nove možnosti. Poleg tega nam omenjena preglednica v veliki meri predstavlja le izgovarjavo posameznih zgledov, torej nam pogosto lahko koristi le v primeru, ko želimo preveriti izgovarjavo v njej navedenih zgledov. To velja zlasti za pisavo samoglasnikov, pa tudi nekaterih soglasnikov (npr. < ch >, < g >, < gh >, < s >, < th > itd.).

S svojim prispevkom se sicer vključujem v sedanji pristop k obravnavi izgovarjave angleških slovarskih enot v slovenščini, vendar sem ob preučevanju fonološkega prilagajanja teh enot v slovenščini spoznal, da se nenehnemu dopolnjevanju omenjene preglednice in problemom v zvezi s tem lahko dokaj enostavno izognemo, če ne izhajamo iz angleške pisave, temveč iz angleške izgovarjave.

Seveda je v preteklosti na izgovarjavo angleških sposojenk v slovenščini v veliki meri vplivala pisava, ob tem pa tudi jeziki posredniki in nekateri drugi dejavniki, zato obstaja veliko zgledov, pri katerih takšno izhodišče ne pride v poštev. Toda to so večinoma zgledi, ki so bodisi že v celoti, tudi v pisavi, podomačeni in jih najdemo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (npr. »sef«, »jahta«, »servis«, »blef«), ali pa so znana lastna imena, katerih izgovarjava se je oblikovala po istih načelih, npr. »Shakespeare« /šek-/ , »Churchill« /čer-/ , »London« itd. (primerjaj npr. zgled »Blake«, »Murphy« in »Donne«, z izgovarjavo po angleški izgovarjavi).

Takšnih, v bistvu nepotrebnih zgledov, je tudi v obravnavani preglednici le peščica, pri vseh ostalih in, kar je še pomembnejše, tudi pri večini nenavedenih mlajših prevzetkov, pa lahko izhajamo iz angleške izgovarjave in (ob upoštevanju glasoslovnih zakonitosti ter fonemskega oz. alofonskega inventarja slovenskega knjižnega jezika) iz izgovorno najbližjih slovenskih ustreznikov angleških soglasnikov, samoglasnikov in dvoglasnikov. Pomembna dodatna prednost takšnega pristopa je nedvomno v tem, da lahko dokaj zanesljivo predvidimo slovensko izgovarjavo tudi tistih zgledov, ki šele prihajajo ali bodo šele prišli iz angleškega jezika.

V primeru fonološkega prilagajanja angleških soglasnikov to pomeni naslednje:

1. Vse angleške soglasniške foneme, razen /ŋ /, /ω /, /θ / in /ð /, v slovenščini zamenjamo z najbližjimi ustrezniki (npr. angl. /p/ s slov. /p/ itd.).

2. Angleški /ŋ/ v slovenščini vselej zamenjamo z izgovorno najbližjim ustreznikom, tj. z alofonom fonema /n/ – [ŋ]. Ker v slovenščini [ŋ] ne more biti na koncu besede, vselej izgovarjamo tudi mehkonebnik, ki mu sledi, ne glede na to, ali se v angleščini izgovarja ali ne (prim. angl. »doping« /-ŋ/, slov. /doping-/).

3. Angleški /w/ pred samoglasnikom v slovenščini praviloma izgovarjamo zobnoustnično (»vokitoki«), angleški /v/ pred soglasnikom ali na koncu besede pa praviloma dvoustnično (npr. »Steve« [stíj]).

4. Angleška /θ/ in /ð/ zamenjujemo s /t/ in /d/.

5. Angleški <r> v slovenščini vselej izgovarjamo, ne glede na to, kdaj se v (britanski) angleščini izgovarja in kdaj ne.

6. Angleški <s> na koncu besede praviloma v vseh oblikah izgovarjamo po pisavi, torej tudi takrat, ko je v angl. /z/ (npr. »Miles«, »Williams«, »Jones«, pa seveda tudi v Pravilih navedena zgleda »Doors« in »Bowles«). Edina meni znana izjema je »blues«. Če <s> ni na koncu besede, je izgovarjava praviloma takšna kot v angleščini (npr. »Rose«, »Cruise«, »strip-tease« imajo /s/ samo v osnovni obliki).

7. Pri slovenski izgovarjavi prevzetkov upoštevamo prilikovanje nezvočnikov (npr. »knock-down« /-gd-/) in nezvenečnost oz. fortisno izgovarjavo nezvočnikov v izglasju (npr. angl. »jazz« /-z/, slov. /džés, džéza/).

V zvezi z izgovarjavo angleških samoglasnikov in dvoglasnikov je nekaj več nejasnosti, vendar za večino novejših zgledov veljajo naslednja pravila:

1. Angleška /i:/ in /ɪ/ zamenjujemo s slovenskim /i/ v naglašenem ter /i/ v nenaglašenem položaju, npr. zgleda »Streep« in »strip« oba izgovarjamo /stríp/.

2. Angleška /u:/ in /ʊ/ zamenjujemo s slovenskim /ú/ v naglašenem ter /u/ v nenaglašenem položaju; npr. »pool« in »Bull« oboje izgovarjamo z /-ú-/.

3. Angleška /a:/ in /ʌ/ zamenjujemo s slovenskim /á/ v naglašenem ter /a/ v nenaglašenem položaju, npr. »Carter« in »curry« oboje izgovarjamo z /-á-/.

4. Angleški /ɜ:/ praviloma zamenjamo s slovenskim /ə/ (»Burt«, »surf«), angleški /ə/ pa s slovenskim /ə/ (v Pravilih npr. »Buster«, »Watergate« itd.), seveda pa v slovenščini vselej izgovarjamo tudi <r>.

Zdi se, da so v zvezi z izgovarjavo angleškega /ə/ najbolj problematični končni -er, -an in -on. V Pravilih je za izgovarjavo angleškega <e> navedeno, da ga izgovarjamo polglasniško »na koncu besede za pisno -er«, npr. v »Booster«, »Buster«, »Leicester« in »Gloucester«. Očitno to pravilo velja le za nekatere zgleda, saj po drugi strani najdemo v preglednici mnogo več zgledov s predpisanim /e/, namreč »kontejner«, »Chaucer«, »čarter«, »Mayflower«, »Guliver«, »starfighter«, »timer« in »kveker«. Kaže, da Pravopis pri tem sledi splošnemu pravilu, da »se izgovarja e kot polglasnik v tistih primerih, kadar v drugi osnovni obliki izpada« (SSKJ I, str. XXIV). V skladu s tem pravilom naj torej ne bi izgovarjali npr. »čarter« s polglasnikom, ker je roditelj »čarterja« in ne »čartra«. Kolikor vem, pa je zelo pogosta dejanska izgovarjava takšnih zgledov s polglasnikom v vseh oblikah (/čártər, čártərja/). Če je to sprejemljivo le za »pogovorni«, ne pa tudi »zborni« knjižni jezik, potem mislim, da bi bilo tudi za zgleda tipa »Buster« bolje vztrajati pri izgovarjavi /báster, básterja/. Enako stališče imam do nenaglašenih končnih -an (»Bryan« oz. »Brian«, »Dylan«, -en (»Stephen«) in -on (»Jackson«).

5. Za angleške /e/, /æ/, /ɔ:/ in /ɒ/ sicer lahko sprejmemo osnovno pravilo, da jih načelno zamenjujemo z ozkima slovenskima /e/ in /o/. Izjeme so »besede z značilno glasovno zvezo, kjer sta v slovenščini lahko le široki e ali o, ali z značilno pripono (npr. -ent)« ter »besede, ki jih prevzamamo iz neposrednega glasovnega stika« (Toporišič, Slovenska slov-

nica, 1984:45). Ker pa je prav takšno prevzemanje vse bolj pogosto, se tudi v primeru teh samoglasnikov uveljavlja izgovarjava najbližjih slovenskih ustreznikov, namreč /e/ za angleška /e/ in /æ/ ter /ô/ za angleški /b/. Tako imamo npr. za angl. /e/ v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) /ê/ v zgledih »gentleman« in »jumbo jet«, pogosto pa tako izgovarjamo tudi lastna imena (npr. »Kennedy«, »Lennon«, »Bellow«, »Benny« itd.). To je še bolj pogosto v primeru ang. /æ/, za katerega imamo že v SSKJ številne dvojnice z /ê/ in /ë/, npr. »brendi«, »dandy«, »jazz«, »slang« in »snack bar«, pa tudi več zgledov samo z /ê/, npr. »(jazz) band«, »happy end«, »hendikep« in »smash«. Tudi za ang. /b/ ni težko najti zgledov, ki jih pogosto ali skoraj izključno izgovarjamo s slovenskim /ô/, npr. »song«, »copyright«, »kolidž«, »bobby«, »body-building«, »cockney«, »shopping«, »software« itd. Najmanj, kar bi torej morali dopustiti, je alternativna izgovarjava slovenskih /ê/ in /ô/ za navedene angleške samoglasnike. Seveda to ne velja za zgled, pri katerih sta se ozka /ê/ in /ô/ že povsem uveljavila, npr. »dres«, »bek«, »hobi« ipd., toda takšni zgledi, kot že rečeno, tako ali tako ne sodijo v obravnavano preglednico. Kar zadeva ang. /ɔ:/, pa je tudi izgovorno najbližji slovenski ustreznik /ô/.

6. Angleške dvoglasnike /aɪ/, /eɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/ in /əʊ/ zamenjujemo z dvoglasniškimi zvezami /aj/ (»Wilde«), /ej/ (»Wayne«), /oj/ (»Joyce«), /au/ (»Brown«) in /ou/ (»Coe«); angleške /eə/, /ɪə/ in /ʊə/ pa praviloma z /er/ (»Mary«), /ir/ (»Lear«) in /ur/ (»More«). Tu in tam sicer še vedno kaj izgovarjamo po pisavi, bodisi spontano, npr. (pri pisavi /o/ skoraj vedno) /ô/ v »holding«, »disco«, »go-go« itd., bodisi iz neke vrste ubogljivosti, npr. /aj/ v »aids«.

Toliko torej o izgovarjavi angleških besed z vidika fonološkega prilagajanja v slovenščini. Če pa ostanemo pri nehvaležnem ugotavljanju izgovarjave teh besed tako, da izhajamo iz pisave, torej tako kot obravnavana tabela v pravilih slovenskega pravopisa, pa so glavne spremembe in dopolnitve, ki jih predlagam, naslednje:

1. Za posamezne angleške črke in dvočrkja navajam dodatne možnosti izgovarjave; npr. za <a> dodajam /i/ in /ə/ ter ločujem zgleda z ozkim in širokim /e/.

2. Dodal sem izgovarjavo nekaterih angleških dvočrkij, npr. <gn> – /n/.

3. Zgleda, ki jih v slovenščini pišemo po izgovarjavi (npr. »kontejner«) sem, kjer je bilo mogoče, nadomestil s takšnimi, ki jih (vsaj včasih) še pišemo tako kot v angleščini (npr. »cocktail«), saj jih sicer nima smisla navajati.

4. Nekatere nevsakdanje zgleda sem skušal nadomestiti z bolj splošno znanimi, npr. »Greenwich« namesto »Beebe«.

5. Kjer je bilo mogoče, sem navedel po en lastnoimenski in en občeimenski zgled; v sedanjih preglednicah je pogosto naveden le eden ali drugi.

Izgovarjavo navajam le pri predlaganih zgledih in pri tistih, za katere menim, da v pravopisu navedena izgovarjava ni upravičena (npr. za »Holmes«) ali običajna (npr. za »Jackson«).

1.	a	– a	Barbara, Cardiff
		– e	Shakespeare, jazz, Mary, safe
		– ej	Watergate, lady
		– o	baseball
*	a	– a	Charlie /čárli/, dancing /dánsing-/
*		– é	Shakespeare, jazz /džéz-/
*		– ê	Mary, Jackson /džêkson/, cash and carry /kêš ent kêri/, brandy /brêndi/
*		– ej	Watergate, lady
*		– i	Wallace /vôlis/, image /îmidž-/
*		– o	Wall Street /vôlstrit/, baseball
*		– ə	Brian /brájən/, sex appeal /sêksəpil/

- * Dodati:
- * ae - i -, reggae /régi/
2. ai - aj aids
- ej container
- e Fairbanks
- * ai - ai -, aids
- ej Paine /pějn/, cocktail /kóktejl/
- e Fairbanks, fair play /fěrplej/
3. al - o walkie-talkie
- * al - o Walker /vóker/, walkie-talkie
4. au - o Auchinleck, Maugham
- * au - o Faulkner /fókner/, austin /óstin/
5. aw - o Dawson, Shaw
- * aw - o Shaw, squaw /skvó/
6. ay - ej Wayne
- i Thackeray
- * ay - ej Wayne, speedway /spídvej/
- i Thackeray, -
7. c - k Carlyle, cowboy
- s pred e ali i: Cecil
- * c - k Carter /kárter/, cockney /kôkni/
- s pred e ali i: Joyce /džójs/, rolls-royce /rólsrójs/,
Lucy /lúsi/, city /síti/
8. ch - č Chaucer, charter - čarter
- k Christie
- h yacht
- * ch - č Chaucer, charleston /čárlston/
- k Christie /kristi/, -
- * Izpustiti ch - h
9. ck - k Micky, puck
- * ck - k Dickens /dikens/, rock /rók/
10. dg - dž Wedgwood
- * dg - dž Wedgwood, bridge /bridž-/
11. e - i Pete
- e Jerry, charter, Kent, Mayflower
- ə na koncu besede za pisno -er: Booster
- - se ne izgovarja: Wilde, Poe, Mae, Leicester
- * e - i Cleveland /klívlend-/, receiver /risíver/
- é Shelley /šéli/, bestseller /béstéler/
- ê Jerry, charter, Lennon /lěnon/, gentleman /džěntəlmən/
- ə v nenaglašenem položaju za pisno -er: Carter /kárter/,
/kárter/, printer /printər/, /printer/; tudi za -an, -en
-on: Brian /brájən/ Stephen /stívən/, Jackson /džěksən/, /džěksən/,
science fiction /sájəns fikšən/ (v zvezi s tem glej uvodno besedo)
- - se ne izgov.: Wilde, shake /šějk/

12. ea - i Shakespeare, strip-tease
 - ej Yeats
 * - é Reagan /régan/, dreadnought /drédnot/
 * - ê Pearl /pêrl/, earl /êrl/
 * - ej Yeats /jêjc/, breakdance /brêjgdens/
 * - o Sean /šón/, -
13. ee - i Beebe, meeting
 * ee - i Greenwich /grinič/, feedback /fidbek/
14. ei - i Beith
 - e Leicester
 * ei - i Beith, receiver /risíver/
 * - e Leicester, -
 * - aj -, apartheid /apárthajd/-
15. er - er Perth, service
 - er Buster
 * er - er Sherwood /šêrvud/, selfservice /sélfsêrvis/
 * - er Pinter /píntər/, /-er/ printer /printər/, /-er/
16. ey - i Sydney, sydneyjski
 - e Eyre
 * ey - i Sydney, cockney /kôkni/
 * - e Eyre, -
 * - ej Grey /grêj/, disc jockey /-džókej/
17. ew - ju New York, Newton
 * ew - ju New York, steward /stjúard-/
 * - u Lewis /luís/, -
18. g - g Garry, girl
 - dž pred e ali i: Gerald, gin; vendar tudi g: girl, Twigg
 * g - g Gatsby /gêdžbi/, grapefruit /grêjpfrut/
 * - dž pred e ali i: Gerald, gentleman /džêntəlmən/
 Gillingham /džílingem/, gin /džín/; vendar tudi g: Gershwin /gêršvin/, hamburger
 /-ger/, Ginsberg /gínzberg/, girl /gərl, gèrl/
19. gh - f Clough
 Se ne izgovarja: Laughton
 * gh - g Edinburgh /édinburg-/, -
 * - f Laughlin /láflin/, -
 * - Se ne izgovarja: Laughton, lightshow /lájtšou/
20. gu - g Guernsey
 - gu Gulliver
 * gu - g pred samoglasnikom: Guernsey, -, Guinness
 * - /gínis/, guide /gájd-/
 * Dodati:
 * gn - n -, design /dizájn/
21. i - i dancing, Ian
 - j buick, Louis
 - aj Wilde, timer

*	i	- i	Disney /dízni/, city /síti/
*		-	Se ne izgovarja: -, business /bíznis/
*		- j	Louis, buick
*		- aj	Wilde, time-out /tájmaut/
22.	ie	- i	Pierce
		- e	friend /frénd-/
		- aj	pie
*	ie	- i	Fielding /filding-/ , dixieland /díksilend-/
*		- e	-, friend /frénd-/
*		- aj	-, tie-break /tájbrejk/
23.	ir	- er	girl
		- ir	šir
		- er	Firebird
*	ir	- er	-, girl /gêrl/, gèrl/
*		- ir	Kirk /kirk/, sir /sír/
*		- er	Firebird /fájrbèrd-/ , T-shirt /tíšert/
24.	j	- dž	James, jersey
*	j	- dž	James /džêjms/, jogging /džóging-/
25.	kn	- n	na začetku besede: knock-down
*	kn	- n	na začetku zloga: Knight /nájt/, knockdown, toda:
*			knock-out /knókaut/ in /nókaut/
26.	l	-	se ne izgovarja: walkie-talkie, Holmes
*	l	-	se praviloma ne izgovarja, kadar je nem tudi v ang.;
*			npr. Faulkner /fókner/, walkie-talkie; toda: Holmes
*			/hólms/, half /hálf/.
27.	ng	- ng	bowling
*	ng	- ng	Browning /bráuning-/ , dumping /dámping-/
28.	o	- o	jockey, Boston
		- a	Donne
		- ou	Nome
		- u	Wolfe, Beowolf
		- ju	Home
	-o	- o	na koncu besede: San Francisco
*	o	- ó	Boston, cross-country /króskántri/
*		- ô	Bobby /bóbi/, body-building /bôdibilding-/
*		- a	Donne, comeback /kámбек/
*		- u	Wolfe, -
*		- ou	Pope /pôp/, poke /pôk/
29.	oa	- ou	Oates
		- o	Broadway
*	oa	- ou	Joan /džôun/, toast /tôust/
*		- o	Broadway, -
*	Dodati:		
*	oe	- ou	Joe /džôu/, -

30.	oo	- u	saloon, Booster	
		- o	Doors /dorz-/	
*	oo	- u	Hoover /húver/, pool /púl/	
*		- o	Doors /dórs-/ , -	
*		- a	Blood, Sweat and Tears /blád-/ , -	
31.	ou	- au	Bounty	
		- a	Douglas	
		- o	Gloucester	
		- u	joule	
*	ou	- au	Bounty, outsider /áutsájder/	
*		- a	Douglas, country /kántri/	
*		- o	Gloucester, -	
		- u	Louis /lújs/, joule	
*		- ju	Houston /hjústón/, -	
32.	ow	- au	knock-down	
		- ou	show, bowl	
*	ow	- au	Howe /háu/, knock-down	
*		- ou	Marlow(e) /márlou/, show	
33.	ph	- f	Phelps	
*	ph	- f	Philadelphia, /filadélfija/, -	
*		- v	Stephen /stívan/, -	
34.	qu	- kv	Quebec	
*	qu	- kv	Quebec, quickstep /kvíkstep/	
*	Dodati:			
*	sc	- s	Pred e, i: Priscilla /prisíla/, science fiction /sájəns fikšən/	
35.	sh	- š	Shelley, sheriff	
*	sh	- š	Shelley, shopping /šòping-/	
36.	tch	- č	match	
*	tch	- č	Thatcher /têčer/, match	
37.	th	- t	Thackeray	
		- d	Rutherford	
*	th	- t	Thackeray, thriller /triler/	
*		- d	Rutherford, motherboard /máðərbord-/	
*	Dodati:			
*	ti	- š	-, science fiction /sájəns fikšən/	
38.	u	- u	Bull	
		- ju	United, tuner	
		- a	dumping	
		- e	bluff	
		- v	quiz	
*	u	- u	Fulbright /fúlbrajt/, bully /búli/	
*		- ju	Hume /hjúm/, duty free /djútifri/	
*		- a	Updike /ábdajk/, dumping	
*		- e	-, bluff /blêf/	
*		- i	-, business /bíznis/	

39. ue – u blues
 * ue – u Sue /sú/, blues
40. ui – u juice
 * ui – u Cruise /krúz-/ , juice
 * – i guiness /gínis/, body-building /bôdibilding-/
 * – uj –, buick /bújk/
41. ur – er Churchill, Curtis
 * ur – er Chruchill, –
 * ur – ur Curtis /kúrtis/ (?), –
 * ur – ər Murphy /m'ərfi/, surf /s'ərɸ/
42. w – v Wilde
 – u Bowles
 * w – v pred samoglasnikom: Wilde, walkman /vókmen/
 * – u pred soglasnikom in na koncu besede: Brown /bráuɸ/,
 * bowling /bôuling-/, know-how /nôuhau/
43. wh – v Whig
 – h Who is who
 * wh – v Whitman /vítman/, whist /víst/
 * – h Who is who, –
 * Dodati:
 * wr – r na začetku zloga: Wright /rájt/, wrestling /résling-/
44. x – ks xerography
 * x – ks Nixon /nikson/, dixieland /díksilend-/
45. y – i Bounty
 – j Yellowstone, cowboy
 – aj Carlyle
 * y – i Mary /mèri/, happy end /hèpi ènd-/
 * – j Yorkshire /jórksír/, yankee /jénki/
 * – aj Shylock /šájlok/, butterfly /bátərflaj/
46. Pomni: (. . .) sward- /svôd-/
 * Op.: Se ne strinjam; mislim da <r>vedno izgovarjamo.

Rastislav Šuštaršič
 Filozofska fakulteta v Ljubljani

DOŽIVLJAJSKO-SPOZNAVNA MOTIVACIJA – ZAČETNA FAZA V CELOVITEM SISTEMU ŠOLSKE INTERPRETACIJE UMETNOSTNEGA BESEDILA

Menim, da imamo učitelji pri pripravi doživlajsko-spoznavne motivacije (v članku motivacije) precejšnje težave; poiskati oziroma izbrati je treba ustrezno temo, vrsto, postopek, učno obliko, omejuje nas čas.

1. Izbor ustrezne teme terja od učitelja temeljit premislek, saj mora ob umetnostnem besedilu upoštevati tudi učence (starost, sposobnost, raznovrstno predznanje, njihove interese itd.), širše in ožje okolje, družbena dogajanja in še kaj, da bo izbral takšno temo, ki bo provokativna in aktualna ter bo omogočila nadaljnje faze dela z umetnostnim besedilom.

Ko razmišljam o temi, imam pred očmi umet. besedilo; večkrat sem izbrala iz umet. besedila kak element (situacijo, dogodek, misel ipd.), o katerem sem spregovorila v dialogu z učenci. Hkrati sem želela, da bi ta element služil kot vezna nit med motivacijo in interpretacijo (zlasti najavo in lokalizacijo) umet. besedila. Ta vezna nit pa se lahko izkaže kot dvorezni meč; tema naj bi namreč samo osvetlila obzorja pričakovanj in aktivirala poprejšnje izkušnje učencev, ne pa posegla v interpretacijo. Spoznala sem, da s temo, ki je pretirano vezana na umet. besedilo, učence nehote »pripravljam«, kako naj umet. besedilo razumejo, dožive; skratka: vsilila sem jim toliko podatkov, mnenj, ocen, da sem jim okrnila osebno doživljanje in s tem lastno interpretacijo. Zgodi se tudi, da učenci spontano navedejo skoraj povsem enak primer, situacijo, kot je v umet. besedilu. Tedaj sta v veliki meri na preizkušnji moja učiteljska sposobnost in prožnost, saj moram temu primerno prilagoditi celotno interpretacijo umet. besedila.

Kako občutljivo vprašanje je izbor teme, si oglejmo ob primerih pred branjem Cankarjeve črtice Skodelica kave.

a) Učence vprašam: »Ste že kdaj užalili mamo?« – Kratek premor. – »Menim, da ob teh besedah lahko vsakdo izmed nas napiše kratek sestavek.« Pisanju sledi branje sestavkov, razgovor ni nujen.

b) Na tablo napišem: »Vedel sem, da bi se moral opravičiti, pa se nisem.« – Kratek premor. – »Menim, da ob teh besedah lahko vsakdo izmed nas napiše kratek sestavek.« – Pisanju sledi branje sestavkov, razgovor ni nujen.

Motivacija b) zahteva od učencev, da operirajo s tremi elementi: obutek krivde, jaz (avtor), opravičilo, vendar dopušča precejšnje število različnih izpeljav, tudi taka z mamo ni izvzeta. Tema pri motivaciji a) pa učence prisili, da oblikujejo sestavek z elementi, ki so tudi ključni elementi črtice: mati, jaz (avtor), občutek krivde, opravičilo. Prednost teme motivacije b) je v tem, da daje možnost svežega doživljanja umet. besedila. Rekli bi, da gre pri obeh temah le za odtenek razlike, konec koncev bi lahko uporabili prvo in drugo, toda pri tako občutljivem procesu, kot je delo z umet. besedilom, se lahko razlika kar močno občuti. Učenci so po motivaciji a) brali manj doživeto, površno, pa tudi vse nadaljnje faze interpretacije so nekako zvodenale.

2. Stik z besedilom je mnogostranski – čuten, čustven, razumski itd., zato mora biti takšna tudi motivacija.

Na kakšen način je mogoče učence pripravljati na branje? Okvirno razlikujemo:

a) Pisno pripravljanje: doživljajski spisi, kratki (miniturni) sestavki, reševanje nalog objektivnega tipa, izpolnjevanje anket in podobno.

b) Ustno pripravljanje: razgovor (med učiteljem in učenci, med učenci), učiteljevo ali učenčevo pripovedovanje, razlaganje, branje referatov ali izvajanje podobnih nalog.

3. Uro lahko začnemo z reprodukcijo literarnega znanja, z branjem kakega dodatnega umet. ali neumet. besedila, z nalogami objektivnega tipa, ki so vezane na umet. besedilo, prebrano doma, z branjem umet. besedila samega (v celoti ali odlomek) in podobno. Ti postopki so v vsakdanji praksi ustaljeni, zato o njih ne nameravam podrobneje govoriti.

Večkrat uporabimo podatke o avtorju, času nastanka, stilni formaciji itd. umet. besedila.

Zanimivejše motivacijske postopke pa izvedem s pomočjo:

provokativne besede

provokativne povedi, misli

ankete

pripovedovanja

poslušanja glasbe

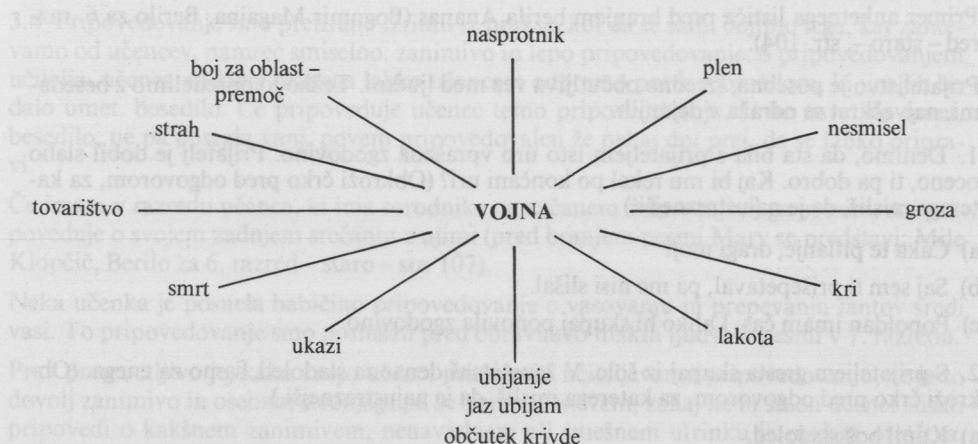
ilustracije ali likovnega dela

posnetka ali odlomka iz filma na videokaseti

3.1 Provokativna beseda, tematsko vezana na umet. besedilo, sproži plaz asociacij, razmišljanj in čustveno razgibanost učencev. Na tabli sproti oblikujem kratek zapis v obliki miselnega vzorca ali alinej, saj učeni asociacije ponavadi poimenujejo z eno besedo.

Pred branjem Cankarjevega Gospoda stotnika napišem na tablo provokativno besedo – *vojna* in zastavim spodbujevalno vprašanje: »Na kaj ste pomislili ob tej besedi?«

Nastane približno tak miselni vzorec:

Učenci lahko ob provokativni besedi napišejo svoje miselne vzorce ali kratke sestavke. Nekateri preberejo svoje zapise (ponavadi se javijo sami), če želijo, dopolnjujejo drug drugega. Ob miselnem vzorcu (na tabli), ob branju sestavkov se ne spuščam v daljše razgovore, sodbe. Pobudo prepustim učencem. Provokativno besedo uporabim, kadar potrebujem učinkovito motivacijo, a sem časovno precej omejena, ker je pred nami ali daljše umet. besedilo ali zahtevnejša interpretacija.

Pogosta uporaba motivacijskega postopka s provokativno besedo (miselni vzorec) učenecem siromaši besedni zaklad, sicer pa jim je zelo všeč.

3.2. Uro lahko začnemo tudi s provokativno povedjo, mislijo.

Pred branjem berila Sreča (Ciril Kosmač, Berilo za 7. razred, str. 132) povem in napišem na tablo pregovor: »Sreča človeka le sreča, ujeti se pa ne da.« Sledi razgovor, ki ponavadi ne zajame le razlage pregovora in besedne igre. Kljub temu berilo navrže še marsikaj novega.

Pred branjem pesmi Ljubezen (Niko Grafenauer, Berilo za 7. razred, str. 248) povem takšno provokativno misel: »Gotovo sta bili vsakomur izmed nas že zastavljeni približno takšni vprašanji: kaj ti pa je, si zaljubljen.« Učenci potem pišejo kratke sestavke.

Ob provokativni misli so učenci večkrat v zadregi, češ da ne vedo, o čem naj pišejo. V eni ali dveh urah učencev ne morem prepričati, da bo vsako njihovo mnenje, razmišljanje, opisovanje, ki bo v povezavi s temo, dobrodošlo in cenjeno. Zato jim to nekajkrat dokažem tako, da ob prebranih sestavkih izrekam (seveda utemeljeno) besede kot: zanimivo, nepričakovano, jej, kako hudomušno, hvala – bilo je enkratno, kdo misli drugače, kdo bo oporekal, ne razumem, sploh ni slabo, opažam, da rad(a) presenečaš itd. Mnogo pomembnejše kot besede je vzdusje. Tako poskušam učence z največjo možno hitrostjo izvleči iz zadrege »prav ali narobe« k ustvarjalni sproščenosti. Najboljše sadove te ustvarjalne sproščenosti, dosežene pri motivaciji, poberem pri interpretaciji umet. besedila.

3.3 Anketa kot motivacijski postopek naj ne bi bila suhoparno zbiranje podatkov, ampak predvsem zbiranje mnenj, odločitev učencev, ki predstavljajo iztočnico za interpretacijo umet. besedila.

Izvajanje ankete zajema naslednje faze:

a) Priprava: pred uro načrtujem vprašanja in alternativne odgovore (možno je tudi, da učenci zapišejo svoje odgovore, vendar se v tem trenutku nekoliko oddaljimo od ankete in se približamo postopku s provokativno mislijo) ter potek dela.

Primer anketnega lističa pred branjem berila Ananas (Bogomir Magajna, Berilo za 6. razred – staro –, str. 104).

Prijateljstvo je posebna, izredno občutljiva vez med ljudmi. Težko jo opredelimo z besedami, največkrat se odraža v dejanjih.

1. Denimo, da sta bila s prijateljem isto uro vprašana zgodovino. Prijatelj je dobil slabo oceno, ti pa dobro. Kaj bi mu rekel po končani uri? (Obkroži črko pred odgovorom, za katerega misliš, da je najustreznejši.)

a) Čaka te piflanje, dragi moj.

b) Saj sem ti prišepetaval, pa me nisi slišal.

c) Popoldan imam čas. Lahko bi skupaj ponovila zgodovino.

2. S prijateljem gresta skupaj iz šole. V žepu imaš denar za sladoled, samo za enega. (Obkroži črko pred odgovorom, za katerega misliš, da je najustreznejši.)

a) Kupil boš sladoled.

b) Kupil boš dva žvečilna gumija.

c) Nič ne boš kupil.

Seveda lahko vse poenostavim: uvodno misel povem ustno, vprašanja in alternativne odgovore pa imam pripravljene na grafoskopski prosojnici ali delu table, ki se lahko zakrije. Učenci odgovarjajo na prazne lističe, ki jih pripravim ter jih po anketiranju oddajo. Anketa mora vsebovati navodila, kako jo izpolnimo.

b) Izvajanje:

– nagovor: uradne ankete imajo na anketnem listu nagovor, v katerem anketirancem pojasnijo vzrok in namen ankete. Pri uri to opravi ustno, ko učence povabim k sodelovanju, ker želim izvedeti njihova mnenja. Zato pa je na šolskem anketnem lističu (prosojnici, tabli) potrebna kratka uvodna misel, ki učence aktivira. V nagovoru in v anketi sami ne dajem vtisa formalnosti, ampak skušam ustvariti primerno vzdušje, da se učenci dela lotijo zavzeto.

Nadaljnji postopki

– Anketiranje: učencem povem, koliko časa lahko izpolnjujejo anketo in izvedem anketiranje.

– Zbiranje podatkov vzame precej časa, zato si delo dobro organiziram. Obvezno vključim učence (skupine: za razvrščanje, preštevanje, vnašanje podatkov v razpredelnico). Prav zaradi tega dela anketa ne sme biti zapletena in predolga. Oglejmo si primer razpredelnice za navedeni anketni listič, ki jo narišem na tablo, da so podatki vsem na vpogled.

	vprašanje štev. 1			vprašanje štev. 2		
Štev. odgovorov	a	b	c	a	b	c
Skupno štev. odgovorov						

– Razpravo ob podatkih opravimo ustno (če so učenci vajeni takšnega dela, to opravijo sami). Pred seboj imamo stvarne podatke, vendar pa anketa zdaj ne pomeni več le zbirka podatkov, temveč iztočnico za razpravo, za oporekanje, potrjevanje, ovrednotenje, zakaj je kak odgovor dobil več glasov kot drugi. Pustim, da imajo pobudo učenci in delo le vodim, izogibam se sodbam, zlasti če so rezultati v nasprotju s pričakovanimi. Na podlagi dobljenih podatkov in razgovora izberem smer in nivo interpretacije umet. besedila.

3.4 Pripovedovanje smo pretirano izrinili iz prakse, kot da se sami bojimo tega, kar zahtevamo od učencev, namreč smiselno, zanimivo in lepo pripovedovanje. S pripovedovanjem učitelja, učenca ali koga drugega lahko učencem odpremo pot k sporočilom, ki jim jih bo dalo umet. besedilo. Če pripoveduje učenec temo pripovedovanja, ki bo osvetlila umet. besedilo, ne pa posegla vanj, povem pripovedovalcu že nekaj dni prej, da se lahko pripravi.

Če imam v razredu učenca, ki ima sorodnike na začanem delu v tujini, ga prosim, naj pripoveduje o svojem zadnjem srečanju z njimi (pred branjem pesmi Mary se predstavi; Mile Klopčič, Berilo za 6. razred – staro – str. 107).

Neka učenka je posnela babičino pripovedovanje o vasovanju in prepevanju fantov sredi vasi. To pripovedovanje smo poslušali pred obravnavo lirskih ljudskih pesmi v 7. razredu.

Prav presenetljivo je, kako znajo učenci prisluhnuti učiteljevemu pripovedovanju, če je to dovolj zanimivo in osebno; slednjega pa se bojimo. Ne vem, zakaj ne bi smeli učenci slišati pripovedi o kakšnem zanimivem, nenavadnem ali smešnem utrinku iz mojega otroštva,

časa šolanja ali vsakdanjega življenja. Pogosto se zgodi, da dogodke, literarne osebe in njihova zapletena duševna dogajanja, ki so v umet. besedilu, interpretiramo premalo življenjsko, kot da smo mi izvzeti. Učiteljevo pripovedovanje lahko doseže nasprotno.

3.5 Ura se lahko začne tudi s poslušanjem ali izvajanjem glasbe, klasične ali sodobne, v celoti ali fragmentih. Ta postopek se je dodobra uveljavil v osnovni šoli na razredni stopnji. Menim pa, da bi mogli ta postopek pogostejše uporabiti tudi na višji stopnji in v srednjih šolah, saj glasba ustvari v razmeroma kratkem času primerno atmosfero. Dejstvo je, da je najučinkovitejša glasba, ki spremlja mlade na vsakem koraku in predstavlja delček njihovega življenja; to so popevke, šansoni, različne skladbe izvajalcev, ki jih mladi poznajo, bodisi domače bodisi tuje.

Pri poslušanju te glasbe gre za dvoje: za glasbo samo in besedilo. Največkrat je prav besedilo tisto, ki spodbudi učitelja, da za motivacijo izbere neko pesem. Zato moramo imeti izdelana merila, kaj je v glasbi slabo, neuporabno, plehko, in kaj primerno, kadar imamo v mislih tudi umet. besedilo in interpretacijo.

3.6 Pri motivacijskem postopku z ilustracijo uporabim ilustracije znanih ilustratorjev ali učencev prejšnjih let, ki so ilustrirali umet. besedilo po interpretaciji; uporabim le eno, ustrezno ilustracijo, ob kateri steče razgovor o tem, kaj ilustracija prikazuje (oznake prikazanih oseb, pokrajine, vtisi, ugotovitve, predvidevanja itd.).

Delo poteka v več fazah:

predstavitev avtorja ilustracije

prikaz ilustracije (najprimernejša je uporaba episkopa, ki ilustracijo primerno poveča)

razgovor

Pred branjem Prešernovega Uvoda h Krstu pri Savici (Berilo za 7. razred, str. 38) uporabim ilustracijo Rika Debenjaka iz slikanice France Prešeren, Uvod h krstu pri Savici. (Zbirka Levi devžej, Mladinska knjiga. Ljubljana 1984).

Pred obravnavo Prešernovega Povodnega moža lahko uporabim ilustracijo Jelke Reichenman iz slikanice Dr. France Prešeren, Povodni mož. (Zbirka Poezije Dr. Franceta Prešerna v besedi in sliki. Prešernova družba. Ljubljana 1985).

Če pri motivaciji uporabim likovno delo, ni nujno, da bi to moralo predstavljati ali biti inspirirano z umet. besedilom, ki ga bomo interpretirali. Delo poteka v enakih fazah kot pri uporabi ilustracije.

Pred branjem Kmečke balade (Janez Menart, Berilo za 7. razred, str. 243) uporabim reprodukcijo ene izmed Gasparijevih slik, ki prikazuje kmečko življenje; uporabim nasprotje med kmečkim življenjem, prikazanim na reprodukciji, in opisanim v Menartovi baladi.

3.7 Trditev, da učenci preveč časa prežijo pred televizorji, je resnična, zahteva, naj bi se uporabi televizije in videa izogibali, sploh pa pred branjem in interpretacijo umet. besedil, pa se mi zdi nespametna. Učence moramo navajati h kritičnosti in razsodnosti; tudi to nalogo, sicer posredno, opravimo ob smotrni uporabi televizije in videa kot pripomočka, saj z nobenim drugim motivacijskim postopkom ne dosežemo tolikšne nazornosti, zanimivosti in napetosti.

Osnovna funkcija videorekorderja je reprodukcija programov z videokasete. Ker je danes pri nas v prodaji zelo malo uporabnih videokaset s posnetimi učnimi vsebinami, upora-

bljam pretežno drugo funkcijo videorekorderja, to je snemanje aktualnega televizijskega programa na videokaseto.

Pri motivacijskem postopku s pomočjo posnetka na videokaseti uporabim sekvence (dele od 5 do 7 minut) daljših televizijskih oddaj, ki predstavljajo iztočnico za kratek razgovor in hkrati nakažejo pot v umet. besedilo. Največkrat (mislim, da to ni greh) posnetke uporabim ločeno od oddaje same. Zanima nas predvsem predvajani posnetek in beseda steče o njem, redkeje o celotni oddaji (filmu).

Pogoji za izvajanje tega motivacijskega postopka so, da ima učitelj videorekorder doma, da ima dober vpogled v umet. besedila, ki jih namerava v bodoče obravnavati, in da je neprestano na preži, kaj bi lahko uporabil (za to so koristne ponovitve nekaterih oddaj v popoldanskem času). V enem šolskem letu je moč pripraviti 1 do 2 posnetka in z njima razbiti monotonost dela.

Pripravila oz. posnela sem 5 minut potopisa ob reki Soči. Učenci si ogledajo posnetek, ki prikazuje raznobarvnost, lepote in raznolikost toka reke Soče. Sledi kratek razgovor, ki prehaja v najavo in lokalizacijo umet. besedila, namreč Gregorčičeve pesmi Soči (Berilo za 6. razred -staro- str. 59).

Zelo učinkovite so sekvence iz dokumentarca, ki prikazuje bombardiranje Hirošime ob koncu 2. svetovne vojne. Ogledamo si jih pred branjem berila Šigetomo in Sakado bi rada živela (Karel Bruckner, Berilo za 6. razred -staro- str. 129).

Ravno tako so uporabni odlomki igranih filmov, iz katerih uporabim nekatere konfliktna situacije (nekaj sekvenc, da je situacija razumljivejša). Po predavanju učenci v razgovoru povedo ali napišejo razmišljanje kako bi ravnali v takšnem ali podobnih položajih, iščejo vzroke in rešitve itd. Poudarjam, da ni nujno, celo manj zanimivo je, če uporabijo sekvence iz filma, za katerega je bilo umet. besedilo, ki ga bomo interpretirali, literarna predloga.

4. Prevladujoči učni obliki, ki ju uporabljam pri motivaciji, sta frontalna in individualna, redkeje delo dvojic ali skupinsko delo.

Individualno učno obliko uporabim takrat, kadar želim, da učenec zavzame osebna stališča, ali kadar bi o tem težje javno spregovorili. Ponavadi napiše kratek sestavek, kar mu obenem daje čas za premislek in presojo tega, kar je zapisal. S tem jih spodbudim k razmišljanju in jih čustveno aktiviram. Frontalno učno obliko izberem, kadar želim izmenjavo, tudi boj mnenj, razpravo. Delo dvojic ali skupinsko delo uporabim predvsem takrat, kadar uro začnem z reprodukcijo literarnega znanja ali z manj osebnimi ali provokativnimi temami.

5. Poseben problem je čas. Načeloma velja, da motivaciji namenimo 10, največ 15 minut, ker so pred nami še osrednje in zahtevnejše faze šolske interpretacije umet. besedila. Nekatera besedila zahtevajo »močnejšo« motivacijo, kar pa ne pomeni daljšo. Zaradi tega mora učitelj dobro poznati umet. besedilo in učence, da lahko predvidi ustrezno temo, vrsto, postopek in učno obliko pri motivaciji, kajti ostati mora dovolj časa za nadaljnje delo.

Časovna stiska nastane takrat, kadar motivacijska tema tako »ogreje« učence, da bi lahko o njej organizirala okroglo mizo. V takšnih trenutkih moram ravnati tehtno in spretno: nikakor ne gre nasilno pretrgati toka razgovora. Ali zastavim takšna vprašanja, da speljem vodo na svoj mlin, ali, še bolje, uporabim izrečeno misel učencev, da mi omogoči prehod k najavi in lokalizaciji umet. besedila.

Kadar izberem individualno učno obliko, učencem povem, koliko časa imajo na voljo za samostojno delo. S tem uspem zavarovati časovno razporeditev nadaljnjega dela, učence pa spodbudim k aktivnosti in racionalnosti.

Bojimo se, da motivacijski postopki s pomočjo glasbe, ilustracije, posnetkov na videokaseti itd. trajajo dalj časa, zato se jih izogibamo. Če pripravim potrebno pred uro (gramofon, episkop, lističe, kasete, videokasete itd.) in delo ustrezno organiziram, (kar je dodatna obremenitev), ponavadi nisem v stiski s časom.

Priprava primerne motivacije zahteva od učitelja precej razmišljanj in praktičnih izkušenj, včasih celo več kot interpretacija umet. besedila, zato je bil moj namen predvsem nakazati nekaj možnosti, kako lahko izpeljemo motivacijo in kako se izognemo nekaterim težavam v zvezi z njo.

Metka Brcko
Osnovna šola
Rogaška Slatina

LITERATURA:

Meta Grosman, Pouk bralne sposobnosti. JiS 1986/87, št. 5,6.

Rajko Korošec, Vloga izobraževalne šolske televizije (oziroma televizijske kasete in videa) pri slojstvenem pouku. JiS 1987/88, št. 5.

Boža Krakar-Vogel, Metodični sistem šolske interpretacije umetnostnega besedila. JiS 1989/90, št.4-5.

Dragutin Rosandić, Metodika književnog odgoja i obrazovanja. Zagreb 1986.

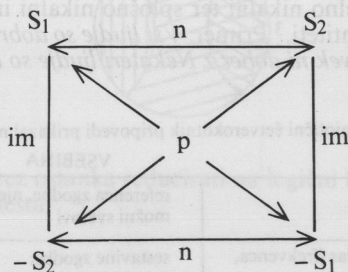
LOGIŠKI IZVOR GREIMAS- HJELMSLEVOVEGA SEMIOTIČNEGA ČETVEROKOTNIKA IN NJEGOVA ZVEZA S PRAGMATIKO

Namen tega pisanja je dvojen: 1. opozoriti na podobnost Hjelsmlevoevega oz. Greimasovega semiotičnega četverokotnika z Aristotelovim oz. sholastičnim logičnim kvadratom in 2. razmisliti o mestu smisla pripovedi v taki semiotični shemi.

1. Osnovna struktura vsakega semiotičnega sistema je po Hjelsmlevu izrazljiva v t.i. semiotičnem četverokotniku, ki je na zunaj tak:

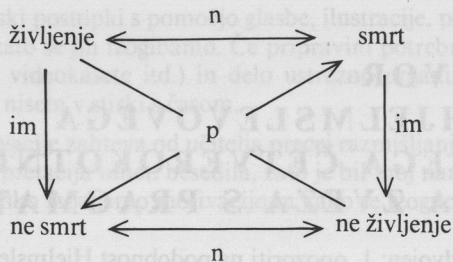
	SUBSTANCA	FORMA	
IZRAZ			JEZIKOVNA STRUKTURA
VSEBINA			PRIPOVEDNA STRUKTURA
	POVRŠINSKA	GLOBINSKA	

A. J. Greimas je za pripoved predlagal varianto semiotičnega četverokotnika, v osnovi katerega je splošno sprejeto pojmovanje, da človekova zavest in mišljenje delujeta po načelu dvočlenskih opozicij in da svet dojemamo preko nasprotij (dobro-zlo, življenje-smrt, duh-materija, del-celota, kultura-narava, čistost-greh itd.). Ta nasprotja so povezana preko treh vrst relacij: nasprotje(n), protislovje (p) in implikacija (im)¹ (Beker 1986 a, 1986 b, Biti 1987):

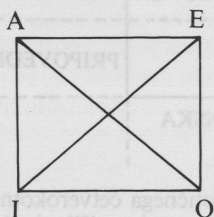

¹ Izraz implikacija je tu nekoliko nerodno izbran, ker je to čisto sintaktičen izraz in lahko z njim tvorimo logično pravilne povezave, ki pa so pomensko nesmiselne. Izraz je tu očitno izbran zaradi določene lastnosti implikacije, da namreč podprostor antecedensa vsebuje podprostor konsekvensa. Za našo rabo bi bil boljši izraz vsebovanost, ki bi ga pospremili z le enosmerno puščico.

Po M. Bekerju (Beker 1987) najdejo ta nasprotja svoje mesto na obeh nivojih globinske strukture (v površinsko strukturo spadajo vzročni in časovni odnosi), na izraznem si nasprotujeta npr. življenje in smrt, na vsebinskem pa ne življenje in ne smrt.²

Če delujejo opozicije življenje-smrt, narava-kultura itd. v človekovi zavesti kot primarne ali celo arhetipske vsebine, potem preprosto pamet zmoti protislovje smrt-ne smrt, ki se zdi, kot da nasprotuje naravnemu redu stvari. Podobno velja za ostale podvojitve na osi protislovja, ki nastanejo zaradi mehanskega, deduktivnega izpolnjevanja apriorne sheme, znane že v antiki in sholastiki (Aristotel, Apulej, Boecij) in predstavlja sklepanje po logičnem kvadratu. Le-ta služi za sistematiziranje zvez med predikatnimi stavki. Ti so razdeljeni po kvaliteti (trdilni in nikalni) in kvantiteti (splošni in delni) v štiri tipe: splošno trdilni (A), splošno nikalni (E), delno trdilni (I) in delno nikalni (O) (Jerman 1979, Kondakow 1983):

AE ... nasprotje
IO ... podnasprotje
AO, EI ... protislovje
AI, EO ... pod- in nadrejenost

Relacije med njimi so določene enoznačno. Nasprotje velja med splošno trdilnimi in splošno nikalnimi stavki in se nanaša na kvaliteto stavkov, kvantiteta pa se ne spremeni. Primer: *Vsi ljudje so dobri* nasproti *Noben človek ni dober* (oz. *Vsi ljudje so slabi*). Protislovni so splošno trdilni in delno nikalni ter splošno nikalni in delno trdilni stavki, ki se razlikujejo po kvaliteti in kvantiteti.³ Primer: *Vsi ljudje so dobri* je v protislovju z *Nekateri ljudje niso dobri* in *Noben človek ni dober* z *Nekateri ljudje so dobri*. Nad- oz. podrejenost

² S. Chatman (Chatman 1983²) je semiotični četverkotnik pripovedi prikazal nekoliko drugače:

	IZRAZ	VSEBINA
SUBSTANCA	jezik kot medij, v svoji fizični podobi	referenca zgodbe, njeni možni svetovi
FORMA	pripovedni diskurz: čas (frekvenca, trajanje, red), gledišče oz. perspektiva, glas itd.	sestavine zgodbe: dogodki, mesto, osebe

V taki shemi bi bile Greimasove opozicije verjetno le v kvadratu *substanc* vsebine.

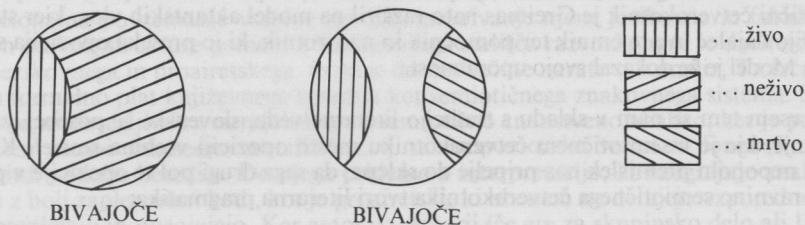
³ Pri tem velja omeniti, da iz zanikane celote ne dobimo negativne celote, ampak del (Jerman 1979); če zanikamo kvantifikator *vsi*, ne dobimo *noben*, ampak *nekateri*.

velja med stavki različne kvantitete in seveda le v eni smeri. Podnasprotje je negativno določeno, tako da iz neresničnosti ene sodbe sklepamo na resničnost druge.

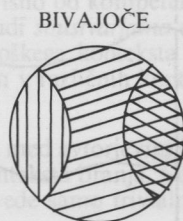
Če povzamemo, lahko rečemo, da je nasprotje relacija med stavki iste kvantitete in različne kvalitete, protislovje relacije med stavki različne kvantitete in različne kvalitete, podrejenost pa povezuje stavke različne kvantitete in enake kvalitete.

Kako se shemi razlikujeta? Logični kvadrat je shema sklepanja, izpeljevanje enih stavkov iz drugih in ni namenjen analizi pojmov. V njem stopajo stavki v čisto sintaktične odnose, ne glede na njihovo predmetno resničnost. V logičnem protislovju sta lahko tudi dva sicer predmetno povsem neresnična stavka: *Vse krave so zelene* in *Nekatere krave niso zelene*. V Greimasovi varianti semiotičnega četverokotnika pa imamo opraviti samo s kvaliteto pojmov, ki so nujno predmetno resnični.⁴ Med dvema shemama gre tako za razhajanje med formalno in vsebinsko analizo,⁵ pri čemer je pravilnost logičskih odnosov sicer potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za pravilnost vsebinskih.

Poglejmo na pojmovne odnose še iz drugega kota. Pojem lahko ponazorimo tudi ekstenzionalno, z naborom ali množico objektov z enakimi lastnostmi. Vzemimo zopet pojme življenje, ne življenje in smrt, ki si jih predstavljamo kot množice vsega živega, neživega in mrtvega, povezane z zbirnim oz. rodovnim pojmom bivajoče, in narišimo diagrama za protislovje in nasprotje:

Združeni diagram nam pokaže še odnos podrejenosti med neživim in mrtvim; mrtvo je vsebovano v neživem.

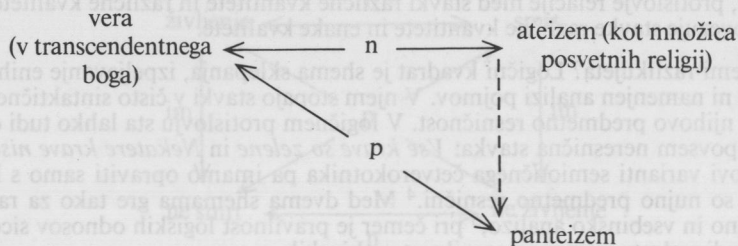

Te sheme ne moremo več brez ostanka reducirati na logični kvadrat, pa tudi kategorija ne mrtvo tu ne najde pravega mesta.

⁴ Seveda lahko v leposlovnem delu nastopajo tudi zelene krave, toda predikata *biti krava* in *zelen* ne moreta biti del kake arhetipske opozicije.

⁵ Na tem mestu nismo dosledni pri razlikovanju logičske sintakse (oz. teorije dokaza) in semantike od jezikoslovne sintakse in semantike in se držimo bolj zdravorazumske opredelitve teh pojmov. Logiška semantika oz. teorija pomena je še posebej zapletena in nedorečena reč, ki je tu ne moremo obravnavati. Kratko in jedrnatno je o tem pisal Nenad Mišćević v *Anthroposu* 1985, št. 1–2.

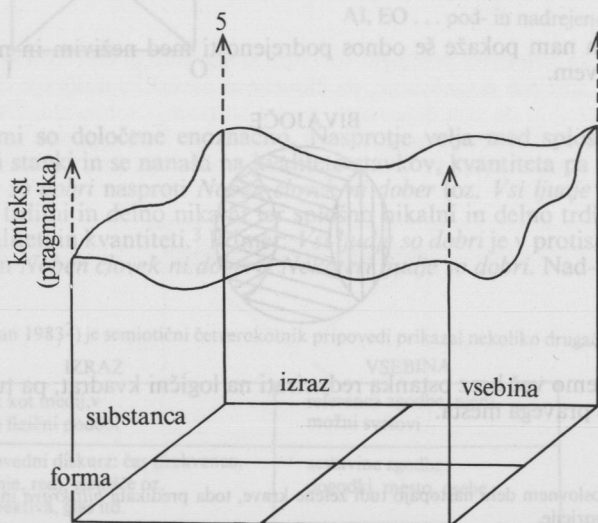
Iz primerov, kjer lahko elemente četverkotnika (oz. trikotnika) samostojno poimenujemo, lahko še bolj nazorno vidimo, da nimamo vedno opravka s štirimi komplementarnimi pojmi in dvojnim protislovjem:

Zbirni pojem je religija. Četrtega pojma tu ni, nihilizem je samo ena od oblik posvetne religije.

Po doslej povedanem je videti, da se je Greimas pri priredbi Hjelmsleva nekoliko zadolžil tudi pri antični silogistici, od katere je prevzel formo, ki pa ni vedno povsem izpolnljiva. Semiotični četverkotnik je Greimas nato razširil na model aktantskih vlog, kjer stopajo v opozicijo dajalec in prejemnik ter pomočnik in nasprotnik, ki jo preseka opozicija subjekt-objekt. Model je že dokazal svojo uporabnost.

2. Ob vsem tem se nam v skladu s tradicijo literarne vede, slovenske še posebej, zastavlja vprašanje, kje je v semiotičnem četverkotniku mesto opoziciji vsebina-smisel. Krajši in seveda nepopoln premislek nas pripelje do sklepa, da sega drugi pol te opozicije v prostor, ki ga z ravnino semiotičnega četverkotnika tvori literarna pragmatika:

Naratologija, strukturalizem in ruski formalizem se pri analizi pripovedi navezujejo na Aristotela in večji del literarne tradicije, za katero je pripoved tip akcijskega diskurza (van

Dijk 1976), predstavitev dogodkov v časovnem zaporedju (Prince 1982). Pri tem naravno zaporedje dogodkov poimenujejo z izrazoma zgodba ali fabula, pripovedni red pa z izrazi zaplet, siže, intriga (Aristotelov mythos).⁶ Vsebino pripovedi lahko povzamemo v propozicijah različnih redov (Prince 1982, Hladnik 1988).⁷

Poskusi v kognitivni psihologiji (van Dijk 1976, Kintsch 1980, Omanson 1982, Prince 1983) kažejo, da si bralci zapomnijo predvsem glavne dogodke (ne pa tudi drugih vsebin) in da prihajajo pri povzemanju pripovedi do bolj kot ne enakih propozicij, ne pa tudi do enake razlage smisla. V čem se interpretacija razlikuje od t.i. minimalnega branja, ki sestoji iz preprostega povzemanja fabule?

Bralec mora (po Barthesu) pri branju razvozlati več različnih kodov. Jezikovnemu kodu, ki je pogoj za branje besedila, sledi proairetski kod ali kod dogodkov, katere povzamemo ali tematiziramo. Hermenevtski kod ali kod ugank zahteva postavljanje določenih vprašanj in iskanje odgovorov (Kdo je morilec? Zakaj je moril?). Kulturni kod sestavljajo besedilne reference na znane reči, ki jih je kodirala določena kultura in zahteva od bralca religiozno, znanstveno, filozofsko, narodopisno, zgodovinsko, umetnostno itd. kompetenco. Nekatero pomene besedil lahko dojamemo dobesedno ali pa v njihovih različnih konotacijah na bolj splošnih nivojih (npr. Franckin tek za vozom v romanu Na klancu razumemo dobesedno ali pa simbolno kot življenjsko zaznamovanost). Taki paralelizmi sestavljajo simbolni kod, v katerega spadajo med drugim tudi Greimasove arhetipske opozicije.⁸

Propozicionalno povzemanje vsebine zgodbe, razkrivanje njene jezikovne in fabulativne (mikro in makro) strukture pomeni z Barthesovega stališča razvozlanje le dveh od petih kodov, jezikovnega in proairetskega, to pa je domet večine narativnih analiz. Ta izčrpa izrazno in formalno plat književnega besedila kot semiotičnega znakovnega sistema. Smisel besedila pa ni dosegljiv le z naratološko ali semiotično znanstveno analizo, ker je po svoji konotativni naravi dobesedno metafizičen, tj. ni enopomensko vezan za fonemsko, skladensko itd. podobo besedila. Do njega pridemo z interpretacijo, ki nadgrajuje analizo in se sooča z bolj zapletenimi kodi, kot je proairetski, ki obenem ne delujejo vzporedno, ampak se prepletajo in pogojujejo. Ker avtor oz. avtorji (če gre za skupinsko delo ali ljudske pripovedi in pesmi) nimajo enakih kodov, so podatki o avtorjih, okoliščinah in času nastanka pripovednega dela za relevantno interpretacijo nedvomno potrebni. Razvozlanje avtorjevega koda se ponavlja ponazarja z vprašanjem »Kaj je avtor hotel povedati?«

Dekodiranje sporočila je seveda odvisno od kompetence bralca in ni samo rekonstrukcija avtorjevega koda, ampak je vedno tudi *soustvarjalna* dejavnost, porojena iz soočanja besedila in psihičnega, socialnega, ideološkega konteksta branja. Enake besedilne propozicije zato v kontekstih različnih bralcev in v različnih kontekstih istega bralca sprožajo različne implikacije.

Interpretacija je torej funkcija razlik med avtorjevim in bralčevim kodom ter vsakokratnega individualnega in družbenega konteksta branja. Če je neko besedilo relevantno v smislu, da v danem kontekstu ne proizvede samo trivialnih implikacij, potem število možnih pomenov ali smislov ni omejeno.

⁶ Ko tej dihotomiji dodamo medij, v katerem je pripoved posredovana, tj. jezik, pokrijemo ves semiotični četvero-kotnik. Tu smo izpustili substanco vsebine, ker namreč ni jasno, kako je mogoče v nek semiotičen sistem sploh vključiti realnost na sebi. Pojmi, ki se nanašajo nanjo, niso področje znanosti (semiotika pa naj bi bila znanstvena disciplina), ampak metafizike. Kvantna fizika kot najrazvitejše področje znanosti jih v svojem sistemu nima ali pa le pogojno in tudi predmet literature ni nedvoumno določen v smislu, koliko najdeva literatura svoj predmet zunaj sebe, koliko pa ga sama ustvarja. Opraviti imamo torej s podobnim formalnim problemom kot pri Greimasu.

⁷ Vsakemu dogodku ustrežata dve propoziciji in vsaki propoziciji po en stavek, ki pa ju je mogoče transformirati v enega.

⁸ V različnih predstavitev Barthesovega dela se pojavljajo še drugi kodi, npr. semični.

Sklenimo gornje pisanje v idejo, da je semiotični analizi in njenemu ožjemu delu, naratologiji, dostopna predvsem sintaktična in semantična (vsebinska) podoba književnega dela, ki je ponazorjena s semiotičnim četverkotnikom, njegov smisel pa sega izven znanstvene analize na področje interpretacije (kot dela pragmatike), ki odkriva tretjo, kontekstno dimenzijo besedila.

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta
v Ljubljani

BIBLIOGRAFIJA

Miroslav Beker 1986 a: O semiotici i književnosti, Umjetnost riječi, št. 2, 105–123.

Miroslav Beker 1986 b: Suvremene književne teorije, Liber, Zagreb.

Vladimir Biti 1987: Interes pripovednog teksta, Liber, Zagreb.

Seymour Chatman 1983²: Story and discourse, Cornell, Ithaca.

Julien Algirdas Greimas 1978: Aktanti, akteri i figure v M. Bunjevac: Strukturalni prilaz književnosti, Nolit, Beograd.

Miran Hladnik 1988: Prežihov Boj na požiralniku in metodološka vprašanja analize pripovedne proze, Slavistična revija, št. 4, 339–348.

Louis Hjelmslev 1980: Prolegomena teoriji jezika, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Frane Jerman 1979: Logika za mlade, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana.

Walter Kintsch 1980: Learning from text, levels of comprehension, or: why should anyone read a story anyway, Poetics 9, 87–99.

N. I. Kondakow 1983: Wörterbuch der Logik, Bibliographisches Institut Leipzig.

Richard C. Omanson 1982: An Analysis of Narrative: Identifying Central, Supportive and Distracting Content, Discourse Processes 5, 195–224.

Gerald Prince 1982: Narratology: The Form and Functioning of Narrative, Mouton, Berlin.

Gerald Prince 1983: Narrative pragmatics, message and point, Poetics 12, 527–537.

Teun A. van Dijk 1976: Narrative macro structures: Logical and cognitive foundations, Journal for Poetry and Theory of Literature 1, 547–569.

»VAŠ VDANI IN HVALEŽNI RAMOVŠ ...

ВАШ ОДАНИ А. БЕЛИЋ«

Ramovš, Fran: Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem. Uvodno študijo in opombe napisal Janez Rotar. Ljubljana: SAZU, 1990. (Korespondenca pometbnih Slovencev: 10)

V založništvu Slovenske akademije znanosti in umetnosti je poleti 1990 končno zagledala luč sveta 167 strani obsegajoča knjiga, ki smo jo vsi poznavalci dela profesorja Rotarja že dolgo z zanimanjem pričakovali. Gre za objavo korespondence med Aleksandrom Belićem in Franom Ramovšem, ki pričuje o plemenitem tovarištvu v znanstvenem delu, a tudi osebnem prijateljstvu dveh velikih jezikoslovcev; ob tem pa se jasno zarisujejo tudi okoliščine njunih odnosov, ki so bile pretežno in praviloma oteževalne. Belić je bil kot prvi jezikoslovec srbskega sveta in v svojem prostoru brezprizivna avtoriteta ne le v zadevah svoje stroke – izmed vseh srbskih znanstvenikov se more z njegovim vplivom med sodobniki meriti samo beograjski profesor ustavnega prava, bleščeči zgodovinar in nazadnje tudi somračni politik Slobodan Jovanović – vsekakor v zelo drugačnem položaju kot Ramovš, pripadnik naroda, v katerem je, kakor je hudomušno, a tudi hudobno nekje zapisal Josip Stritar, vsakdo (če ni nič drugega) rojen jezikoslovec, naroda, ki je bil po letu 1918 obsojen na propad tako v liberalni in pozneje fašistični Italiji kot v socialdemokratski in nato katoliškoavtoritarni korporativistični Avstriji (to je 1938 nasledila nacistična Nemčija) in v madžarski kraljevini brez kralja (z regentom admiralom brez flote in morja Horthyem na čelu), da centralistične Pašić-Pribičevićeve (bila sta to brada in obriti obraz belgrajskega centralizma) Kraljevine SHS sploh posebej ne poudarjamo. Toda potem ko se je centralističnega jugoslovanskega projekta odrekel celo njegov obriti obraz, so s samosilniško unitaristično diktaturo kralja »po milosti Božji in volji narodni« Aleksandra I. nastopili še težji časi: Jugoslavija, ki je tedaj nastala, je bila v svojem bistvu le reducirana izvedba zlohotnega srbskega načrta Načertanije Ilije Garašanina, potem ko je 1885. leta klavrno propadel v smeri vzhoda in so mu bile 1912 in 1913 pristržene peruti pri imperialističnem pohodu na obale toplih morij. Namesto narodne osvoboditve je Kraljevina SHS, ki je bila kot naslednica Države in nato Kraljestva SHS, ustanovljena tudi z voljo biti slovenska nacionalna država, pomenila ponižanje slovenske narodnosti v plemenskost, leta 1929 pa bi po volji Belgrada morala izginiti še tovrstna, že tako do nespoznavnosti okleščena slovenskost.

Vse to se zrcali tudi v dopisovanju med Belićem in Ramovšem: Belić je tudi v svoji misli o znanstvenih ustanovah »državotvoren«, čisto po meri aleksandrinskega časa, kar zlasti prihaja na dan ob Ramovševih prizadevanjih za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki bi via facti bila Slovenska akademija, kakor je bila tudi univerza v Ljubljani slovenska univerza, čeprav se je njeno uradno ime glasilo Univerza Kraljestva SHS v Ljubljani. Belić je bil celo proti obema že obstoječima akademijama, ker da je za Srbe, Hrvate in Slovence zadosti ena sama, ki bi glavo kajpak imela v Belgradu, kjer je po tedaj ugotovljeni surovi resnici imela jugoslovanska krava svoje vime (gobec je bil kajpak v Sloveniji) ... Tako je Ramovševo prizadevanje za akademijo bilo z uspehom kronano šele v zmernejši pavlinski dobi, ki se je realistično usmerila na pot narodnega sporazuma med Srbi, Hrvati in Slovenci: tedaj je s pomočjo avtoritete slovenskega narodnega voditelja dr. Korošca projekt akademije v Ljubljani vendarle zaživel. Toda bil je to že predvečer druge svetovne vojne, v katero je bil slovenski narod pahnjen po volji od tujih obveščevalnih služb in masonov podkupljene srbske militaristične klike, ozaljšane s še nekaj neodgovornimi civilnimi nasprotniki sporazuma Cvetković-Maček, ki so potem državo ob nemškem napadu jadrno zapustili ... Vendarle je treba Beliću priznati, da je kljub svojemu aleksandrinskemu političnemu prepričanju bil značilno široka duša in potemtakem ne

zakrknjenega srca do najrazličnejših drugovrstnih Ramovševih prošenj, ki so značilno zadevale vselej druge, nikoli pa plemenitega priprošnjika: vplivni Belić je odprl prenekatera ministrska vrata, ki jih Ramovš sam kljub svoji človeški in znanstveni veličini ne bi mogel. Beličeve prošnje na Ramovša so druge vrste, a za njegov prakticistični značaj značilne: prvi srbski jezikoslovec, ki se je zavoljo svojega temperamenta brž uveljavil – kolikor se ni, pa ga je v tak položaj potisnila uradna veljavnost v političnih, državo upravljajočih krogih – kot prvi jugoslovanski jezikoslovec, je svojega slovenskega prijatelja kar naprej zasipaval s tehničnimi opravili okoli tiskanja svojega glasila in svojih knjig. Ramovš mu je – kako velika žrtev je bilo zanj to duhamorno prakticistično obrtništvo, marsikdaj tudi revizorske, a tudi pedanteristične narave, ko se je sam označeval za bohema in se razglašal za duševno razrvano osebnost (posledice soške fronte!) – vselej ustregel. V svojem tenkočutnem prijateljstvu je šel preko sebe, kar Belić ni: Srb je sicer posredoval za Ramovševe prošnje, a samo za tiste, ki so se njemu zdele pozitivne (za nastavitve Vojeslava Moléta v Ljubljani, za poljske profesorje itd.), ne pa za vse, kakor smo videli ob primeru akademije v Ljubljani, kjer je gladko odrekel že vsakršno primisel na svojo pripomoč. Nasploh se nam Ramovš kaže kot docela nesebična narava, kar se še posebej vidi ob zavze-manju za Isačenka. Da pa je dobrota zares sirota, se je pokazalo tudi tokrat: Isačenkovo vozilo Ramovšu leta 1943 je bilo izredno . . . Toda usoda zna biti pravična: Isačenko pri slovenski akademiji po vojni ni prodril z zamisljo o ponovni izdaji Brižinskih spomenikov; tako je na vekomaj obsojen na bratislavsko skupaj z vso prisiljenostjo in skonstruiranostjo svojih tamkajšnjih domislic.

Izmed vseh v najnovejši Rotarjevi knjigi objavljenih pism je morebiti najvznemirljivejše Ramovševo z dne 2. septembra 1933. Ne gre za nič političnega, temveč za najčistejšo strokovnost. Ramovš tu nastopi zoper nauke (kneza) Trubeckoja o fenomenih in se tako kaže kot popolnoma nasproten današnji jezikoslovni slovenistiki, ki ji daje nespregledljiv zven tandem Toporišič-Pogorelec. Ramovša je le na silo mogoče vtakniti med novatorje jezikoslovja v njegovem času: v resnici je bil najčistejši konservativec v najzlahnejšem pomenu besede z ozemljitvijo pri mladogramatikih na eni in Schuchardtu na drugi strani. Nikakor ni predhodnik sedanje jezikoslovne slovenistike, temveč zadnji ustvarjalni pogaj-njek preteklega časa, ki je minila s strukturalno pozebo skupaj z Rajkom Nahtgalom in Matijem Murkom. Bil je najmlajši v vrsti klasične slovenske slavistike, ki je bila z Jernejem Kopitarjem, Francem Miklošičem in Gregorjem Krekom (tudi Milan Rešetar je bil vsaj slovenskih korenin!) znanstveno najmočnejša in najprodornejša ne le v srednji Evropi, temveč tudi širše. Ramovšev mednarodni ugled se z Beličevim ali Murkovim seveda nikakor ni mogel meriti, kaj šele z Miklošičevim – nekaj tudi za-voljo popolnoma drugačnega značaja –, toda to ni vsa resnica, ki je bridka, vendar jo je treba izgovoriti: odkar ima slovenska slavistika svoje središče na domačih tleh, je glede na slavistiko drugod manj ugledna, sploh pa ne zmore več prvenstva v nobeni slavističnih specialnosti, kakor jo je za primerjalno slavistiko z Miklošičem ali slavistično literarno vedo z Murkom. Temu pa niso krivi zgolj slavisti, temveč predvsem okoliščine, ki jih na Slovenskem obdajajo. Strašna je bila naloga generacije Rajka Nahtigala, Frana Ramovša, Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, ki je morala v ljubljanski dolgi vasi, sicer tudi slovenski metropoli, dobesedno iz nič ustvariti univerzitetni slavistični študij, toliko strašnejša zato, ker so bile zamisli evropske, možnosti in danosti pa balkanske, v zavesti provincialno zato hle. Navsezadnje je naloga, ustvariti Slovincem narodno univerzitetno in akademjsko središče, ki ga ni bilo treba z nikomer deliti, le bila izpolnjena, toda za strahovito ceno: Prijatelj je zagrenjen umrl še pred ustanovitvijo slovenske akademije, v življenja drugih treh velikih utemeljiteljev ljubljanskih slavističnih študij pa je usodno vdiral vsakodnevna ljubljanska – a tudi belgrajska – pritlehnost, nato še vojna, ki je vso trojico usodno zaznamovala. Nahtigal je, recimo, začel kot »njegovo preblagorodje« še v časih habsburške monarhije, končal pa je kot »tov. dr.« s polpismenim dekretom Sveta LRS za prosveto in kulturo o upokojitvi; Kidrič in Ramovš sta med vojno bila talca, po komunistični uzurpaciji oblasti pa se je moral Ramovš hvaliti s svojim »železničarsko-delavskim porekom«, medtem ko njegova dela v očeh oblasti niso veljala nič; tudi je moral poročati o svojih stikih s tujino (k sreči in nesreči so bili le dolžnostni, po akademjski »liniji«). Toda niso bili zgolj herostratski podvigi oblasti v »jeku socialistične graditve« krivi zastoja slovenske slavistike na domačih tleh; Rotarjeva knjiga je okoli tega na moč poučna. Na raven ljubljanskega znanstvenega življenja in njegovih manir opozarja zlasti senca, ki je na večer Ramovševega življenja padla na njegovo prijateljstvo z Beličem. Tu mislimo seveda na Mikuševo afero; mlajši strukturalistično usmerjeni znanstvenik se je skušal uveljaviti z zahrbtnim izkoriščanjem Ramovševe širokosrčnosti in tolerantnosti (videli smo že, da Ramovšu strukturalizem niti malo ni bil po scrul). Glede na to, da je bil Ramovš eksperimentiranju v znanosti

nenaklonjen, njegovo in akademijino opravičevanje ni bilo le posledica Beličevega pritiska, temveč tudi stvar globokega prepričanja o zgrešenosti strukturalnih poti v jezikoslovju.

Posebno dragocen del knjige so izčrpne in natančne opombe profesorja Rotarja, ki dokazujejo široko poznavanje problematike; nekatera naravnost kličejo po spremembah v naši zavesti. Tu mislimo predvsem na tiste, ki zadevajo delež dr. Korošca pri ustanovitvi Akademije v Ljubljani, ki je bila ob docela drugovrstnem Ramovševem trudu za to ustanovo odločilna. Politik je poskrbel, da je znanstvenikovo misel v ugodnem trenutku sprejela tudi pristojna politika. Tudi okoli ustanovitve univerze v Ljubljani bo potrebno storiti podoben korak in nadvse pomemben Koroščekv delež ob tem podvigu primerno osvetliti (tudi delež dr. Verstovška!): gotovo narodni voditelj in »prvoboritelj naše svobode« ni kar tako dobil ljubljanskega častnega doktorata, ki so ga bili do druge svetovne vojne deležni poleg njega samo še češkoslovaški prezident Masaryk ter Danilo Majaron in Ivan Hribar kot zaslužna bojevnik za stvar slovenske univerze.

S svojo najnovejšo knjigo je profesor Rotar, sicer naš vodilni poznavalec srbske in hrvaške literature, nazorno pokazal, kako se moderna humanistična misel ne more ustavljati nikjer; ne more si privoščiti nezanimanja za karkoli: če hoče biti dorusla svojemu času in svojim visokim zahtevam, ne more kandidovsko obdelovati zgolj svojega (po možnosti kolikor le mogoče visoko zaplankanega) vrta. Opravil je težaško delo z razšifriranjem zlasti Beličevih z zelo izpisano pisavo spisanih cirilčnih pisem ter dodal, kakor smo že omenili, izčrpne opombe, ki marsikje dosegajo značaj pravih komentarjev: tako je njegova knjiga kar najširše uporabna tako strokovnjaku kot laiku. To ni niti malo lahko doseči.

Rotarjevo delo ne vzbuja hrupa – ki po tehtni Courierjevi misli v ne ravno izbrano opremljenih zgornjih nadstropjih pomeni slavo –, ampak je tiha poklonitev manom Frana Ramovša ob stoti obletnici njegovega rojstva. Tiha in tehtna je, dragocena in pietetna, predvsem pa ni le za naš čas: njena vrednost je daljnosežnejša. V branje jo je priporočiti vsakomur, ki mu prave vrednote niso stota skrb, zlasti slavistu.

Igor Grdina
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ZAGATNOST PERFORMATIVNOSTI ALI KAKO OBLJUBITI

Slovensko jezikoslovje in filozofija jezika postopoma, mukoma, a nezaustavljivo dohitevata razvoj jezikoslovja v svetu. Ta prizadevanja spodbujajo tudi zakasneli prevodi pomembnih jezikoslovnih del, kot so Chomsky, Austin, Benveniste, Jakobson, Davidson in Ducrot.

Krivični bi bili, če bi v kontekstu tega vznemirljivega dogajanja spregledali delo Igorja Ž. Žagarja *Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti* (Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1989). Delo je poskus performativne dejavnostne obrazce, kot je npr. izrek *Obljubim, da (...)*, misliti skozi teorije govorne dejavnosti in pragmatike ter slovenistično jezikoslovje, kolikor se je ukvarjalo s tem vprašanjem.

Žagarjevo delo pomeni problemski sprehod skozi najpomembnejše teorije govorne dejavnosti, kritični dialog z avtorji, kot so Austin, Prichard, Searle, Grice, Strawson, Benveniste, Martin, Fauconnier, Wilsonova in Sperber, Ducrot, vnovični premislek temeljnih pojmov, kot so performativ in konstativ, lokucijsko in perlokucijsko dejanje, konvencionalnost in/ali intencionalnost ilokucijskih dejanj, načelo sporazumevalnega sodelovanja (cooperative principle), konverzacijske maksime in implikacije, vesolje verovanj, teorija mentalnih prostorov, performativna hipoteza in polifonična interpretacija izreka.

Najpreznetljivejši pa je tretji del knjige, v katerem raziskuje problematiko performativa v slovenščini in slovenskem jezikoslovju konec 19. in v začetku 20. stoletja.

Žagarjeva knjiga je tridelna. V uvodnem delu nas sooči s problemom v časovni in problemski razsežnosti. Rabo eksplicitnega performativa ponazori z izrekom (poimenovanje izrek prevzemam iz prevoda Austinovega dela *Kako napravimo kaj z besedami*), s katerim so Latinci pred dvema tisočletjema ženinu bodoče neveste zajamčili roko svoje hčere: *Ali mi svečano obljubiš, da (...)? Obljubim*, in z izreki, zajetimi iz samoupravnega govora, ki imajo kljub navidezni konstativni obliki performativno ilokucijsko silo (ta omogoča svet prilagoditi besedam), ob predpostavki, da so izrečeni z ustreznega mesta (izreči jih mora avtoriteta) in pripadajo vesolju verovanj, ki jih deli tudi poslušalec.

Ti zgledi nas uvedejo v problemski vozal raziskave, ki po svoji zastavitvi v slovenski pragmatiki ni nov, vsekakor pa bo predmet temeljitega teoretičnega premisleka. Pisec pravi, da bo skušal odgovoriti na vprašanje, kaj je performativ, in »izslediti razloge, ki so v dvatisočletni zgodovini performativnosti pripeljali do tako genialne izprevrženosti« (str. 17; ta in vsi nadaljnji citati so iz Žagarjeve knjige).

Osrednji del raziskave, poglavje *Zagatnost performativnosti*, pomeni vnovični kritični premislek temeljnih del teorije govorne dejavnosti in pragmatike, Austinove teorije performativa, ki že v svojih začetnih raziskavah pripelje do sklepa, da konstativ in performativ (konstativ je izrek, ki dejanska stanja opisuje, oz. reprezentira in je glede na njih resničen ali neresničen; performativ je izrek, ki z izrekanjem izvrši dejanje in dejanskost prilagaja besedam ter je lahko posrečen ali ponesrečen) nista dve različni dejanji, temveč dve razsežnosti slehernega govornega dejanja, namreč lokucijska in ilokucijska razsežnost (str. 20). Posebej zanimivo je, da Žagar prikaže razprave v teoriji govorne dejavnosti manj znanega, a zelo zanimivega avtorja Pricharda, profesorja moralne filozofije. Z Austinom sta se medsebojno upoštevala in tudi pogosto izmenjavala poglede. Pricharda je zaposlovalo vprašanje: Kako je sploh mogoče, da nekateri glasovi oz. izreki porajajo moralne obveze. Med take izreke nedvomno sodi performativ *Obljubim*. Zakaj mislimo, da se bomo s tem, da izustimo nek glas, zavezali tudi izvršitvi dejanja? (str. 29) Na vprašanje moralnih obvez, ki se povezujejo z rabo nekaterih sporazumevalnih obrazcev, Prichardu ni uspelo zadovoljivo odgovoriti. Na izziv se je odzval Austin s svojo teorijo konvencionalnosti, družbenega dogovora, ki določa, s katerimi sporazumevalnimi obrazci je mogoče v določenih okoliščinah opraviti govorno dejanje. Skrivnost obveze, ki si jo naložimo z izrekom, ni v glasu, temveč v konvenciji, ali natančneje, skrivnost glasu je konvencija (str. 30). Toda možnost konvencionalne razlage nekaterih govornih dejanj, zlasti institucionalno-obrednih, kot so krst, izobčenje, obljuba, prisega, razglas krivde na sodišču idr., ne omogoča, da bi teorijo konvencionalnosti posplošili na vsa govorna dejanja.

Pisec pokaže, da sta teorija konvencionalnosti in Griceova ter Strawsonova teorija govornih namer (intenc) nezdržljivi. Teorija intencionalnosti bi bila namreč odvečna, če bi opravljanje ilokucijskih

dejanj potekalo konvencionalno. Hkrati se pokaže, da poslušalčevo prepoznavanje ilokucijske name-re, čeprav je ta izražena eksplicitno, ne jamči, da se bo dejanje tudi posrečilo.

O tem odloča učinek na poslušalca, perlokucijsko dejanje. Zgradbo ilokucijskega dejanja Žagar opiše z obrazcem F(p), znanim tudi iz domače literature. Ilokucijsko silo (force F) zoperstavi propozicijski podstavi izreka. Izvir ilokucijske sile, ki določi, ali je izrek zahteva, prošnja, obljuba, očitke, grožnja, trditve, tu in tam veže na pomen izreka, včasih pa na okoliščine izrekanja. Mimogrede povedano, obrazec ne vzdrži kritičnega razmisleka, saj zanemari modalno pomensko sestavino izreka – glavni izvir ilokucijske sile. Recenati (1987) je razvil argumentacijo, s katero je poskus, opisati zgradbo ilokucijskega dejanja s tem obrazcem ter lokucijski pomen nadomestiti s propozicijskim, ovrgel. Vprašanje, kaj je ilokucijska sila, kje je njen izvor, ostaja nedorečeno.

Raziskava »klasične« Austinove torije govornega dejanja, sestavljenega iz lokucijskega, ilokucijskega in perlokucijskega dejanja (lokucijsko dejanje je razčlenjeno na fonetično, fatično in retično dejanje) se izteče v ugotovitev, da pojmovno-poimenovalni aparat te teorije ne omogoča prepričljivo opisati vsakdanjega govora. Ko opredeli pojem performativ, ugotavlja, da bistvenih potez performativnosti ni mogoče vezati niti na zunanje pogoje performativnega dejanja (okoliščine izrekanja) niti na obliko eksplicitnega performativa, njegovo izrekanje v prvi osebi povednega sedanjika (izjemoma so mogoče tudi druge oblike). V pravih okoliščinah je lahko performativen kateri koli glagol (. . .). Performativnost neke izjave (to, ali šteje za dejanje ali ne) je torej odvisna od govorca in njegove avtoritete. njena bistvena poteza je samonanašanje, z izrekanjem dejanskost, ki jo poimenuje, tudi vzpostavlja (str. 61). Žagar vztraja, da sta performativ in ilokucijsko dejanje dva različna koncepta. To je seveda res. Pri tem kaže opozoriti, da obstajajo tej podmeni nasprotujoči poskusi. Recenati (1987) znova oživlja prvotno Austinovo razlikovanje med konstativi in performativi ter ga povezuje z dvema mogočima razmerjema med besedami in svetom (Searle, 1975), opisnokonstativnim in performativnim. V okviru prvega besede prilagajamo svetu, v okviru drugega svet besedam. Zato tudi ilokucijskega dejanja glede na to razmerje razvrsti na dve kategoriji: dejanja s konstativno ilokucijsko silo in dejanja s performativno ilokucijsko silo. Performativnost se nam v tem okviru prikazuje kot smer ilokucijske sile, ne pa kot z njo nepovezani ali celo nasprotujoči si pojem. V Žagarjevi knjigi je razmerje performativ – ilokucijska sila – ilokucijsko dejanje nedorečeno. Največje težave povzroča pojem ilokucijska sila in njegovo razmerje do pomena in okoliščin izrekanja, ki ga teorija govorne dejavnosti pa tudi pričajoče delo nista uspela docela pojasniti. Prepričana sem, da Austinov teoretični zastavek, izražen tudi z naslovom *Kako napravimo kaj z besedami* (How to do things with words, 1962) ni presežen, saj predpostavlja misel, da je govor dejavnost – delo, s katerim tvorimo in menjujemo diskurzivne vrednosti, ki niso pojasnjljive s pomenom besed in teorijo, ki te pomene pojasnjuje – semantiko. Videti je, da je Žagar bolj naklonjen tistim jezikoslovnim in filozofskim smerem, ki se s tem vprašanjem ukvarjajo s semantičnega stališča pomena in reference (oživljanje performativne hipoteze, poskus ilokucijsko silo zvesti na propozicijska stališča, semantična obravnava vidске razlike dovršno-nedovršno, iskanje reference performativnih glagolov, vesolje verovanj in mentalni prostori).

Od teorije govorne dejavnosti preide k raziskavi Griceove teorije, predvsem načela sporazumevalnega sodelovanja, konverzacijskih maksim (kakovosti, količine, relevantnosti in načina) ter implikacije.

Ta teorija skuša pojasniti možnost sporazumevanja in potek konverzacijskega sklepanja od pomena izreka k ilokucijski sili. Žagar prepričljivo pokaže neuspeh tega pojasnjevalnega aparata in zato usmeri pozornost na implicitno predpostavko te teorije, na pojem subjekt, vreden zaupanja. Toda o verodostojnosti govorca, ugotavlja Žagar, je mogoče govoriti le v okviru lastnega vesolja verovanj. Ta pojem je vpeljal Robert Martin in ga definiriral kot »mnóžico propozicij, ki jih ima govorec v trenutku, ko se (o nečem) izreka, za resnične (oz. neresnične) ali pa jih želi kot takšne uveljaviti« (str. 75). »Pristati na nekoga vesolje verovanj,« pravi Žagar, »pomeni pristati na razcep med t.i. 'objektivno realnostjo' in individualno, recimo ji 'mentalno' realnostjo na drugi strani. Če se govorčeve izjave ne 'pokrivajo' z našimi ali tistim, kar ponavadi imenujemo 'objektivna realnost', to še ne pomeni nujno, da ni vreden zaupanja.« (str. 83) Če preskočimo prikaz Wilsonove in Sperberja, nas Žagar popelje k naslednjemu pomembnemu avtorju Fauconnierju in njegovi teoriji mentalnih prostorov, s katero skuša oblikovati mikromodel za analizo vesolja verovanj. Podati skuša opis trditve, ki so glede resničnosti vrednosti težko določljive, saj povezujejo dva svetova, svet govorčevih mentalnih stanj (misli, prepričanj, želja, hotenj) in »dejanska stanja« v materialnem svetu. Izreki, ki spajajo ta dva svetova, so navidez

protislovni in ustvarjajo možnost dvojne reference. Govorec postaja referenca lastnega govora. »Realnost« ni nič več kot »mentalna« reprezentacija. Žagarjev sklep bi kazalo celo radikalizirati: izreki, ki povezujejo ta dva svetova, niso samo navidez protislovni, temveč so protislovni, saj povezujejo dva svetova, ki se ravnata po različnih zakonitostih. To protislovje se v raznih funkcijskih govorih – spoznavnevalni prostor je na današnji stopnji kulturnega razvoja funkcijsko razčlenjen – razrešuje na različne načine, v prid te ali one diskurzivne vrednosti. Toda to ni predmet Žagarjeve raziskave in teorija govorne dejavnosti je še vedno pretežno teorija vsakdanjega govora.

V okviru teorije vesolja verovanj in Fauconnierjevega poskusa oblikovati model njihovega opisa, se po Žagarjevem mnenju tudi eksplicitni performativi pokažejo v novi luči; pri njihovem izrekanju ne gre toliko za izražanje ilokucijske sile, s katero želi govorec delovati na poslušalca, kot za kazalce strukturiranosti mentalnega prostora in z njim vesolja verovanj, iz katerega prihaja (str. 114). Predpostaviti je mogoče, da vsebujejo take kazalce vsi izreki, tudi tisti, ki v svoji površinski zgradbi tega ne kažejo. Ta predpostavka Žagarju omogoči, da znova aktualizira »performativno hipotezo« generativne semantike (Lyons, Ross) v njeni interpretativni različici.

Na tej točki se problemski prikaz vseh najpomembnejših teorij govorne dejavnosti zaključi in prevesi v zadnji del raziskave, v kateri skuša pisec odgovoriti na vprašanje kako obljubiti v slovenskem jeziku. Žagar ugotavlja, da je raziskava performativnega glagola v slovenščini še posebej zapletena, saj ima glagol dovršno in nedovršno vidsko različico: *obljubim in obljubljam*. Težava je v tem, da z dovršnim sedanjikom ne moremo zaznamovati dejanj (ki potekajo) v sedanjosti; z nedovršnim sedanjikom pa lahko zaznamujemo le dejanja, ki se v sedanjosti vršijo, ne pa tudi izvršijo ali dovršijo. Tisti, ki reče *tečem*, še ni prišel na cilj (str. 125). Kako torej izraziti dejanja, ki jih izvršujemo prav z izrekanjem besede in se rojevajo prav v trenutku izrekanja, v neujemljivem času sedanjosti? Žagar ugotavlja, da Slovenska slovnica 1976 na to subtilno vprašanje ne daje odgovora, zato poskuša najti odgovor v zgodovini slovenske jezikoslovne misli. Še več. Avtor nas preseneti s podmeno, da so se osnove performativne teorije na Slovenskem oblikovale veliko prej kot na Angleškem v delih Stanislava Škrabca. To misel je prvi razvil Bernard Nežmah v prispevku P. Stanislav Škrabec – slovenski Austin v Problemih leta 1987. Slovenska različica »performativne teorije« (poimenovanje seveda ni Škrabčev, temveč Austinovo) se je rojevala v polemikah o rabi dovršnih in nedovršnih glagolov pri izražanju sedanjega in prihodnjega časa. V njih so sodelovali poleg Škrabca še Bežek, Perušek in Pintar. Citirajmo znameniti odlomek iz S. Škrabca o rabi »performativnih glagolov«. Po njem dovršnega sedanjika ne moremo uporabiti niti v primeru, »kadar bi bila z dotično besedo opravljena tudi stvar. S 'pohvalim te' npr. zvršiti hvalo, to ni slovensko: pri nas se hvali z besedami 'dobro'; prav si storil; si že priden, in podobnimi. 'Priporočim se, poklonim se, je barbarizem; pa ni dosti manj tudi 'priporočam se, poklanjam se'. Če se mu kedo res poklanja, Slovenec vidi, ako ni slep, hčemu pripovedovati? ako pravi, da se priporoča, pa ničesar ne pove, kar bi moglo veljati za priporočenje, jaz mislim, da je to, kaker ke bi kedo rekel 'delam', keder v senci sede roke križem derži in dremlje. – Sem spadajo izrazi: obljubim, zahvalim, zagotovim, zapovem, prekličem, vkažem, sklenem, odvežem, zavežem se, zarotim te, odpovem se, izpovem se itd. V pomenu pravega sedanjika so to germanizmi ali latinizmi. Ali nedoveršniki se ne dajo rabiti namesto njih, ker je treba dovršenje djanja izraziti« (str. 137).

Leta 1892 je Škrabec dejanja, ki jih opravljamo z izrekanjem, odpravil kot germanizme in latinizme, pet let kasneje, leta 1897, pa se mu kažejo v drugačni luči: dejanja, ki se stori z besedo, s katero se imenuje, stari poganski Slovenci najbrž niso poznali, ali dandanašnji se ga ne moremo izogniti. Perušek je nasprotoval njegovi trditvi iz članka o dovršnih in nedovršnih glagolih, da se je slovenščina z uporabo glagolov, katerih izrek pomeni izvršitev dejanja, ki ga (glagoli) imenujejo, dvignila na raven drugih kulturnih jezikov, češ da so številni slovanski narodi sprejeli krščanstvo pred Slovenci in vendar se nobeden od njih ni povzpел do take kulturne višine, da bi v sedanjosti dovršena dejanja izražal z dovršnim sedanjikom (str. 156).

Škrabec mu je odvrnil:

Še le v kulturnih razmerah, pravi, kakeršne so nastale mej Slovenci po sprejetju krščanstva, po svetopisemskih tekstih, je verjetno, da so se tudi oni navadili neka dejanja zverševati (ne samo izražati) z izreko glagola, ki pomeni tisto dejanje; v evangelijih je namreč več takih primerov, zlasti v besedah Kristusovih, ki so si jih ljudje najbolj zapomnili: ego mitto vos; pacem meam do vobis; gratias ago tibi; in manus tuas commendo spiritum meum itd. Da je tako izražanje, *ne glede na doveršenost ali nedover-*

šenost dotičnih glagolov, nekaj kulturni sad, smemo po pravici misliti že po tem, kaker slišimo govoriti še dandanašnji, ali smo slišali vsaj pred leti: preprost Nемеc na deželi ni lahko rekel: »ich danke«, temveč: »vergelt's Gott«, ni rekel: »kuss die Hand«, rajši je to molče storil; tudi Slovenec se je poklonil rajši v resnici, kaker da bi rekel ali: »klanjam se«, ali: »poklonim se« (str. 159).

Žagar sklene raziskavo z ugotovitvijo: »Brez pretiravanja lahko trdimo, da je Stanislav Škrabec izoblikoval vse štiri pogoje performativnosti in s tem osnove performativne teorije skoraj pol stoletja pred njenim oficialnim tvorcem J. L. Austinom. Videli smo, da je Austin svojo teorijo izoblikoval v prestopu iz filozofskega v lingvistično polje, Škrabec pa svojo zbrkljal kar v lingvističnem polju samem, in to nekako po naključju, ko je pojasnjeval razliko med rabo dovršnega in nedovršnega glagola.« (str. 162) Škrabčeva raziskava performativnih glagolov in opredelitev njihove performativne vloge je zares presenetljivo podobna Austinovi. Nikakor pa iz semantične analize tega jezikovnega pojava ni izpeljal tako pomembnih teoretičnih konsekvenc, kot je to storil Austin. Spoznavni preskok od t.i. simptomatskega dejstva, kar performativni glagoli so, k teoriji jezikovne dejavnosti (teoriji govora) je seveda veliko in redko znanstveno odkritje, ki ga moramo še naprej pripisati J. L. Austinu. Zanimivo pa je, da so že slovenski jezikoslovci trčili na kulturološko razsežnost tega vprašanja ter pojav in vlogo performativnih glagolov raziskovali v odvisnosti od kulturnih in socialnih okoliščin.

Žagar je upravičeno opozoril tudi na jezikoslovne prispevke Luke Pintarja, ki dovršnosti ne povezuje samo s trajanjem dejanja, temveč z govorčevno intencionalnostjo, njegovim modalnim stališčem do misli ali sodbe, ki jo izreka. Pisec nadalje ugotavlja, da je bila vidska različica dovršno-nedovršno s performativnimi posledicami natančneje opredeljena še v Breznikovi slovnici leta 1916, v nadaljnjih slovnicaх pa je subtilno pomensko razlikovanje postopoma bledele. In kako je danes? Žagar ugotavlja, da izreki *Obljubim, da; prisežem, da* izzvenijo kot pripravljenost obljubiti, priseči, samega dejanja pa z njihovim izrekanjem ne opravimo. Slovenec danes obljublja, prisega in kar je še drugih performativnih dejanj, v nedovršniku: *obljubljam, da; prisegam, da*. Toda to hkrati pomeni, »da je sredi obljubljanja in priseganja, da pa obljuba oz. prisega prav zato, ker dovršnost dejanja ni (bila) izražena, še nista dani. Dokler le obljubljam, pač še nisem ničesar obljubil, in če le obljubljam, tudi obljubiti ne morem ničesar. In če je v Škrabčevih časih to še razvada, ki se sicer hitro širi, je danes ta razvada postala že institucionalizirana navada« (str. 166).

Raziskava se izteče v polifonično interpretacijo rabe eksplicitnih performativnih glagolov: gre za obrazce, ki odpravljajo poslušalčev dvom glede ilokucijskega dejanja, ki ga opravlja govorec, tako da to dejanje eksplicitno opišejo; performativni so zato v nekem smislu konstativi, kazalci govorčevih mentalnih stanj.

Knjiga ima zanimivo retorično zgradbo; pisec ne sledi sintetično-rezultativni logiki (v smislu, da bi prikazal samo izsledke svojih raziskav), temveč procesno-argumentacijski logiki. »Zgodba« se odvija pred našimi očmi, tako da do ugotovitev lahko vsak hip zavzamemo kritično razmerje. ko dokaže pojasnjevalni neuspeh dane teorije, utemeljeno vpelje prikaz nove. Tako poskuša pokazati organsko rast novih pojasnjevalnih modelov. Le redko srečamo delo, ki bi kot ta knjiga skušalo analitično izčrpati vse najpomembnejše in najaktualnejše reference.

Najiminitnejši je tretji del knjige, v katerem Žagar opravi obsežno raziskavo slovenističnega jezikoslovja, povezanega z vprašanjem kako izraziti obljubo v slovenskem jeziku, upošteva je vidsko različico dovršno-nedovršno. Tisti, ki bodo Žagarjevo knjigo brali z nelagodjem, ker vgrajuje argumentacijske postopke in zato zahteva velik miselni napor, pristanek ali nepristanek na sklepe, ki jih ponuja razvita argumentacija, bodo morali popustiti, ko se bodo prepričali, da so slovenski jezikoslovci Škrabčevega formata že na pragu stoletja spoštovali dokazne postopke pri opisu jezikovnih pojavov, pri raziskavi razmerij med zaznamujočim, pomenom in rabo; imeli so velik posluš za semantična in pragmatična vprašanja. Videti je, da je strukturalistično jezikoslovje pri pojasnjevanju jezikovnih pojavov v znatni meri zanemarjalo logične, zgodovinske in kulturološke argumente. Pričujoča knjiga jih znova prepričljivo oživlja. Tako ta knjiga ni zanimiva samo s stališča teorije govorne dejavnosti in pragmatike, temveč tudi s stališča slovenističnega jezikoslovja. Dotika se pomembnih jezikovnih kategorij, kot so semantika raznih oblik poročanega govora (premi in odvisni govor), glagolov rekanja in mišljenja (performativov in epistemičnih stališč), kategorije določnosti in nedoločnosti, dovršnosti in nedovršnosti.

Delo kaže na nekatere izrazoslovne zadrege. Uveljavlja izrazje, ki je bolj kot v jezikoslovju doma v filozofiji jezika, npr. *izjava, izjavljanje, izjavljalec*. Ponesrečena je npr. definicija, da je *izjavljanje dejanje pojavitve neke izjave*. Morebiti so izrazi *izrek, izrekanje, ilokucijska sila*, uporabljeni v prevodu Austinove knjige, primernejši od izrazov *izjava, izjavljanje, ilokucijska moč*. Zato morebiti niti ni tako narobe, da knjiga nima slovarja strokovnih izrazov.

Olga Kunst-Gnamuš
Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani

SEDMI KONGRES MEDNARODNE ZVEZE UČITELJEV RUSKEGA JEZIKA IN LITERATURE (MOSKVA, 11.–17. AVGUST 1990) IN JEZIKOSLOVJE

Kar navajeni smo že, da se v zadnjih letih skoraj vse, kar je v zvezi s Sovjetsko zvezo in Rusijo, bliskovito spreminja. V tem smislu smo udeleženci 7. kongresa MAPRJAL-a (Mednarodne zveze učiteljev ruskega jezika in literature), ki je bil od 11. do 17. avgusta 1990 v Moskvi, pričakovali močno zaželeno spremembo tudi na tem kongresu. Problem te organizacije je bil namreč v tem, da je bila v njenem okviru poleg kvalitetnega strokovnega in znanstvenega dela vselej prisotna tudi ideološka obarvanost, kar ji seveda ni bilo v prid. Kljub temu se je veliko rusistov iz drugih dežel udeleževalo njenih prireditvev, saj druge take organizacije ni bilo, poleg tega pa je zlasti njen jezikovno usmerjeni del, ki je v primerjavi s književnostjo ideologiji manj podvržen, omogočal srečevanje in seznanjanje z dosežki stroke tako v Sovjetski zvezi kot po svetu.

Hkrati s spremembami v Sovjetski zvezi je prišlo tudi do spremembe položaja ruščine v svetu. Doslej je bila ruščina namreč v deželah, ki so bile v vplivni sferi SZ, npr. v vzhodnoevropskih deželah, obvezen predmet v šolah. Po političnih spremembah v teh deželah je bilo to določilo v glavnem opuščeno, tako da je tu prišlo do velikega premika in sistemu poučevanja tujih jezikov. Ruščina se je že ali pa se še bo umaknila predvsem angleščini, v manjši meri nemščini in drugim jezikom. Na Madžarskem, na primer, računajo, da imajo nekaj tisoč učiteljev ruščine, ki se bodo delno preusmerili v poučevanje drugih, sedaj iskanih tujih jezikov. V teh deželah bo ruščina torej izgubila svoj vodilni položaj, ki je temeljil bolj na političnih zahtevah kot pa na dejanskih potrebah in na zanimanju. Ta velikanski premik se je šele začel in je težko napovedati njegov potek. Do neke mere ga lahko primerjamo s procesom, ki se je v Sloveniji (in v manjši meri v Jugoslaviji) začel že pred desetletji in je v Sloveniji pripeljal do tega, da je ruščina iz šol praktično izginila. Zdi se, da je šlo tu za reakcijo na prisilo, ki je nihalno zanihala preveč v nasprotno stran. Drugje v svetu je položaj danes namreč drugačen. Večja odprtost Sovjetske zveze in njeno vključevanje v mednarodno politično, gospodarsko in kulturno življenje je povzročilo, da na Zahodu zanimanje za ruščino in njeno poučevanje raste, kar je delno povezano tudi s poslovnimi načrti, saj se obeta v SZ veliko tržišče.

Udeležencev kongresa je bilo največ iz Sovjetske zveze in vzhodnoevropskih držav, iz Jugoslavije jih je bilo okoli 100, iz Slovenije 2, sicer pa jih je bilo z vseh kontinentov skupno približno 3000. Delo je bilo razdeljeno na tri velika področja (jezikoslovje, literarna veda in metodika) in organizirano v več sekcijah in na okroglih mizah. V jezikoslovni sekciji so bile tri podsekcije: jezikoslovni opis ruščine za učne potrebe, kontrastivno jezikoslovje in prevajanje, leksikografija. Spričo ogromnega števila prispevkov nima smisla naštevati naslovov. Naj se pomudim le ob enem od plenarnih referatov, ki so ga pripravili A. E. Suprun (Minsk), Arto Mustajoki (Helsinki) in Rumjana Pavlova (Sofija). Posvetili so ga že precej časa aktualnemu problemu funkcionalnega opisa jezika, ki je usmerjen od vsebine k obliki in je torej namenjen tvorcu besedila (prim. upovedovanje v Toporišičevi SS), ne pa kot je v večini tradicionalnih slovníc, od oblike k vsebini, kar bolj ustreza sprejemniku besedila (ta način seveda ni, kot poudarjajo avtorji, nič manj potreben). Funkcionalni opis ruščine oz. njegove elemente najdemo v vedno več delih, zanimajo take ruske jezikoslovce, kot so A. Bondarko, G. Zolotova, N. Švedova, pa tudi v zadnji Akademijski slovnici ruskega jezika iz l. 1980 najdemo elemente tega pristopa. Med deli, ki uporabljajo funkcionalni pristop, omenjajo npr. delo M. Možajeve Izražanje prislovnodoločilnih

odnosov v ruščini in delo M. V. Vsevolodove in T. A. Jaščenko Vzročno-posledični odnosi v sodobni ruščini. V obeh delih se popisuje določen pomenski segment ruščine in naštevajo strukture (zaenkrat v mejah nezloženega stavka), ki te pomene izražajo. Trenutno še ni kake večje, sistematičnejše slovnice, ki bi bila zgrajena po tem načelu. Začetni poskus lahko vidimo v tretjem delu Kratke praktične slovnice ruščine Igorja Miloslavskega, kjer naletimo na naslove, kot so Kako izražamo prisotnost oz. odsotnost predmeta, Kako izražamo vršilca dejanja, Kako izražamo predmet, ki ga dejanje prizadene, Kako izražamo orodje ali sredstvo, s katerim se kako dejanje izvrši itd. Vendar je ta slovnica premalo podrobna, ves funkcionalni del obsega pribl. 40 strani. Poleg pomanjkanja funkcionalnih del avtorji omenjajo še težave, ki jih imajo uporabniki takih del. Dejstvo je namreč, da se niti predavatelji niti učenci še ne znajdejo najbolje med pomenskimi kategorijami, ki odražajo dejanski svet, ampak so bolj vajeni običajnih jezikovnih kategorij. Tu bi lahko dodali, da glede klasifikacije pojmov in odnosov besedilnega sveta v jezikoslovju vlada še manjše soglasje kot glede jezikovnih kategorij, kar tudi ne olajšuje tovrstnega opisa.

Zanimiv je tudi predlog avtorjev, da bi se na osnovi že številnih kontrastivnih opisov ruščine in drugih slovanskih jezikov dalo misliti na kontrastivno slovnico slovanskih jezikov, pri čemer bi bilo treba uporabiti najboljše izkušnje tako deskriptivne kot funkcionalne slovnice. V sekciji za kontrastivno jezikoslovje je bilo zelo veliko prispevkov, ki so primerjali najrazličnejše ravni ruščine in drugih jezikov (tu je bil tudi prebran prispevek o razlikah v rabi glagolskih vidov med slovenščino in ruščino). Nihče več ne dvomi, da je treba pri poučevanju tujih jezikov upoštevati zgradbo in značilnosti maternega jezika in izpostaviti razlike med obema jezikoma. Pri poslušanju vrste sicer kvalitetnih prispevkov pa je bilo čutiti prenasičenost poslušalcev, ki so bili seznanjeni z vrsto jezikovnih značilnosti maternih jezikov referentov. To je pripeljalo do mnenja, da je treba vnaprej na takih velikih kongresih pri kontrastivnih prispevkih govoriti o problemih, ki so zanimivi s splošno jezikoslovnega stališča, in se ne izgubljati v podrobnostih. Podpisana pa je vendarle dobila veliko spodbud ob kontrastivnem obravnavanju različnih jezikovnih značilnosti ruščine s strani čeških, poljskih in srbskih in hrvaških rusistov.

En dan kongresa je bil posvečen ekskurzijam v Zagorsk, Suzdal, Vladimir in Jasno Poljano. Kongres se je končal s sprejemom pri premieri Rižkovu v Kremlju. Udeleženci so dobili tudi nekatere knjige, od katerih je bila gotovo najdragocenejša kratka, priročna izdaja Akademijske gramatike. Organizacija kongresa je zahtevala velik trud in ogromne stroške in je škoda, da je prišlo do nekaterih nerodnosti v zvezi s kongresnimi gradivi, programi itd.

Ob zaključku kongresa je eden od govornikov podvomil v smiselnost kongresov s toliko udeleženci in menil, naj se odslej delo MAPRJAL-a raje preusmeri na ožje specializirana srečanja, ki so se že doslej izkazala za zelo plodna (npr. simpozij o kontrastivnem preučevanju ruščine in drugih jezikov v Beogradu l. 1978 in 1988), vendar to vprašanje verjetno ne muči le rusistov, ampak tudi druge strokovnjake. Vsekakor je bilo dovolj priložnosti za srečevanje, poslušanje in razpravljanje, kar je vselej tudi eden pglavitnih namenov takih kongresov. Vendar se zdi, da je bil to dejansko zadnji kongres MAPRJAL-a v tako velikem merilu. Tako na zaključnem zasedanju kot na srečanju ožjega zbora predstavnikov različnih držav je prišla do izraza težnja in želja tistih rusistov, ki vidijo prihodnost te organizacije v strokovnem delu, usmerjenem v preučevanje ruskega jezika, literature in kulture brez kakršnihkoli ideoloških primesi, kar bo verjetno v povezavi s spremembami, omenjenimi v uvodu tega zapisa, pripeljalo do naravnega upada števila udeležencev.

Aleksandra Derganc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

LITERATURA:

- Russkaja grammatika (red. N. Ju. Švedova in V. V. Lopatin), Moskva 1990.
M. O. Možaeva, Vyraženie obstojatel' stvennyh otnošenij v russkom jazyke. M. 1977.
M. V. Vsevolodova, T. A. Jaščenko, Pričinno-sledstvennye otnošenija v sovremennom russkom jazyke.
I. G. Miloslavskij, Kratkaja praktičeskaja grammatika russkogo jazyka, M. 1987.

SIMPOZIJ O RUSKEM SIMBOLIZMU NA UNIVERZI V BERGAMU

Univerza v Bergamu je postala v zadnjih dveh desetletjih po zaslugi svojega slavističnega inštituta, ki ga vodi profesorica Nina Kauchtschischwili s sodelavci (Ugo Persi, Rosanna Casari, Gian Piero Piretto idr.), eno od pomembnih središč zahodnoevropske rusistike. To vlogo si je pridobila tako s prirejanjem vsakoletnih poletnih mednarodnih seminarjev ruskega jezika kot z organizacijo znanstvenih srečanj, posvečenih nekaterim temeljnim vprašanjem in temam ruske literature in kulture. Pod okriljem Univerze v Bergamu so potekali *Četrti simpozij o F. M. Dostojevskem* Mednarodnega združenja dostojevskologov (leta 1980), mednarodna simpozija o Andreju Belem (1984 in 1986), simpozij o ruskem mislecju Pavlu Florenskem (1988), srečanje, posvečeno avantgardni pesnici Jeleni Guro (1989), in v letošnjem letu (od 19. do 23. aprila) izjemno odmeven simpozij o samostanu »Optina Pustyn'« in njegovi vlogi v »duhovnem življenju Rusije«, še posebej v življenju tako pomembnih ruskih ustvarjalcev, kot so N. Gogolj, F. Dostojevski, Vasilij Rozanov, Anna Ahmatova, N. Berdjajev in drugi, ter 9. in 10. septembra simpozij *Ruski simbolizem in sologubsko vprašanje*; temu zadnjemu je tudi namenjeno naše poročilo.

Simpozij *Ruski simbolizem in sologubsko vprašanje* sodi v vrsto tistih bergamskih znanstvenih srečanj, ki naj bi, podobno kot simpozija o A. Belem in razgovor o J. Guro, poskušali razkriti značaj in smisel literarnega (z njim pa tudi širšega kulturnega in »duhovnega«) dogajanja na prehodu stoletij in v prvih dveh desetletjih dvajsetega stoletja v Rusiji. Posvečen je bil predvsem »sologubskemu vprašanju«, torej problemom, povezanim z ustvarjanjem in usodo pesnika in pisatelja Fjodora Sologuba (1873–1927), enega od vodilnih predstavnikov t.i. starejših simbolistov oziroma dekadentske smeri v ruskem simbolizmu. V skladu z izbrano smerjo in zastavljenim vprašanjem so referenti obravnavali v svojih nastopih naslednje teme: *Simbolistična proza Sologuba v luči ruske klasične tradicije* (V. A. Keldyš, Moskva), *roman Mali bes (Melkij bes) med realizmom in simbolizmom* (Viktor Jerofejev, Moskva), *Sologub in rusko rosenkreuzerstvo* (Lena Szilard, Budimpešta), *Sologub in Zamjatin* (Leonid Heller, Losanna), *Fjodor Sologub kot publicist* (Tatjana Nicolescu, Milano), *Sologub in Zinovjeva-Hanibal* (Leonid Usenko, Rostov na Donu), *Bes ovadbe* (Aleksandar Flaker, Zagreb), *Simbolistični orientirji in standardi v porevolucijski liriki Sologuba* (Anatolij Najman, Moskva), *Svojevrsnost proze pesnika* (Oleg Kling, Moskva), *Hronotop v romanu Mali bes F. Sologuba in romanu Peterburg Andreja Belega* (Aleksander Skaza, Ljubljana), *Vizualno dojemanje kot način obvladovanja prostora* (N. Kauchtschischwili), *O »smrti« in »nesmrtnosti« v ustvarjanju F. Sologuba* (Margarita Pavlova, Leningrad), *Rusija in Azija: F. Sologub in budizem* (Gabriele Pauer, Dunaj), *Tema »ustvarjanja« pri F. Sologubu in Vjačeslavu Ivanovu* (Creazza Calebich, Benetke), *Trije pristopi k pesmi Nürnbergski rabelj F. Sologuba* (Baran Henryk, New York) in *V krogu antinomij F. Sologuba* (Miluse Zadržilova, Praga). Vsi referenti so v glavnem sledili literarnoteoretični in zgodovinski naravnosti simpozija, ki sta jo v uvodnih nastopih spodbujala voditeljica srečanja Nina Kauchtschischwili in njen pomočnik Ugo Persi, ko sta v Fjodoru Sologubu odkrivala tragično razdvojeno osebnost in kompleksnega ustvarjalca, ki je izrekel svojo »novo besedo« tako v tematiki diaboličnega in z njo povezanim ekstatičnim zavračanjem stvarstva kot v hrepenenju »po večnem in lepem življenju v nekem drugem, izsanjanem svetu« (Sologub: »Jaz sam sem bog skrivnostnega sveta.«) ter nenavadno strogi, disciplinirani obliki. Vendar tudi uvodničarja nista mogla mimo sodobnega paradoksalnega položaja Rusije, ko se ob relativnem osvojanju duhovnega življenja »dežela nahaja na robu prepada«, in sta bila bolj pozorna na Sologubov dekadenci pesimizem, izražen na primer v temah »fatalne determiniranosti človekovega življenja«, »izgubljenega človeka v temi, brezpotju, labirintu ... tega sveta«, »ničnega bivanja« in precej manj na pesnikovo utopijo.

Vznemirljivo in po svoje grozljivo dogajanje ob koncu »totalitarnega komunizma« je povzročilo svojevrsne premike skoraj v vseh referatih. V. Keldyš je tako povezoval Sologubovo »simbolistično prozo« z rusko klasično tradicijo Gogolja, Dostojevskega, Čehova in drugih in govoril o pisateljevem osmišljanju vsakdanjih, družbenozgodovinskih in drugih realij na simbolni ravni nadčasovnih mitskih posplošitev ter uveljavljanju estetskega načela Dostojevskega, da je »izjemno (...) marsikdaj samo bistvo resničnosti«, vendar se je ob tem intenzivneje posvetil poudarjanju estetskih in idejnih paralelizmov med Sologubom in rusko eksistencialistično filozofijo (Lev Šestov idr.) ter umetnostjo F. Kafke,

E. Ionesca in literature absurda. Povsem v sodobnost sovjetske »perestrojke« je potegnil razpravljanje Viktor Jerofejev. Ta sodobni ruski literarni kritik in pisec alternativne, predvsem erotične proze je v duhu svojega izizvalnega članka *Sedmina za sovjetsko literaturo* (natisnjene 4. julija t.l. v časopisu Literaturnaja gazeta in objavljenega tudi v slovenskem prevodu 14. septembra v Naših razgledih) do skrajnosti aktualiziral Fjodora Sologuba in ga predstavil v nekakšni »deklaraciji« kot predhodnika postsovjetske in postmodernistične ruske literature. Po besedah V. Jerofejeva je F. Sologub za sodobno Rusijo najaktualnejši pisatelj, ruska mladina iz obdobja »perestrojke« naj bi ga cenila bolj kot Borisa Pasternaka in celo A. Solženicina. Sodobnega (ruskega) bralca po sodbi V. Jerofejeva privlači posebno pisateljeva eklektičnost, ki da izvira iz pisateljevega »neopredeljenega položaja med realizmom in simbolizmom« in ustvarja »obmejno poetiko«, ki v pisateljevih delih združuje nasprotujoče si sloge in postopke. Vrednost F. Sologuba je predvsem v tem, da je odločno pretrgal s »filozofijo upanja« (rus. *filosofija nadeždy*), s katero da je ruska klasična literatura, še posebej rusko romanopisje, pripravila tla za rusko revolucijo. V. Jerofejev, ki z zadnjo mislijo sledi svojemu vzorniku – ruskemu pisatelju in mislecju Vasiliju Rozanovu (1856–1919), odkriva v Sologubu totalni pesimizem, v romanu *Mali bes* (1907) pa celo popolno degradacijo človeka, ki je obsojen na bivanje brez upanja. Toda Sologub in sologubski »antihumanizem« je za sodobnega (ruskega) človeka in svet, tako sodi V. Jerofejev, bolj »human« kot t.i. revolucionarni humanizem, ker ne zavaja človeka in umetnosti, ne laže in ne ubija, bralcu samo razkriva brezno »ničnega bivanja« in ukinja vsakršno utopijo. – Takšno branje Sologubovega pisanja je seveda posvajanje Sologuba in se navezuje na sodobne razmere, v katerih živi V. Jerofejev, in v veliki meri tudi na tisto rusko alternativno in recimo še postmoderno rusko literaturo (deloma tudi »drugo prozo«), ki jo poleg V. Jerofejeva samega predstavljajo s svojimi deli (pretežno erotične tematike) iz sedemdesetih in osemdesetih let Juz Aleškovski, Eduard Limonov, Jevgenij Haritonov, Saša Sokolov, Vladimir Sorokin in drugi. V. Jerofejev je uporabil dekadenci in diabolični simbolizem Fjodora Sologuba, in še posebej pisateljev roman *Mali bes* z degradirano figuro »malega besa« Peredonova, za dekonstrukcijo doslej veljavne hierarhije vrednot in uveljavljanje lastnega postsovjetskega »antihumanizma«, apokaliptičnosti in estetskega eklekticizma. Diskusija in posredno tudi referati drugih udeležencev so sprejeli tak nastop bolj kot svojevrsten izraz ruskega postmodernizma oziroma odsev procesov v sodobni ruski kulturi in literaturi in precej manj kot prispevek za razumevanje kompleksne umetnosti pesnika in pisatelja F. Sologuba, pogręšali so predvsem upoštevanje in temu ustrezno razumevanje in vrednotenje historičnih dejstev.

Povsem drugačni značaj sta imela referata Lene Szilard in Aleksandra Flakerja, ki sta sicer oba aktualizirala F. Sologuba, L. Szilard s teozofskega in A. Flaker s sociološkega vidika, vendar z jasno izraženo historično perspektivo in posluhom za posebnosti F. Sologuba. L. Szilard je dopolnila mitopoetske razlage Sologubove simbolike (še posebej v romanih *Mali bes* in *Porajajoča se legenda, Tvorimaja legenda*, 1914) s hipotetičnim opozorilom na okultno-teozofske prvine »rosenkreuzerstva«. Posebej je bila zanimiva njena opredelitev časa v romanu *Mali bes* kot pred-biblijskega časa, v katerem izginja človeški govor in se, na primer, v motivu »umora« na koncu romana, ko Peredonov zakolje mladega »blejočega« Volodina, uveljavi poleg realno psihološkega tudi mitološki vidik, ki predstavi umor kot groteskno kvazidaritev oziroma parodijo biblijske Abrahamove daritve, ko na mesto človeka (Izaka) ne stopi »božje jagnje«, marveč »kvazijagnje« oziroma »kvazimladenič« Volodin. L. Szilard je govorila v tej zvezi o involuciji in degradaciji človekovega sveta, predstavljenega v romanu *Mali bes*, v predčloveško, zverinsko stanje. Sociološki vidik je A. Flaker uveljavil v razpravi o motivu »ovadba« kot vodilnem motivu v romanu *Mali bes* in osrednjem liku Peredonovu kot »besu ovadbe«, ki ovaja in sili druge, da ovajajo (npr. starše, da ovajajo svoje otroke). Razpravljanje je A. Flaker razširil tudi na obravnavo tega motiva pri A. Belem, Jevgeniju Zamjatinu in drugih ter tako razkril nekatere zanimive značilnosti ruske literarne »ovadbologije« in s tem tudi mnoge usodne posebnosti revolucijskega kulturnopolitičnega dogajanja. Referat je duhovito sklenil s pomenljivim navedkom iz sovjetskih tridesetih let, ko je *Razlagalni slovar ruskega jezika* D. N. Ušakova (1935–1940), na primer, raztolmačil besedo »donos/ovadba« samo kot zastarel izraz za »orodje boja (...) reakcije proti revolucionarnemu gibanju« in kot »sporočilo carski ali drugi reakcionarni vladi o tajnih pripravah na revolucionarne nastope, o dejavnosti revolucionarnih organizacij ali posameznih revolucionarjev«. – Aktualnost umetnosti F. Sologuba za sodobno krizno obdobje, ki je obdobje prevrednotenja vrednost, so nakazovali tudi referati L. Hellerja, M. Zdražilove in H. Barana. L. Heller je ob primerjavi »diaboličnega« Sologuba in »hudiča« v sovjetski literaturi Zamjatina nakazal tudi problem utopije in antiutopije in menil,

da v človeški zgodovini ni obdobja, ki bi bilo povsem »postutopično«. M. Zadražilova je v razmišljanju o antinomijah v ustvarjanju F. Sologuba, ki so vznemirljive tudi za naš čas, obravnavala roman *Porajajoča se legenda* kot moderni misterij, v katerem se po besedah Sologuba izrazi razdvojenost človeka med »resnico kot liričnim razumevanjem«, ki »zavrača in ruši tostranski svet in na imenitnih razvalinah gradi novi«, in resnico, ki »kot ironično spoznanje sprejema ta svet, razkriva usodna protislovja našega sveta, jih uravnovesi na čudoviti tehnici človeške pravičnosti in (...) izroči svet tistemu, ki ga bo razrušil za večno« (*Tvorimaja legenda*, München 1972, 3. del, 34). H. Baran je v poetološki, psihološko-biografski in kulturološki obravnavi Sologubove pesmi *Nürnberški rabelj* (1907) prikladal pred poslušalce ambivalenten binom »rabelj-žrtev«, ki dobi posebni tragični prizvok ob pesnikovi izjavi: »Jaz sem vse in v vsem, in Drugega ni« (iz pesmi *V poslednjem siju zlega dne*, 1903). – Poleg H. Barana je bil edini, ki je na simpoziju neposredno obravnaval Sologubovo liriko, samo še Anatolij Najman, zato ni čudno, da je v svojem nastopu opozoril na to dejstvo in ob tem sodil, da za liriko velja bolj kot za pripovedništvo pravilo, po katerem ima vsaka doba svoje pesnike; našemu času pač bolj ustreza tragična podoba sveta, ki jo je Sologub predstavil v prozi, predvsem v romanu *Mali bes*, ki evocira velike *Bese* F. Dostojevskega. F. Sologub pesnik je izgubil publiko že v svojem porevolucijskem obdobju (1918–1927), ko je vztrajal pri simbolistični poetiki.

Nastopi drugih referentov so imeli bolj ali manj akademski značaj, njihova vrednost je bila predvsem v tem, da so razširjali vedenje o F. Sologubu. Margarita Pavlova je govorila o temi »smrt in nesmrtnost« pri Sologubu in ob tem predstavila mnoge novosti iz pesnikovega leningrajskega arhiva, med drugim tudi pesnikovo navezanost na Cervantesa. Gabriele Pauer je dopolnila poznavanje pesnikovega solipsističnega nazora o večnem kroženju človekovih preobrazb, v katerih pesnik kakor da odkriva utelešenje samega sebe v tujih usodah, s prikazom pesnikovega odnosa do budizma. Sovjetski Nemec in pisatelj Oleg Kling je analiziral lirične in retorične prvine in postopke v prozi Sologuba. Creazza Giovanna Calebich je razpravljala o tematiki »ustvarjalnosti« (rus. *tvorčestvo*) v dekadentnem simbolizmu F. Sologuba in religiozno-filozofskem simbolizmu vodilnega predstavnika t.i. mlajšega ruskega simbolizma Vjačeslava Ivanova (1866–1949). – Referata N. Kauchtschischwili in A. Skaze sta se ukvarjala s hronotopskimi vprašanji. N. Kauchtschischwili je predstavila pisateljeve postopke pri upodobitvi prostora z vidika vizualne percepcije. A. Skaza je analiziral strukturo »kriznega eshatološkega časa zaprtega prostora« v romanih *Mali bes* F. Sologuba in *Peterburg* A. Belega in nakazal nekatere razlike med hronotopi obeh del, ki na primer izvirajo tudi iz dejstva, da je A. Beli za razliko od F. Sologuba upošteval kozmološko teorijo o »velikem poku« in ta pok upodobil v romanu *Peterburg* v simbolu »vzrvy« (eksplozija, pok), ki pri A. Belem na poseben način opomenja koncentrično strukturo hronotopa in odnose med t.i. periferijo in centrom v romanu predstavljenega sveta.

Letošnji bergamski simpozij je imel tudi spominski del. Udeleženci smo na njem počastili spomin na znanega češkega rusista Miroslava Drozdo (1924–1989). – Miluse Zadražilova je v spominskem nagovoru spomnila simpozij na ustvarjalno delovanje M. Drozde na Karlovi univerzi v Pragi, ko je kot predstojnik katedre za rusko in rusko-sovjetsko literaturo še posebej v letih »praške pomladi« skupaj s sodelavci ustvarjalno razvijal in dopolnjeval znamenito praško rusistično tradicijo z odpiranjem novih literarno-teoretskih vidikov in obravnavanjem neobdelanih zgodovinskih področij, samo praško rusistiko pa znova tesneje povezoval z drugimi slavističnimi centri na Zahodu in Vzhodu, tudi z Ljubljano. Leto 1968 je M. Drozdo kot podpisnika Listine sedemdesetih odstranilo z univerze in specialist za literaturo si je moral v domovini, znani po svoji humanistični preteklosti, služiti kruh najprej kot manualni delavec in potem kot računovodja – prav do upokojitve; z literaturo se je ukvarjal »ob večernih urah in prostih oziroma prazničnih dnevih«. Redka potovanja v tujino in gostovanja na evropskih univerzah (tudi ljubljanski) so zanj bila dragocena vzpodbuda in hkrati vaba, da bi kot disident ostal v okolju (Zahod), kjer bi lahko svobodno ustvarjal, toda M. Drozda je bil Čeh, ki se ni mogel odtrgati od »magične« Prage in domovine, v njej je vztrajal in deloval v ilegali, v tujino je pošiljal samo svoje spise, ker jih doma ni mogel objavljati (pri nas je izšel njegov članek *Kafka in Beli* v zborniku *Obdobje ekspresionizma* leta 1980). Ko ga je leta 1987 povabila Univerza na Dunaju, naj nekaj časa predava rusko literaturo kot gostujoči profesor na mestu upokojenega profesorja Wyrzensa, se je vabilu sicer odzval z veseljem, vendar z mislijo, da je njegova univerza vendarle Karlova univerza v Pragi. Ironija usode je hotela, da se je M. Drozda vrnil na svojo univerzo po dobrih dvajsetih letih leta 1989 samo za toliko časa, da je že težko bolan pripravljati načrte za ponovno preroditev praške literarne rusistike, za izdajo novih rusističnih del, za pripravo novih rusističnih srečanj (med drugim tudi

simpozija o A. Solženicinu; M. Drozda je v knjigi *Babelj, Leonov, Solženicin* leta 1966 med prvimi nakazal in napovedal humanistične razsežnosti dela in delovanja A. Solženicina). Toda usoda se za načrte ne mení, tudi za znanstvene ne. S profesorjem Drozdo se bomo odslej srečevali samo v spominu in branju njegovih del, med njegovimi zadnjimi deli je tudi sintetični prikaz *Narativna maska ruske proze. Od Pušnika do Belega* (dokončan leta 1988), ki uvršča M. Drozdo med vodilne evropske naratologe. M. Drozda je zapustil tudi nekaj izzivov, med njimi je članek *Periodizacija ruske literature in problem njenega sovjetskega obdobja* (objavljen v zborniku Volné združení českých rusistů IV, Praha 1989, 8–13) z zahtevo po človeško celoviti literarnoznanstveni obravnavi ruske literature prvovrstna spodbuda za sodobno rusistiko. – Ob spominu na življenje in smrt Miroslava Drozde je simpozij *Ruski simbolizem in sologubsko vprašanje* potrdil pri udeležencih misel, da je brez človeške vsebine in človečnosti vse na tem svetu, pa naj bo na videz še tako bleščeče, samo grozljiva spaka, in zato je tudi uspel.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

V branje vam priporočamo

1. **Komunikacija in jezikovna kultura v šoli.** Zbornik. Pedagoška akademija Ljubljana, 1990.

V zborniku so prispevki z istoimenskega posvetovanja, ki je bilo v Cankarjevem domu v Ljubljani maja 1990. Med avtorji so številni slavisti, npr. France Žagar (tudi glavni in odgovorni urednik publikacije), Olga Kunst-Gnamuš, Marija Kolar, Metka Kordigel, Viktor Majdič itd., pa tudi pedagogi in drugi strokovnjaki. Njihovi prispevki pa se ukvarjajo s splošno družbeno vlogo šole in z različnimi vidiki komunikacije v njej. Enotni so si v prepričanju, da mora učitelj spodbujati odnose sodelovanja in kakovosten dialog, tako da ne pretežno le govori, ampak tudi posluša, in, zavedajoč se jezikovnih in nejezikovnih možnosti uspešne šolske komunikacije, k njej tudi bistveno prispeva. Iz raziskovanj in pedagoških izkušenj napisani prispevki v zborniku kažejo učitelju marsikatero pot za ozaveščanje lastnega ravnanja. Zato je zbornik zagotovo koristno večkratno samospraševalno branje.

2. **Silvo Fatur, Brvi, ne mostovi.** Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 1990.

Avtor je v knjigi zbral že prej objavljene esejistične in šolske interpretacije slovenskih literarnih del ter pogledov na pouk književnosti v srednji šoli (o učnih načrtih in učbenikih). Knjiga je koristen pripomoček za tiste, ki se kot učitelji ali svetovalci, pa tudi kot avtorji učbenikov in didaktičnih gradiv, ukvarjajo s poukom književnosti.

3. **Miran Hladnik, Praktični spisovnik ali šola strokovnega ubesedovanja. Vademekum za študente slovenske književnosti, zlasti za predmet Uvod v študij slovenske književnosti.** Ljubljana, 1990.

Poleg priročnikov za kreativno pisanje se je zdaj pojavil tudi eden za strokovno razmišljanje in pisanje o literaturi. Knjiga je vademekum tudi za učitelja: v njej je mogoče najti sodobne razlage literarnih pojmov na enem mestu, napotke za študij literature, opozorila na študijske institucije in strokovno literaturo, napotke za pisanje strokovnih besedil (npr. kritike, recenzije, interpretacije), za računalniško urejanje teh besedil in njihovo pripravo za tisk. Knjiga je izšla v nakladi 300 izvodov v samozaložbi. Zaradi njene uporabnosti pa bo gotovo kmalu natisnjena v večji nakladi.

Boža Krakar-Vogel
Filozofska fakulteta v Ljubljani